

SZAKÁL IMRE

**„ÉREZZÜK MINDNYÁJAN,
HOGY A MÚLT MEGSZÜNT”**

**AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ ÁTMENET
KÁRPÁTALJAI TAPASZTALATAI**

Szakál Imre

„ÉREZZÜK MINDNYÁJAN, HOGY A MÚLT MEGSZŰNT”

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ ÁTMENET
KÁRPÁTALJAI TAPASZTALATAI

-
- Visegrad Fund
-
-

Szakál Imre

„ÉREZZÜK MINDNYÁJAN, HOGY A MÚLT MEGSZŰNT”

**AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ ÁTMENET
KÁRPÁTALJAI TAPASZTALATAI**

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem
Beregszász
2026

A könyv az 1918 utáni államfordulat kárpátaljai történetét vizsgálja társadalom-, politika-, kisebbség- és emlékeztörténeti megközelítésben. A kötet kiindulópontja az a felismerés, hogy az első világháború Kelet-Közép-Európában nem zárult le 1918-ban: a birodalmi struktúrák összeomlása, az erőszak továbbélése, a katonai megszállások, az egymással versengő államépítési projektek és a helyi társadalmak alkalmazkodási kényszerei hosszabb, többretegű átmenetet hoztak létre. A munka Kárpátalját nem előre adott, történetileg változatlan régióként kezeli, hanem olyan 20. századi politikai és adminisztratív konstrukcióként, amelynek kialakulása szorosan összefüggött a Monarchia felbomlásával, a ruszin autonómiatörekvésekkel, a csehszlovák államépítéssel és a térség soknemzetiségű társadalmi örökségével. A kötet egyik fő célja annak bemutatása, hogy az államfordulat nem pusztán diplomáciai vagy hadtörténeti esemény volt, hanem a helyi társadalmak mindennapi tapasztalatát alapvetően átalakító folyamat. A szerző külön figyelmet fordít a kárpátaljai magyarokra, akik az új hatalmi keretek között kényszerközösséggé jelentek meg, majd fokozatosan regionális identitásközösséggé formálódtak. A vizsgálat ugyanakkor nem zárja etnikai keretbe a témát: a magyar közösség történetét a ruszinok, ukrán orientációjú szereplők, csehszlovák hatóságok, román katonai jelenlét, helyi közigazgatási elitcsoportok és baloldali mozgalmak összefüggésében értelmezi.

Nyomtatott és elektronikus formában (PDF-fájlformátumban) történő megjelentetésre javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem Tudományos Tanácsa (2026. január 27., 1. számú jegyzőkönyv).

Kiadásra előkészítette a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem Kiadói Részlege, valamint Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke.

Szerző:

Szakál Imre

Szakmailag lektorálta:

Dr. habil. Ablonczy Balázs PhD, tudományos főmunkatárs

(ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja, Történettudományi Kutatóintézet, Budapest)

Dr. Fedinec Csilla PhD, tudományos főmunkatárs

(ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet, Budapest)

Dr. Molnár Ferenc PhD, egyetemi docens

(II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, Beregszász)

Műszaki szerkesztés: *Dobos Sándor és Tóth Vivien*

Tördelés és nyomdai előkészítés: *Tóth Vivien*

Előkészítés elektronikus formában (PDF-fájlformátumban) történő kiadásra: *Tóth Vivien*

Korrektúra: *Gricza-Varcaba Ildikó*

Borítótér: *Szakál Imre és Tóth Vivien*. A borítérthez használt fotó: Csorbadomb, Uzsoki-völgy, a felrobantott vasúti híd, 1915. Fotó: FORTEPAN / Fedák István adománya, képszám: 164572, CC BY-SA 3.0.

ETO-besorolás: *Rákóczi Egyetem Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felel:

Dobos Sándor (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem Kiadói Részlegének vezetője)

A kötet tartalmáért és hitelességéért a szerző viseli a felelősséget.

A tudományos kiadvány tartalmának eredetiségét a „StrikePlagiarism.com” online plágium-ellenőrző rendszer segítségével vizsgáltuk.

A kötet megírását a Nemzetközi Visegrád Alap, az MTA Domus Ösztöndíj és a Debreceni Egyetem DETKA Áthidaló Pályázat támogatta.

A tudományos kiadvány megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

Kiadó: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 6. E-mail: egyetem@kme.org.ua; office@kme.org.ua)

Nyomdai munkálatok: „RIK-U” Kft. (cím: 88 006 Ungvár, Kárpáti Ukrajna u. 36. E-mail: print@rik.com.ua)

ISBN 978-617-8143-69-5 (keménynyomtatás)

ISBN 978-617-8143-70-1 (PDF)

© **Szakál Imre, 2026**

© **II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, 2026**

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	7
KÁRPÁTALJA KÁRPÁTALJA ELŐTT. BEVEZETÉS HELYETT	19
„NINCSTÖBBÉ TÖRVÉNY”: AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁNI ÖSSZEOMLÁS TAPASZTALATAI AZ ÉSZAKKELETI PERIFÉRIÁN	37
„MENTŐ VALLOMÁS”: RUSZKA KRAJNA RÖVID TÖRTÉNETE.....	49
„KÉK-SÁRGA KOKÁRDÁK”: AZ UKRÁN ALTERNATÍVA	73
„... EGYMÁSRA ZUHANÓ SÚRÚ TÖRTÉNESEK...”: A CSEHSZLOVÁK HATALOMÁTVÉTEL BEREKSZÁSZBAN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐEN.....	87
„HAJÓTÖRÖTTEK”: A KÁRPÁTALJAI MAGYAR TISZTVISELŐK 1918–1920-BAN	109
„VÖRÖS KÁRPÁTALJA”: A KOMMUNISTA MOZGALOM KEZDETEI KÁRPÁTALJÁN ÉS A MAGYAROK	125
„... AZ ÖRÖMNEK NEM LESZÜNK, NEM LEHETÜNK RÉSZESEI”: A KÁRPÁTALJAI MAGYAR EMLÉKEZET- KULTÚRA FORMÁLÓDÁSÁNAK KEZDETEI AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁGBAN	151
MENEKÜLÉS ÉS ILLÚZIÓK: UNG VÁRMEGYE MENEKÜLT TÖRVÉNYHATÓSÁGA 1919 ÉS 1923 KÖZÖTT	181
ELÉGTELEN MODERNIZÁCIÓ, ERŐSZAK ÉS PÁRHUZAMOS TÁRSADALMAK. ÖSSZEFOGLALÁS HELYETT	207
FORRÁSOK ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM	217

ELŐSZÓ

Az első világháborúnak 1918-ban véget kellett volna érnie, mégis, a hegyvidék falvaiban úgy érezték, mintha a háború tovább tombolna: az emberek életét a nyomorúság és a bizonytalanság szövete borította, amelyet Ivan Olbracht sorai a *Nyikola Suhaj, a betyár* című regényében plasztikusan örökítettek meg:

„Béke lett. De uramjézus, hát béke ez? Hát ezért imádkoztak az asszonyok olyan buzgón az ikonok előtt? Az embereket megszállta az ördög. Vagy új üstökös jelent meg valahol. De lehet, hogy még a réGINEK az ereje küldi ezt a sok rosszat a földre. Mert annyi nagy bűnt se a nagyok, se a kicsik nem követtek el, hogy Istennek ne legyen elege ebből a sok nyomorúságból.”¹

Olbracht ezekkel a sorokkal igyekezett illusztrálni azt a jelenséget, amelyet a mai történetírás már többször is szakszerűen leírt, elemzett, nevezetesen, hogy az első világháborúnak 1918-ban nem tudott vége lenni.² Az erőszak a kanonizált kronológiai kereten túlcsordult, és azok az energiák, amelyek a Nagy Háborúban a „régI Európát” cseppfolyóssá tették, nem tudtak lehűlni egyik napról a másikra. Az 1918-at követő roppant turbulens eseménysor történetét hajlamosak vagyunk lecövekeltetni egy-egy történeti eseménynél. Minden kétséget kizáróan ilyen a trianoni békeszerződés aláírása, amely Kárpátalja esetében is a történelmi emlékezet rögzült elemévé szilárdulva bizonyos tekintetben elfedi, milyen hosszú és milyen sokszínű volt az első világháborúból való átmenet egy új világba.

¹ Ivan Olbracht: *Nyikola Suhaj, a betyár*. Európa Könyvkiadó, Budapest 1973. 345.

² Az egyik legfontosabb az ezzel foglalkozó szakmunkák közül: Robert Gerwarth: *The Vanquished. Why the First World War Failed to End?* New York. 2016.

1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben aláírták Ausztriával azt a békeszerződést, amelyben a Szövetséges és Társult Főhatalmak meghatározták az újonnan létrejött Csehszlovák Köztársaság határait, és egyúttal Prágára bízta a nagyrészt ruszinok lakta négy északkeleti magyar vármegyét is autonóm területként. Ez a terület kapja majd a hivatalos „keresztségben” a *Podkarpatszka Rusz*, majd az ott élő magyar közösségtől először a *Rusinszko*, majd a *Kárpátalja* elnevezést. A kényszerközösséggé³ létrejött kárpátaljai magyarság pedig fokozatosan válik önkéntes identitásközösséggé.

A kárpátaljai magyar közösség történelmi látásmódját kettősség jellemzi. Egyrészt az elmúlt száz évben erős identitáskötődés alakult ki a 1919-ben létrehozott régióhoz, így annak múltját is igyekszik megkonstruálni, időnként némileg anakronisztikusan, akár az 1919 szeptembere előtti korokra is visszavetítve azt. Szívesen látjuk II. Rákóczi Ferencet mint „kárpátaljai” történelmi hőst, ahogyan örömmel vesszük tudomásul azt is, ha valamelyik „kárpátaljai” ősrünk 1848–49-es honvéd volt. Ettől jóval tovább ment a két világháború közötti csehszlovák, majd 1945 után a szovjet és az ukrán történetírás, amelyek nyilvánvalóan jól megfontolt legitimációs szándékkal keretezték a Kárpát-medence északkeleti csücskének történelmét a 20. században megjelent határok között. Másrészt a kárpátaljai magyar közösség igyekszik múltjára szakszerű keretek között is reflektálni, és jelen van az a törekvés, hogy a történészek az említett torzító tényezők mögé lássanak, s az adott történelmi időszak kontextusában próbálják megérteni az egyes eseménysorokat.

³ Szarka László: Kényszerközösségek és védtelen védhatalom. A trianoni békeszerződés és a kisebbségek. In Magyarország és a magyar kisebbségek. Szerk. Glatz Ferenc, Budapest, MTA, 2002, 17–30., Uő: Egy évszázad kisebbségben. Korunk, 2010. 4. sz. 59–76., lásd továbbá: Bárdi Nándor: Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből. Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda, 2013. 33.

Az elmúlt évtizedekben Kárpátalja a magyar nyelvű szakirodalomban is egyre több figyelmet kap. Megtörtént történetének strukturálása, kronológiák, forráskiadványok, szintézisek jelentek meg.⁴ A magyar olvasóközönség így találkozhatott azokkal az eredményekkel, melyek addig leginkább oroszul, angolul, ukránul vagy cseh és szlovák nyelven voltak csupán elérhetők.⁵

Az így kialakult szakirodalmi bázist létrehozó történészek megteremtették azokat a kereteket, amelyek között a különböző országok levéltáraiban őrzött források segítségével valódi alapkutatások és mélyfúrások végezhetők. Ezek nyomán olyan új részeredmények születtek, amelyek tovább bővítik ismereteinket az immár a 20. században egységessé szerveződő régió történetéről, és lehetőséget kínálnak a történeti emlékezetben rögzült egyes hibás beidegződések korrigálására.

A kötet alapjául szolgáló kutatások nagyjából egy évtizedet ölelnek fel. A könyv összeállítása során a következő alapelvekhez kívántam igazodni:

Olyan témakörökre igyekeztem fókuszálni, amelyek a Kárpátaljával foglalkozó szakirodalomban eddig nem kaptak kellő hangsúlyt, vagy amelyekhez levéltári források révén új adalékokkal járulhattam hozzá.

Az államfordulatot nem elszigetelt politikai vagy hadtörténeti eseményként mutatom be, hanem egy olyan, összetett folyamatként, amely mögött társadalomtörténeti előzmények, helyi szinten érzékelhető törésvonalak és rétegződések húzódnak meg. Meggyőződésem, hogy ezek megértése nélkül az 1918 utáni változások sem értelmezhetők, és hogy az újonnan létrejövő államhatalomnak mindezzel szükségképpen számolnia kellett.

⁴ Fedinec 2001, 2002, Botlik 2005, Fedinec-Vehes 2010, Csernicskó 2013, Szakál 2017, Molnár D. 2018

⁵ Пушкеш 2006), angolul (Magocsi 1978), ukránul (Гранчак et al. 1995, Болдижар 2011, Ліхтей 2019), vagy cseh (Rychlík-Rychlíková 2016, Pejša 2016) és szlovák (Švorc 1996)

A kéziratban kiemelt szerepet kapnak a lokális struktúrák: azok a helyi közigazgatási szervezetek és elitcsoportok, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után is igyekeztek ellátni feladataikat, és válaszokat keresni az új államok megszületésével járó kihívásokra.

A munka középpontjába a kényszerközösségként létrejövő kárpátaljai magyarokat állítom. Külön figyelmet fordítok arra, miként élték meg a mindennapokban a hatalomváltást, hogyan reagáltak az új államhatalom intézkedéseire, miként próbáltak alkalmazkodni az új politikai közeghez, és hogyan indult meg körükben a regionális identitás kibontakozása. Ugyanakkor elengedhetetlennek tartom, hogy a kárpátaljai magyarság 1918 utáni történetét a vele együtt élő nemzetek kontextusában vizsgáljam.

A történészképzés korán rögzülő alaptétele, hogy egy vizsgálat során pontosan meg kell határozni a kutatás időbeli és térbeli kereteit. A térrel alább részletesebben is foglalkozom, itt elsősorban az időrend felvázolása szükséges. Távolról sem könnyű feladat az első világháborút követő hatalomváltás folyamatát egyetlen kronológiai keretbe foglalni. Biztos kiindulópontnak tűnik a magyar államkeret összeomlásának, valamint a Csehszlovák Köztársaság létrejöttének főbb szakaszhatárait alapul venni, természetesen figyelemmel arra is, milyen folyamatok zajlottak az 1919-től önálló közigazgatási régióként működő Podkarpatszka Rusz területén.

E szempontok alapján az első világháborút követő hatalomváltás kárpátaljai eseményei kronológiailag három nagy szakzra oszthatók. Az első szakasz az 1918 ősztől 1919 tavaszáig tartó időszak, amely a magyar állam összeomlásának folyamata. Ide sorolható a háborús vereség, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, valamint a Magyar Népköztársaság létrejötte és működése.⁶ Ennek az időszaknak része volt az a kezdeményezés is,

⁶ Ennek körülményeiről részletesen lásd: Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság. A 1918-as összeomlás és forradalom története. Jaffa Kiadó, 2018.

amelynek során a magyar kormányzat a mai Kárpátalja területén Ruszka Krajna néven igyekezett ruszin autonómiát létrehozni.⁷ Ebben a szakaszban kezdődött meg az északkeleti magyar vármegyék csehszlovák és román katonai megszállása⁸, valamint ezekkel párhuzamosan ukrán katonai akciók is zajlottak a területen.⁹ Majd 1919 márciusában és áprilisában a Magyar Tanácsköztársaság helyi szerveinek működésével és a terület teljes román és csehszlovák megszállásával végződött a szakasz.¹⁰

Az államfordulat második szakasza Kárpátalján a katonai megszállás időszaka volt 1919 áprilisa és 1919 ősze között. A román és a csehszlovák katonai alakulatok 1919. április 25-én találkoztak Munkács és Beregszász között, majd ezt követően a csehszlovák csapatok folyamatosan vették birtokba a később hozzájuk kerülő területeket. A katonai közigazgatás működése mellett ekkor kezdődött meg a polgári közigazgatás kiépítése is. Ez a szakasz az 1919. szeptember 10-én, Saint-Germain-en-Laye-ben aláírt békeszerződéssel zárult le, amely kimondta, hogy a Kárpátoktól délre élő ruszinok területe a lehető leg szélesebb körű autonómiával az első Csehszlovák Köztársaság része lett.¹¹ Ez a záró dátum azonban csak részben tükrözi az események menetét. 1919 szeptemberében a csehszlovák ha-

⁷ Bővebben: Szakál Imre: „Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között”: Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919) Beregszász – Ungvár, Ukrajna: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (2018)

⁸ Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Fórum Intézet. Lilium Aurum Könyvkiadó. Galánta–Dunaszerdahely 2002. 49.

⁹ Паріря, Олександр: ЗУНР і національно-визвольний рух на Закарпатті у 1918-1919 рр. <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?new-sid=859>

¹⁰ Віднянський, Степан: Перемога чехословацького вектора державотворення Іп: Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. 53. old.

¹¹ A békeszerződés szövege: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv13/ch30>

talom még nem rendelkezett szuverenitással Kárpátalja teljes területe felett. A román hadsereg egészen 1920 nyaráig, a Magyarországgal kötött trianoni békeszerződés aláírásáig jelen volt Máramaros vármegye területén. A csehszlovák fennhatóság Podkarpatszka Rusz teljes területére így ténylegesen csak 1920-ra terjedhetett ki.¹²

Az első világháborút követő hatalomváltás kárpátaljai történetének harmadik szakasza meglátásom szerint az Ausztriával kötött békeszerződés aláírásával, valamint Podkarpatszka Rusz közigazgatásának működését előíró Generalny Statutum (Генеральный Статут) kiadásával vette kezdetét, tehát 1919 őszével. Sokkal nehezebb feladatunk van, ha ennek az utolsó szakasznak a záródátumát akarjuk meghatározni. Alapvetően az államfordulat lezárásának egy olyan állapotot kellene tekintenünk, amikor beteljesedik az adminisztratív átalakulás. Az első dátum, ami a lezárásként szóba jöhet, 1922¹³, amikor Podkarpatszka Ruszban megszüntették azt a statáriumot, amelyet még a csehszlovák közigazgatás kiépítésének megkezdésekor vezettek be. Az új államba történő integráció tekintetében szintén fontos dátum volt 1924,¹⁴ amikor először szervezték meg Podkarpatszka Ruszban a csehszlovák parlamenti választásokat. Az államfordulat utolsó szakaszának befejező dátumaként szóba jöhet 1928 is. Ekkor zajlott le az a közigazgatási reform Podkarpatszka Ruszban, amely során a részben a korábbi magyar vármegyerendszerre épülő zsupákat felváltották azok a járások, amelyek az 1938–1944 közötti időszakot leszámítva kisebb változások mellett egészen 2019-ig léteztek.

Talán érzékelhető a fentiekből, hogy nehéz éles, határozott kronológiai kereteket szabni azoknak az összefonódó,

¹² Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. 65.

¹³ Rychlík, Jan –Rychlíková, Magdaléna: Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946. 2016. 57.

¹⁴ Uo. 89.

Kárpátalja határain messze túlmutató történeti folyamatoknak, amelyeket az „államfordulat” történeteként értelmezünk. Vizsgálataim során nem minden esetben ragaszkodtam szigorú záródátumokhoz; fontosabbnak tartottam, hogy érzékeltessem az első világháború következményeként megjelenő változások jellegét és tapasztalatvilágát.

A lazábban értelmezett kronológiai határok között végzett kutatás során figyelemre méltó mennyiségű forrásanyaggal dolgozhattam. Az elmúlt tíz évben Ukrajnában a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Magyarországon a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának anyagai, Csehországban pedig a Cseh Nemzeti Levéltár és a Központi Katonai Levéltár dokumentumai álltak rendelkezésemre. E forrásokat sokszínű sajtóanyaggal és egyre bővülő szakirodalommal vethettem össze. A kutatás során azonban be kellett látnom, hogy e rendkívül sűrű, eseményekben gazdag korszakról – még ha viszonylag szűk földrajzi területre és időszakra koncentrálok is – nem írhatok mindenre kiterjedő, átfogó monográfiát. Ennek oka részben saját korlátaimban keresendő, de talán az elmúlt tíz év körülöttünk besűrűsödő történelmi folyamatai is hozzájárultak.

Ez a felismerés végül arra vezetett, hogy a kötetet olyan egységes szerkezetű munkaként formáljam meg, amely szorosan vagy lazábban összekapcsolódó fejezetekből épül fel. Ezek között szerepelnek már korábban publikált írásaim¹⁵ átdolgozott

¹⁵ Szakál Imre: Jászi Oszkár és a ruszinok: a ruszin önrendelkezés esélyei 1918–1919-ben. In Fedinec Csilla – Csernicskó István (szerk.) „Ruszin voltam, vagyok, leszek...”: népismereti olvasókönyv. Gondolat Kiadó, Budapest 2019., Szakál Imre: „...Egymásra zuhanó sűrű történetek...” A csehszlovák hatalomátvétel Beregszászban az első világháborút követően. In Kónya, Péter (szerk.) Első világháború a Kárpátokban = Prvá Svetová Vojna v Karpatoch. Prešovská Univerzita v Prešove. 2016, Szakál Imre: Hajótöröttek. A kárpátaljai magyar tisztviselők helyzete 1918 után. In Papp, Klára; Bárány, Attila Pál; Kerepeszki, Róbert; Pallai, László (szerk.) Kultúra, művelődés, agrárium. Tanulmányok ifj. Barta János 80. születésnapjára. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen. 2020,

változatai is, valamint olyan új fejezetek, amelyek most először látnak napvilágot. Mindegyik szöveg az első világháborút követő turbulens időszak kárpátaljai vonatkozású, egy-egy kiemelt történetére összpontosít.

A kötet egy bevezető fejezettel kezdődik, amelynek célja azoknak a társadalmi, gazdasági és politikai viszonyoknak a bemutatása, amelyek az államfordulat helyi előfeltételeit jelentették. Ezt követi a további nyolc fejezet:

– „Nincs többé törvény”. Az első világháború utáni összeomlás tapasztalatait vizsgálom, különös figyelemmel a periférián élők reakcióira és az összeomlás következtében kialakuló közállapotokra.

– „Mentő vallomás”. Ebben a fejezetben a rendkívül kedvezőtlen körülmények között létrehozott autonóm tartomány, Ruszka Krajna történetét dolgozom fel.

– „Kék-sárga kokárdák”. A magyar történetírás még keveset foglalkozott az 1917 és 1921 közötti ukrán államalkotó törekvések kárpátaljai vonatkozásaival; e fejezet ezekhez a hiányokhoz kíván hozzájárulni.

– „...egymásra zuhanó sűrű történetek...”. Itt a csehszlovák katonai megszállás, valamint a katonai és polgári közigazgatás kiépülésének kezdeteit mutatom be Beregszász példáján.

Szakál Imre: „Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között”: Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919) Beregszász – Ungvár, Ukrajna: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (2018), Szakál Imre „... rendeletek szóról-szóra lefordíttassanak...”: Hivatali nyelvhasználat Beregszászban 1919–1920-ban

In Márku Anita; Tóth Enikő (szerk.) Többynyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont Kutatásaiból III. Ungvár, Ukrajna: TOV „RIK-U” (2017), Szakál Imre: Beregszász és az első világháborút követő hatalomváltás. In Benő Attila; Gúti Erika; Juhász Dezső; Szoták Szilvia; Terbe Erika; Trócsányi András (szerk.) Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében: A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016) három szimpóziumának előadásai, Törökbálint, Magyarország: Termini Egyesület (2017)

– „Hajótöröttek”. Ebben a fejezetben azt vizsgálom, milyen lehetőségei mutatkoztak az új közigazgatási keretek között a magyar intézményi folytonosság fenntartására.

– „Vörös Kárpátalja”. A korszak egyik részben elfeledett története a kommunista mozgalom helyi kibontakozása; e fejezet ennek korai szakaszait tárja fel.

– „...az örömnem leszünk, nem lehetünk részesei”. A lokális identitásközösség megjelenésével kibontakozó sajátos kárpátaljai magyar emlékezetkultúra vizsgálatát mutatom be a legutóbbi évek kutatási eredményeire támaszkodva.

– Menekülés és illúziók. Végezetül egy esettanulmányon keresztül mutatom be azokat a stratégiákat, amelyek azok körében jelentek meg, akik úgy döntöttek, nem kívánnak az új csehszlovák államhatalom fennhatósága alatt maradni.

Természetesen e kötet sem vállalkozhatna arra, hogy az államfordulat eseményeit a maguk teljességében adja át. Hoszszan sorolhatnánk azokat a témákat és résztémákat, amelyek kutatásához bőséges forrásanyag áll még rendelkezésünkre, és amelyek tovább árnyalhatnák mindazt, amit erről a jelentős történelmi korszakról tudunk. Nem foglalkoztam a kárpátaljai magyar etnikai alapú politikai közösségszervezés történetével – e területen Fedinec Csilla munkái már így is sokat tisztáztak. A Tanácsköztársaság időszakát csupán érintőlegesen jeleníttem meg, jóllehet nemrégiben Kosztyó Gyula tollából részletes összefoglaló látott napvilágot róla. A gazdasági átmenet történetének megírásához is számos forrás kínálkozik, ám erre nem vállalkoztam, és az államfordulat egyháztörténeti vonatkozásai is további kutatási lehetőségeket tartogatnak. A csehországi levéltárak anyagai különösen gazdagok Kárpátalja katonai és stratégiai jelentőségére, valamint az ezzel összefüggő állami erőfeszítésekre vonatkozóan, ahogyan a helyi tapasztalattörténet részletesebb feltárására is számos további lehetőség kínálkozik. Mindezek a témák végül kimaradtak a kötetben olvasható fejezetekből. Bízom azonban abban, hogy a most közreadott szövegek így is

hasznos kiindulópontként szolgálhatnak mindazok számára, akik a jövőben vállalkoznak az első világháborút követő államfordulat kárpátaljai történetének további vizsgálatára.

* * *

Tudományos munkát megfelelő feltételek és intézményi háttér nélkül nem könnyű megírni. Ebben a tekintetben különösen hálás vagyok a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetemnek, ahol immár tizennyolc éve biztosított a megfelelő kutatói környezetet. Az alább olvasható szövegek elkészültét nagyban támogatták a Magyar Tudományos Akadémia Domus ösztöndíjai, a Nemzetközi Visegrád Alap kutatói ösztöndíja, valamint a Debreceni Egyetem DETKA Áthidaló Pályázata. A kötet végső formáját a Magyar Tudományos Akadémia Domus alkotói ösztöndíjának keretében készíthettem el.

Szakmai útmutatásért és folyamatos támogatásért első sorban Fedinec Csillának, az ELTE TK Kisebbségkutató Intézet tudományos főmunkatársának tartozom hálával, akivel az elmúlt években több közös munkát is folytattunk, és volt kedves ennek a kötetnek a szövegét is javaslataival jobbra tenni. Köszönettel tartozom Meinolf Arensnek, a müncheni Internationales Institut für Nationalitätenrecht und Regionalismus igazgatójának, aki állandó szakmai támogatása mellett lehetővé tette, hogy a berlini Staatsbibliothek gyűjteményeiben kutathassak. Hála-mat szeretném kifejezni Varga Zsuzsannának, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszéke vezetőjének, valamint Barta Róbertnek, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete igazgatójának, akiknek köszönhetően 2022-ben, egy hosszúra nyúlt kutatói mobilitás során hozzáférhettem a két egyetem kiváló könyvtári gyűjteményeihez. Hálás vagyok továbbá Ablonczy Baláznak az ELTE HTK Történettudományi Intézete tudományos főmunkatársának és Molnár Ferencnek, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem docensének türelmes és gondos lektori munkájukért. A kötet nem készülhetett volna el a Rákóczi Egyetem Kiadói Részlegének munkája nélkül,

a munkatársaknak hálás vagyok pontosságukért, kreativitásukért, és leginkább türelmükért, amellyel zaklatásaimat állták.

Külön köszönet illeti az elmúlt években a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetemen és a Debreceni Egyetem Történelmi és Doktori Iskolájában tanuló hallgatóimat, akik különböző módon segítettek kutatásaimat az első világháborút követő hatalomváltás kárpátaljai történetével kapcsolatban, és az abból leágazó új kutatási irányok feltárását. Hálás vagyok közreműködésükért Maruszics Eriknek, Balogh Dánielnek, Oláh Anikónak, Szabó Evelinnek és Weinrauch Andrásnak, akik nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak a jelentős forrásanyag feltárásában és rendszerezésében, amelyet a kötet fejezeteiben is felhasználok.

Legnagyobb köszönettel természetesen a családomnak tartozom, feleségemnek a támogatásért, a sok türelemért, a biztos „hátszágért” és a közös gondolkodásért. Két fiamnak pedig az egyelőre még hullámmzó, de már megjelenő fegyelmezettségükért, amit akkor tanúsítanak, amikor apa éppen a laptopjára és könyveire figyel jobban, mint rájuk. Remélem, hogy amikor majd eljut hozzájuk ez a szöveg, az esetleges unalom ellenére felismerik és értékelik, hogy ezek a történetek rólunk is szólnak.

KÁRPÁTALJA KÁRPÁTALJA ELŐTT. BEVEZETÉS HELYETT

Különösen érdekes eseménysora a történelemnek egy-egy régió létrejöttének folyamata. Kárpátalja létrejöttét rögzítő első dokumentum a saint-germain-en-laye-i békeszerződés volt, amelyből kiderül, hogy a Csehszlovákián belül létrehozandó autonóm terület a volt északkelet-magyarországi ruszin lakosok területén alapul. A békeszerződésben az új közigazgatási egység még néven sem szerepel: nemes egyszerűséggel „a Kárpátoktól délre élő rutének” területeként utalnak rá.

A terület 1919-ben a különböző hivatalos dokumentumokban nem egységesen, hanem számos eltérő elnevezéssel szerepelt. Míg ruszin és cseh nyelvű iratokban először Карпатська Русь, Karpatská Rus, majd Подкарпатська Русь és Podkarpatská Rus formákat használtak, addig a magyar nyelvű dokumentumokban a következő változatokkal találkozhatt az olvasó: Karpatorussia, Karpato-Russia, Kárpáto Russia, Podkarpato-Russia, Podkarpatszka Rusz, sőt még a Ruszka Krajna is előfordult.

A Kárpátok gerince, a Tisza folyása és a vasút által határolt tér az elmúlt száz év során rengeteg, az emberek életét befolyásoló eseményt és legendát hordozott, s az ott élők részéről valamilyen kötődés is kialakult a terület iránt, amely az identitásuk részévé vált. Nem véletlen, hogy több kutatás is igazolta: a kárpátaljai magyar közösség lokális, kárpátaljai identitása erőteljesebb, mint az országhoz kötődő identitás.¹⁶ Ezen különösebben

¹⁶ Ferenc Viktória – Rákóczi Krisztián: TANDEM 2016–2019. Ukrán–magyar együttélés Kárpátalján. In Kárpátalja Mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után. Szerk.: Ferenc Viktória – Kovály Katalin. Budapest, 2020. 59–61. Pally Katalin: Mobilitás, karrierépítés, integráció. A Balassi Intézet kárpátaljai hallgatói. CHERD, Debrecen. 2024. 106–109.; Kiss Anita – Pally Katalin: Identitás és nyelvhasználat a határ két olda-

csodálkozni nem érdemes, hiszen az elmúlt száz év során az volt a tendencia, hogy az országok eltűntek vagy átalakultak, Kárpátalja azonban – csekély módosulásokkal – megmaradt. Felmerül a kérdés: voltak-e előképei a százéves Kárpátaljának, és miért éppen olyan határok között jött létre, amilyenek között létrejött?

Az utóbbi években népszerűvé vált a territorializáció fogalmának alkalmazása a Trianon előtti Magyarország régióival kapcsolatban, meggyőző kvantitatív kutatások igen látványosan szembesítenek minket azzal, hogy a gazdasági, kulturális mutatók a békeszerződésekkel elcsatolt perifériák „leszakadását” vetítették előre már az első világháborút megelőzően is.¹⁷ Ezzel együtt, az a terület, amely a korábbi északkeleti magyar vármezők egy részén létrejött, csak részben feleltethető meg azoknak az árnyékhatároknak, amelyeket a történelem hosszú időtartamú folyamatai kijelöltek. Többször leírt, jól ismert tény, de talán nem lehet eleget ismételni, közigazgatási értelemben Kárpátalja stratégiai megfontolások mentén jött létre. A következmények azonban ezen túlmutattak, és a határok létrejöttével együtt a területnek identitásképző szerepe is lett, amelynek máig ható következményei vannak. Szemléletes, hogy az időben változó határok a régióval kapcsolatba lépők, vagy ott élők diskurzusában milyen helyet is foglalt el száz évvel ezelőtt. Edvard Beneš a párizsi békekonferencián „tehernek” nevezte a területet,¹⁸ a térség kiváló szakértője, C. A. Macartney „unalmas és érdektelen”

lán. Kárpátaljai és magyarországi hallgatók összehasonlító elemzése. In *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 2025/3: 34–62.

¹⁷ Demeter Gábor – Jakobi Ákos – Péntes János – Szilágyi Zsolt – Radics Zsolt: *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon*. MTA BTK, Budapest, Debrecen, 2018.

¹⁸ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Volume III* <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv03/d60> Utolsó letöltés: 2022. szeptember 9.

témának titulálta Kárpátalját¹⁹, Balogh Edgár ismert szociográfijában „Szegényországnak” nevezte az új egységet.²⁰ Az 1919 után fellépő kárpátaljai magyar nemzeti-ellenzéki politikusok hol „börtönnek”, hol „kalitkának” nevezték, ezzel egy időben már hazájukként is emlegették Kárpátalját.²¹ A területen igen népszerű kommunista mozgalom magyar tagjai „vörös Kárpátalja”-ként hivatkoztak rá²², Fábry Zoltán *Az éhség legendájában* maró gúnnyal úgy írta le a területet, mint ami „a csodarabbik, a panamák és az álhírlapírók hazája”.²³

Tudjuk, hogy minden régió diszkurzív termék is, az pedig, hogy hogyan beszélünk egy régióról, meghatározza, hogyan gondolkodunk róla. Ez fordítva is igaz – az, hogy ilyen sokféleképpen jelenik meg az „újszülött Kárpátalja” a kor közbeszédében, leképezte azt a sokneműséget, amely a régiót társadalmi, gazdasági, politikai tekintetben is jellemezte a két világháború között.

A Kárpátaljával foglalkozó magyar történeti munkák többségében a szerzők mindig hangsúlyozzák, hogy a közigazgatási egység, ahogyan ma is ismerjük, 1919 előtt nem létezett. Egyes kutatók szerint az első Csehszlovák Köztársaság Podkarpatszka Rusz elnevezésű közigazgatási egysége volt az első olyan adminisztratív egység, amely a Kárpátaljának nevezett területet egybefogta; mások szerint azonban már a Magyar Népköztársaság által létrehozott Ruszka Krajna autonóm tartományt is ilyennek tekinthetjük.

¹⁹ Barta Róbert: A magyarság vonzásában. Válogatás Carlile Aylmer Macartney írásából és beszédeiből. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2021, 19.

²⁰ Balogh Edgár: Tíz nap Szegényországban. Budapest, Neumann Kht., 2003.

²¹ Szózat a ruszinszkói Magyarorsághoz. Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1920. augusztus 3. Közli: Fedinec Csilla: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez. 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. Fórum Intézet, Liliium Aurum. Dunaszerdahely, 2001, 75.

²² Rotman Miklós: Kik érted haltak... Forradalmár elődenik arcképcsarnoka. Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1982. 11.

²³ Fábry Zoltán: Az éhség legendája. Kárpátalja: 1932. 188.

E történeti pontosság igénye – meglátásom szerint – csak részben vezethető vissza a szakmai elvek szigorú betartására; a sorok mögött gyakran kiolvasható az utódállamok önlegitimáló, retrospektív területi „átrendezéseivel” szembeni, tudatos vagy kevésbé tudatos „ellentörténet” (counter-history) is. Ugyanakkor nemcsak a csehszlovák, szovjet vagy ukrán történetírás foglalkozik 1919 előtti, középkori és koraújkori Kárpátaljával, de a saját lokális identitás történelmi gyökereit kanonizálni kívánó kárpátaljai magyar történészek sem riadnak vissza a 20. századi keretek alkalmazásától. Ezek a keretek – legalábbis rendszerező elvként – a témaválasztás tudatos vagy kevésbé tudatos meghatározójaként jelennek meg, és gyakran a személyes identitás lokális dimenzióját tükrözik.

Ha eltekintünk a 20. század során a Kárpátalját „emlékezetháborús” övezetté változtató emlékezetpolitikák egymásra rakódásának és egymásnak feszülésének hatásaitól, és 1919 előtti északkelet-magyarországi viszonyokat vizsgáljuk, tagadhatatlanul felfedezhetők olyan jellemzők, amelyek a későbbi politikai szándékok mentén egyberendezett terület egységét már a szándékok kiteljesedése előtt is előrevetítették, legalábbis valamilyen egységesülés felé mutattak.

E jellemzők közül három különösen szembeötlő: az északkelet-magyarországi vármegyék etnikai, vallási és gazdasági viszonyai.

Az 1910-es népszámlálási adatok alapján a Magyar Királyság területén 472 587 ruszin, latinosan „ruthén” élt.²⁴ Ez a szám az anyanyelvet mutatja, az önazonosságot nem tartották nyilván. Ez elsősorban abból az attitűdből ered, miszerint a 19. században elsősorban az anyanyelvvel azonosították a nemzeti hovatartozást. A ruszin a duális monarchia magyar részének etniku-

²⁴ 1910. Évi népszámlálás 1. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912) 5*

mai közül a hetedik legszámosabb volt, a kisebbségek közül a hatodik. Többségükben földrajzilag jól elkülöníthető területen éltek. A ruszinok csaknem 95%-a élt az északkeleti vármegyékben. Nagyobb tömbben ezenkívül a Duna-Tisza közén, Bács-Bodrog vármegyében élt több mint 10 ezer ruszin, az ország egyéb vármegyéiben elszórtan voltak csupán jelen. Északkeleten legnagyobb létszámban Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékben voltak jelen. Ezek közül többséget Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékben alkottak,²⁵ ahol elsősorban a hegyvidéken éltek. A ruszinokon kívül ezeket a vármegyéket magyarok, németek, románok, zsidók és cigányok lakták, az elkülönítés nem mindig egyszerű, hisz az anyanyelvi adatok nem minden esetben segítik egy adott etnikum számával kapcsolatos tájékozódást.

Az etnikai adatokból világosan látszik, hogy az etnikai összetétel, elsősorban a ruszinok többségben való jelenléte a négy vármegyét – persze nem közigazgatási értelemben – elkülönítette a Magyar Királyság testében. Az etnikai szerkezet természetesen egy folyamatosan változó jellemző. A modernizáció bár lassan kúszott be a magyar királyság perifériáira, ezzel együtt éreztette már hatásait, különösen a népességmozgásra gyakorolt hatásaival. A lentebb részletezett megélhetési problémáinak egyik következménye volt a ruszin lakosság körében a 19-20. század fordulóján felerősödő kivándorlás. 1899–1914 között Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéből több mint 90 ezer ember kelt útra, főként az Amerikai Egyesült Államokba, jobb kereseti lehetőségek reményében. A korabeli adatok alapján a kivándorló személyek több mint 60%-a volt „rutén anyanyelvű”.²⁶ A kivándorlásban természetesen nemcsak a ruszinok

²⁵ 1910. évi népszámlálás 1. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912) 35*–36*

²⁶ Braun László: Kivándorlás vidékünkéről a XIX–XX. század fordulóján. In Acta Hungarica 18. évfolyam, Ungvár, 2007. 312. o.

vettek részt. A hegyvidék szintén gyakran mélyszegénységben élő zsidósága is jelentősen érintett volt, szemléletes, hogy a dualizmus idején a Galíciából a Kárpátok keleti területeire érkező zsidók száma alulmúlta az emigránsokét.²⁷

Bár a ruszinok a Magyar Királyság különböző vármegyeiben éltek, lakóterületük a Keleti-Kárpátok vidékén kompakt volt, így nem véletlen, hogy a ruszinok térségének „tömbösítése” már a Habsburg Birodalomban is felmerült. 1849–1850 fordulóján Adolf Dobránszky, az Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyét tömörítő Ungvári Polgári Kerület referenseként tervezte egy ruszin autonómia létrehozását, sőt, a ruszinok lakta területek Galíciához való csatolását is kérte. Ezek a tervek végül nem nyerték el Bécs támogatását, a polgári kerületet is felszámolták.²⁸

A Magyar Királyság ruszinok lakta területe iránt a Kárpátoktól keletre is élénken érdeklődtek a 19. század folyamán a Habsburg fennhatóság alatt lévő Galíciában ugyanúgy, akárcsak az Orosz Birodalomban. Mihajlo Drahomanov, az ukrán nemzeti mozgalom egyik jelenős alakja, és Ivan Franko, neves ukrán költő is írt róluk, Volodimir Vernadszkij, a 1918-ban létrejött Ukrán Tudományos Akadémia első elnöke pedig több munkát is szentelt a ruszinok „Угорська русь” (Uhorszka Rusz, Magyar Rusz) névvel illetett lakóterületének. Ezek főként tudományos, esetleg társadalmi-politikai tartalmú fejtegetések voltak.²⁹ Az Orosz Bi-

²⁷ Konrád Miklós: A galíciai zsidó bevándorlás mítosza. In Századok. 2018. 1. szám.

²⁸ Molnár Ferenc: Északkelet-Magyarország története 1790-től 1914-ig: Az 1848–49. évi események és a neoabszolutizmus In Brenzovics László; Csátáry György; Braun László; Szakál Imre; Szamborovszkyné Nagy Ibolya; Dobos Sándor; Orbán Melinda (szerk.) Kárpátalja története: Örökség és kihívások Beregszász, Ukrajna, Ungvár, Ukrajna: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, „RIK-U” Kiadó, 2021, 297–298. Molnár Ferenc: A kiegyezés hatása a ruszin mozgalomra. In Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2019. 201.

²⁹ Михайло Драгоманов: В справі Угорської Русі. Народ. – 1895. – No 11, 1 черв. – С. 163-166., Іван Франко: І ми в Європі. «Житє і слово», 1896, т. 5,

rodalomban az oroszul „Угорська Русь”-nak (Uhorszkaja Rusz) nevezett terület iránt nem csupán tudományos, de stratégiai jellegű érdeklődés is mutatkozott. Az első világháború kezdeti orosz hadisikerei közepette 1915 januárjában az egyik cári diplomata feljegyzésében arról írt, hogy az új orosz-osztrák-magyar határnak úgy kell majd húzódnia, hogy Galícia és Bukovina mellett „Угорська Русь” (Uhorszkaja Rusz) is az Orosz Birodalom fennhatósága alá kerüljön. Azt is hozzátette, hogy ezzel az „orosz nép utolsó része is felszabadulna az idegen igából.” Az idézett külügyi főtitkártól azt is megtudjuk, mit ért pontosan „Угорська Русь” (Uhorszkaja Rusz) alatt, ugyanis írásában felsorolta Abaúj, Sáros, Gömör, Szepes, Zemplén, Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros, sőt Szatmár és Szabolcs vármegyéket is, melyek területét teljesen vagy részben szívesen látta volna birodalmában.³⁰

A ruszinok esetében az etnikum és a felekezeti hovatartozás szorosan összekapcsolódott: a ruszinok túlnyomó többsége görögkatolikus volt. Az északkeleti vármegyékben csupán Máramarosban figyelhető meg jelentősebb eltérés a ruszinok és a görögkatolikusok száma között, ahol ugyanis jelentős számú román is gyakorolta az unitus hitet.

Az egységesítő hatást azonban nem csupán az etnikai és felekezeti hovatartozás összefonódása biztosította, hanem a görögkatolikus egyházigazgatási szervezet is. Az északkeleti vármegyék ruszinjainak többsége az eperjesi és a Munkácsi Görögkatolikus Püspökség fennhatósága alá tartozott. Utóbbi területe a hajdúdorogi magyar liturgiai nyelvű püspökség felállítását követően éppen a ruszin többségű vármegyékhez illeszkedett. 1912-t követően a Munkácsi Egyházmegye Nagymihálytól Máramarosszigetig, a Kárpátok hágóitól a Tisza vonaláig terjedt, lefedve az északkeleti vármegyék teljes területét.

кн. 1, с. 9, Володимир Вернадський: Угорська Русь с 1848 г. Автограф. 1885.

³⁰ Szakál Imre: Térképrajzolók. <https://kmf.uz.ua/hu/hirek/terkeprajzolok/>

A munkácsi egyházmegye jelentőségét nemcsak a későbbi Kárpátaljával való területi hasonlóság adja. A valójában ungvári központú egyházigazgatási egység a ruszinok körében kétségtelenül a legfontosabb szervezet volt, amely a pravoszlavizmus és a nyugati kereszténység között egyfajta kultúrhatárt képezett. Az egyházmegye papsága és tanítói alkották a szűk ruszin értelmiséget, akik jelentősen hozzájárultak a népi kultúra és az anyanyelv megőrzéséhez.³¹ Ugyan a 20. század első évtizedében, elsősorban a ruszinok szociális és gazdasági elégedetlenségének talaján megjelent a skizmatikus mozgalom, mely ugyan a görögkatolikus egyház pozícióit lényegesen nem tudta meggyengíteni, azonban a magyar vezetés reakciója a jelenségre, illetve a hosszan elnyúló máramarosi per visszhangja az első világháború végéig hatással volt egyrészt a magyar nemzetiségi politika nemzetközi megítélésére, másrészt a görögkatolikus egyház és hívei viszonyára.³² A görögkatolikus püspökség szerepet játszott az 1848–1849-es szabadságharc idején a ruszinok és a vármegyék román híveinek pacifikálásában,³³ ahogyan a ruszinok körében a 19. század végén megindított gazdaságfejlesztési akció megindításában is jelentős volt az egyházmegye, különösen Fircák Gyula szerepe.

Az első világháború idején szintén jelentős volt az egyházmegye politikai hatása. Egyrészt a világháború alatt a ruszin

³¹ Fedinec Csilla: Az ungvári görög katolikus tanítóképző kultúrmissziója az észak-keleti Felvidéken. In A magyar művelődés és a kereszténység: IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum, Budapest; Szeged, 1813–1819. o. Molnár Ferenc: A Munkácsi Egyházmegye az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc forgatagában. II. RF KMF – „RIK-U” Kft., Beregszász–Ungvár, 2023. 184–186.

³² Gönczi Andrea: Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején. Ungvár, Ukrajna, Beregszász, Ukrajna. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, PoliPrint Kiadó, 2008

³³ Lásd: Molnár Ferenc: A Munkácsi Egyházmegye az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc forgatagában. II. RF KMF – „RIK-U” Kft., Beregszász–Ungvár, 2023. 105–145.

lakosság hangulatának nem kedvezett, hogy viszontagságokkal terhes években kísérelték meg a cirill betűs írás kiszorítását és a latin betűs írásnak a ruszinok körében való meghonosítását, valamint a Julianus-naptárról a Gergely-naptárra való áttérést. Ezek az intézkedések a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye területén feszültségeket szültek, kivitelezésük nem sikerült.³⁴ A görögkatolikus papságnak a világháború kezdetétől ismét fontos szerepe volt a nemzetiségi lakosság hangulatának befolyásolásában. Különösen aktív tevékenységet és a hívek körében kifejtett magyarbarát propagandát várt el papjaitól Papp Antal munkácsi püspök. Mint majd látni fogjuk, Papp erőfeszítései a világháború végén a magyar állam integritásának megőrzése érdekében is jelentősnek mondhatók.³⁵ A rendkívül tradicionális ruszin lakosság egyház iránti bizalma nem volt minden esetben töretlen. Az 1918–1919 fordulóján létrejövő nemzeti tanácsok iratanyaga arról tanúskodik, hogy akárcsak az alsóbb közigazgatási szervekben szolgálatot teljesítő hivatalnokok esetében, majd látjuk, úgy a klerikusok visszaéléseit is gyakorta kezelték ellenszenvvel a ruszinok.³⁶

Az északkeleti vármegyék talán legszembeesőbb közös jellemzője volt a nagyfokú szegénység. Bereget leszámítva, mely a magyar vármegyék fejlettségi különbségei szerinti rangsor közepe harmadának utolsó helyezettje volt, a másik három vár-

³⁴ Paul Robert Magocsi: *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus' 1848–1948*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – London, England, 1978, 72. Lásd továbbá: Molnár Ferenc – Szakál Imre: *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye nemzetiségpolitikai koncepciója (1867–1918)*. *Historia Ecclesiastica* 15/2 2024. 68–88, Fedinec Csilla – Szakál Imre – Csernicskó István: *A magyarországi ruszinok és ukránok*, Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020

³⁵ Szakál Imre: „Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között”. *Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919)*. RIK-U, Beregszász–Ungvár, 2018, 23–24.

³⁶ Uo.

megye az alsó harmadban foglalt helyet. Az írni-olvasni tudók aránya, a jó minőségű lakóházak megléte, a nem mezőgazdasági keresők aránya szerint, vagy az orvosi kezelésben részesülők arányát megfigyelve is a sereghajtók között volt a négy, később kárpátaljai vármegye.³⁷ A ruszinok lakta területek gazdasági fel-emelését hivatott szolgálni, bár mögöttes politikai célzatoktól nem mentesen³⁸, az 1897-ben elindított hegyvidéki akció, melyet Egán Ede, majd Kazy József irányított. A gazdaságfejlesztési program főként az első világháború kitörése, s annak kedvezőtlen gazdasági hatásai, valamint következményei miatt nem tudott hosszú távú sikereket elérni.³⁹ A terület lakóinak nem csupán a gazdasági helyzetük volt rossz. Műveltségi viszonyaik tekintetében is elmaradtak a többi magyarországi nemzetiség mögött, különösen igaz ez a ruszinokra. 1910-es adatok szerint a ruszin népesség körében az írni-olvasni tudók aránya mind-össze 22,7% volt.⁴⁰

A későbbi Kárpátalja területét előrevetítő egységes jellemzők mellett olyanok is voltak, amelyek felerősítették a későbbi közigazgatási egység mesterséges képét. Ilyenek voltak például a földrajzi és a nyelvi-etnikai viszonyok.

Alapvető földtani megosztottsága alapján Kárpátalja két jól elkülöníthető régióra oszlik: a hegyvidékre, azaz a Verhovinára, és az alföldre. Ezt a kettős felosztást gyakran összemoshatjuk a

³⁷ Demeter Gábor – Jakobi Ákos – Pénzes János – Szilágyi Zsolt – Radics Zsolt: Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. MTA BTK, Budapest, Debrecen, 2018.57-62.

³⁸ Erről részletesen lásd: Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség. Szerkesztette: Bányai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013. 109–119.

³⁹ Braun László: Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898 – 1910 között. PoliPrint Kft. Ungvár, 2011. 30. o.

⁴⁰ Beluszky Pál: A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarorszá-gán. In „...Ahol a határ elválaszt”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Balassagyarmat-Várpalota, 2002. 17. o.

terület etnikai képével is: a hegyvidék nagyrészt ruszin és zsidó lakosságú volt, míg a síkvidék túlnyomó többségében magyar, kisebb részt zsidó és német közösségeket foglalt magában. A gazdasági és társadalmi folyamatokat azonban gyakran determináló földrajzi viszonyok ennél árnyaltabb képet mutatnak.

Földrajzi értelemben Kárpátalját kétségtelenül leginkább a Duklai-hágótól a Borsai-hágóig húzódó Északkeleti-Kárpátok hegyvonulata határozza meg, amely a közigazgatási határokon messze túl is érvényesül. A hegység valójában két vulkáni vonulatból áll: egy belső, alacsonyabb és egy külső, magasabb vonulatból. A kettő gazdasági hasznosíthatósága jelentősen eltért.

A belső, alacsonyabb vonulat – amely a Beregszászi-domb-ságtól az Avas-hegységig húzódik – átmenetet képez az alföld és a magasabb hegyvidék között. Ezt vulkáni szigethegyek tarkítják, amelyek a síkvidéki területekbe simulnak, és több irányból könnyen átjárhatóvá teszik a területet. Nem mellékesen ez a táj évszázadokon keresztül kedvezett a szőlőművelésnek is.

A külső, magasabb vonulat egészen más arculatot ad a térségnek. A helyenként 1000 métert meghaladó tengerszint feletti magasságú hegygerinc északnyugatról délkelet felé húzódik, és nehezen átjárható. A tradicionális utak a hágóktól az alföld felé a hegyvidéket átszelő folyókon – az Ungon, a Latorcán, a Borzsán, a Nagy-Ágon, a Talaboron, a Taracon, valamint a Fehér- és Fekete-Tisza összefolyásából kialakuló Tiszán – keresztül vezettek.⁴¹

A folyóvölgyek iránya alapvetően meghatározta a hegyvidék településszerkezetét, a gazdasági mobilitás irányát, valamint a térségen belül kialakuló társadalmi kapcsolatokat. A hegyvidéken élők természetüknél fogva könnyebben tudtak kapcsolatot

⁴¹ Gönczy Sándor: A Kárpát-medence földtani viszonyainak áttekintése. In Kárpát-medence földrajza. Természet, társadalom, gazdaság, néprajz. Szerkesztette: Molnár József – Papp Géza. Termini Egyesület – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Budapest–Beregszász. 2022. 31–34. o.

tartani a tőlük Északkeletre vagy Délnyugatra fekvő településekkel, mint az északnyugati vagy délkeleti közösségekkel. Hasonló jelenség figyelhető meg az Északkeleti-Kárpátok keleti lejtőin is, ahol a földrajzi, közlekedési és gazdasági-társadalmi viszonyok hasonló mintázatot mutattak.

Ezért nem meglepő az a megállapítás, hogy az Északkeleti-Kárpátok külső vonulatának földtani és vízrajzi adottságai olyan determinisztikus környezetet teremtettek, amely az évszázadok során északkeleten a Kolomija–Dolina–Truszkavec–Szambir, délnyugaton pedig a Técső–Huszt–Munkács–Ungvár vonal közötti hegyvidéki területeken rendkívül hasonló társadalmi, gazdasági, néprajzi és életmódbeli viszonyokat alakított ki.

Ebben az értelemben a Kárpátok vonulatai, amelyeket gyakran elsősorban katonai és stratégiai szempontból elválasztó földrajzi objektumként értelmeztünk, a hegyvidék két oldalán élő ruszin lakosság számára bizonyos tekintetben egységesítő terepként funkcionált. Ugyanakkor a Belső-vonulat, politikai főhatóság által szabott közigazgatási keretek által részben „ellene feszülve”, elválasztotta a hegyvidéket Kárpátalja alföldi területeitől és az alfölddel organikus kapcsolatot tartó vulkáni dombságoktól.

Nem véletlen, hogy amikor a politikai keret megbomlott – ahogy azt a későbbi fejezetekben látni fogjuk –, egy 1919-ben politikailag aktív kőrösmezői ruszin számára földrajzi adottságai és a környezeti feltételek következtében természetesebbnek tűnt kapcsolatait a mintegy száz kilométerre fekvő Sztanyiszlavban (ma Ivano-Frankivszk) kiépíteni, mint a csak az alföldön keresztül megközelíthető, több mint kétszáz kilométerre fekvő Munkácson vagy Ungváron, amelyeket a történeti Kárpátalja kulturális és gazdasági központjaiként szokás emlegetni. A közigazgatási értelemben összefogott Kárpátalja egységére nemcsak a földrajzi reáliák vetettek visszfényt. Jól ismert, hogy a gyakorta „soknemzetiségűnek” és „többnyelvűnek” titulált kárpátaljai lakosság a néha a szakirodalmakban is megjelenő sztereotípiáktól némileg eltérő jellegzetességet mutatott. A

makroszinten megfigyelhető nyelvi sokszínűség a mikroszinten egymástól elzárt nyelvi csoportokat fed.⁴²

A statisztikai adatok egyértelművé teszik, hogy a lakosság túlnyomó többsége csak a saját nyelvét beszélte, ezzel fel erősítve az etnikai elkülönülést. Jól jellemzi a helyzetet, hogy az érintett vármegyék két legnagyobb népcsoportja alig beszélte a másik nyelvét, 1910-ben a magyarok átlagosan 15%-a beszélte a ruszint, a ruszinok 17%-a beszélte a magyart.⁴³ Ebben a tekintetben csak a gazdasági szükségszerűségből többnyelvűvé váló lakosság képezett hidat a zárt csoportok között.⁴⁴

Az etnikai különbségekre, a nyelvi zártságra a társadalmi-politikai egyenlőtlenségből keletkező feszültségek is ráakódtak, felerősítve a szétfeszítő erőket. Az államszervező pozícióban lévő magyarok részéről gyakran jelentek meg a területet többségében lakó ruszinok „másodrendűségével” kapcsolatos megnyilvánulások. Ez a korszak írásműveiben is megjelenik, Pálóczi Horváth Lajos befejezetlen regényciklusából a beregszászi magyar polgár előítéletek gerjesztette tartózkodó attitűdje nyilvánul meg a ruszinokkal szemben.⁴⁵ Krúdy Gyula a Ruszka Krajna

⁴² Fedinec Csilla – Csernicskó István: The People of the “Five Hundred Villages”: Hungarians, Rusyns, Jews, and Roma in the Transcarpathian Region in Austria-Hungary. In: Language Diversity in the Late Habsburg Empire. Edited: Markian Propokovych – Carl Bethke – Tamara Scheer. Brill. Central and Eastern Europe. Leiden, Boston 2019. 194 – 195.

⁴³ A mai Kárpátalja területének történeti-nyelvi viszonyai a 19–20. század fordulóján, kitekintéssel a mára. In Szakál Imre (szerk.) „Indivisibiliter ac Inseparabiliter”, „Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”: A kiegyezés 150. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai Beregszász, Ukrajna, Ungvár: RIK-U Kiadó (2018) 160.

⁴⁴ Fedinec Csilla – Csernicskó István: The People of the “Five Hundred Villages”: Hungarians, Rusyns, Jews, and Roma in the Transcarpathian Region in Austria-Hungary. In: Language Diversity in the Late Habsburg Empire. Edited: Markian Propokovych – Carl Bethke – Tamara Scheer. Brill. Central and Eastern Europe. Leiden, Boston 2019. 194 – 195.

⁴⁵ Pálóczi Horváth Lajos: Álompákász. Egy dzsentri gyermekkora. II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár 2021.

autonóm terület gondolatának népszerűsítése céljából írt könyvecskéje oldalain lehajoló kedvességgel ír a történelemben csak passzív szerepet betölthető, a megmentésre váró ruszinokról, „gazdag rokonok szegény atyafiáról”.⁴⁶

Mint az 1918–1919-ben, a Magyarországi Ruszinok Néptanácsához (lásd az összeomlás eseményeit tárgyaló fejezetben) történő csatlakozást rögzítő jegyzőkönyveket, a ruszinok új világrenddel szemben megfogalmazott elvárásai azt tükrözték, hogy közösségük többsége különösen a magyarokat, a magyar államhatalmat gyakorta az annak alsó közigazgatási szintjein tevékenykedők eljárásával kapcsolatos negatív tapasztalatokkal azonosította, vagy épp a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye egészen archaikusnak tetsző intézkedéseivel⁴⁷ szembeni felháborodását rögzítették.

Az eddigiekből is körvonalazódik talán, hogy az északkeleti vármegyék lakosságának igen polarizált volt a társadalma. A vármegyék politikai vezetésében egyértelműen a magyar nemesi családoknak volt elsőbbsége. Uray Imre országgyűlési képviselő rendkívül szemléletesen ragadta meg a Bereg megyei politizálás lényegét, mely talán az egész térség viszonyait is jellemzi: „Nálunk Bereg vármegyében a közönséget három osztályba lehet sorolni, az első az, amelyik a húsos fazekak mellett ül, a másik, amely oda felé vágynak, s a harmadik osztály maga a nagy közönség.”⁴⁸ A legszélesebb kapcsolatokkal kétségtelenül a Lónyayak bírtak a térségben, amely család valamelyik tagja, Ungot leszámítva a másik három vármegyében a főispáni posztot a dualizmus ideje alatt huzamosabb ideig bírta: Ugocsáét 12, Mára-

⁴⁶ Krúdy Gyula: Havasi kürt. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc, 2001. 7. o.

⁴⁷ A munkácsi egyházmegye papjai középkori viszonyokat idéző adónemeket kérték a ruszinoktól mint a párbér.

⁴⁸ Cieger András: Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. In Korrall 13. 2003. szeptember. 87–106.

marosét 17, Beregét 13 évig. Rajtuk kívül kiemelten exponáltak voltak a vármegyei tisztségek betöltése során a Perényiek, Ung vármegyében pedig a Török és a Sztáray családok tagjai.⁴⁹

A helyi ruszin lakosságnak és a túlnyomó többségében magyar köztisztviselőknek a viszonya közel sem volt felhőtlen, és ezen az első világháború csak rontott. Az 1918–1919 telén az Országos Propaganda Bizottság munkatársainak a ruszin lakosság körében végzett tájékozódása során leírták azt, hogy a magyar fennhatósággal szemben, elsősorban azokat a mindennapokban tapasztalható visszaállásokat, visszaéléseket sérelmezték, melyek a közigazgatás alsóbb szintjein működő hivatalnokok részéről érték őket, és az egyházi szervezet egyes papjaihoz voltak köthetők.⁵⁰

A későbbi Kárpátalját alkotó négy vármegye a Magyar Királyság legszegényebb területe volt. A gazdasági modernizáció alig érezte hatását a területen, ezzel együtt a legmagasabb népszaporulattal rendelkező országrész volt. 1869 és 1910 között a négy megye lakossága majdnem 50%-kal növekedett, 577 483 főről 848 160-ra emelkedett.⁵¹ Ezt a lakosságot legnagyobb részben a mezőgazdaság tartotta el. A vidék lakosságának több mint 60%-a dolgozott a primer szektorban, közülük is a legtöbben törpe vagy kisgazdaságokban. Magas volt a zsellérek száma, és számottevő az 5 hold alatti törpebirtokosoké, akik

⁴⁹ Cieger András: Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. In Korrall 13. 2003. szeptember. 87–106.

⁵⁰ Szakál Imre: „Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között”. Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919). „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár 2018. 41.

⁵¹ Braun László: A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai. In Kárpátalja története: Örökség és kihívások. Brenzovics László; Csatáry György; Braun László; Szakál Imre; Szamborovszkyné Nagy Ibolya; Dobos Sándor; Orbán Melinda (szerk.) Beregszász, Ukrajna, Ungvár: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, RIK-U Kiadó (2021)

nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem tudták ellátni családjaik szükségleteit a rendelkezésükre álló termőföld segítségével.⁵² A termőföld fele a már említett földbirtokos családok kezében volt.⁵³ Különösen a hegyvidéken okozott gondot, hogy az uradalmi területekhez tartozó erdők melletti havasi rétek, *poloninák* használatát megtiltották a községek számára.

A mezőgazdaság mellett a legnagyobb gazdasági lehetőséget a faipar kínálta. A faexport növekedése és a vasúthálózat bővülése egyre kiterjedtebb faipari működést tett szükségessé. A Verhovina tájképét hosszú ideig a Tiszán egészen Szolnokig és Szegedig közlekedő fát szállító tutajok határozták meg, amelyek szolgálatait a dualizmus időszakában fokozatosan a vasút váltotta fel. A Magyar Királyság északkeleti csücskének gazdasági termeléséből az ipar mindössze szerény mértékben részesedett. Bár a dualizmus idején ipari létesítmények is épültek, azok üzemmérete általában csekély volt, és a jelentősebbek, néhány kivételtől eltekintve, szoros kapcsolatban álltak a faiparral.

A nagyobb ipari üzemek közé tartozott az Ung megye északi részén működő perecsenyi Bantlin favegyüzem, a Schönbornok beregi birtokán, Frigyesfalván működő vasgyár, a magyar–svájci együttműködésben létrehozott nagybocskói Klotild vegyi üzem – amelynek alapítói között Klapka György is szerepelt –, valamint az aknaszlatinai sóbánya. Közülük a nagybocskói üzem rendelkezett a legnagyobb munkáslétszámmal, több mint 700 alkalmazottat foglalkoztatva. Összességében Kárpátalján

⁵² Braun László: A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai. In Kárpátalja története: Örökség és kihívások. Brenzovics László; Csatáry György; Braun László; Szakál Imre; Szamborovszkyné Nagy Ibolya; Dobos Sándor; Orbán Melinda (szerk.) Beregszász, Ukrajna, Ungvár: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, RIK-U Kiadó (2021)

⁵³ Szakál Imre: Telepesek és telepes falvak a csehszlovák Kárpátalján Budapest, Magyarország: Kalligram, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet 2017

nem alakult ki jelentős ipari központ, és nagyszámú munkásságot foglalkoztató üzem sem működött.⁵⁴

A vidék jelentős turisztikai erőforrásokkal is rendelkezett, melyek kiaknázására több kísérlet is volt, amelyeket változó siker övezett. A hegyvidéki területek nehezen megközelíthetőek voltak, rossz infrastruktúrával és még rosszabb közbiztonsággal. Fürdők működtek Hársfalván, Szinyákon, Iványiban, savanyúvíz- és merítőtelepek Szolvyán, Polenán, Luhiban voltak. Az alföldi területek bortermelésükről voltak híresek. A beregszászi és a szerednyei borvidékek száraz fehér borai a külföldi piacok vásárlói körében is népszerűek voltak.⁵⁵

A 20. század első éveiben az északkeleti hegyvidék társadalmi és gazdasági viszonyaiban alig történt jelentős változás. A főként ruszinok és zsidók lakta periféria gazdasági nehézségeinek enyhítésére tett hegyvidéki intézkedések nem bizonyultak tartósan hatékonyak. A Verhovina az első világháborút megelőző időszakban az Osztrák–Magyar Monarchia peremterületein jellemző, asszimetrikus modernizáció tipikus példája volt: kiépültek vasúti vonalak és csomópontok, valamint néhány helyi viszonyokhoz mérten jelentős ipari központ, főként a faipar terén. Mindazonáltal a hegyvidéki lakosság kulturális színvonala, életkörülményei és társadalmi szervezettsége alapvetően nem változott.

Az első világháború utáni Kárpátalja arculatát leginkább meghatározó hegyvidék hangulatát különösen érzékletesen ragadta meg Ivan Olbracht cseh író, aki a két világháború között több regényében is a Verhovinát állította műveinek középpontjába:

„Ezen a földön, ahol hegy hegy hátán mered az égnek, ahol szakadék szakadékba torkollik, ahol az őserdők hervatag

⁵⁴ Braun László: A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai. I. m. 356.

⁵⁵ Kovács Elemér: Szőlészet, borászat Beregvidéken. Intermix Kiadó. 2009.

homályában kristálytisza források születnek s évszázados jávorfák búcsúznak az élettől, ma is vannak olyan elvarázsolt helyek, ahonnan még sohasem talált vissza se szarvas, se medve, se ember. [...] Holdas éjszakákon fiatal boszorkányok nyargalnak erre lovakká varázsolt férjeik hátán, s a vajákos asszonyokat nem kell hét hegyen és hét folyón túl szellős völgyekben keresni, mert a rosszfajták itt járkálnak a legelőkön [...] Itt még él az Isten. Az őserdők füllelt csendjében még él a föld istene, aki hegyet s völgyet ölel, medvével játszik a sűrűben, enyeleg a gulyától elmaradt üszővel és szereti a pásztorok jószágot hívó esti kürtszavát.”⁵⁶

⁵⁶ Ivan Olbracht: Nyikola Suhaj, a betyár. Európa Könyvkiadó, Budapest 1973. 311–312.

„NINCS TÖBBÉ TÖRVÉNY”: AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁNI ÖSSZEOMLÁS TAPASZTALATAI AZ ÉSZAKKELETI PERIFÉRIÁN

„Nincs többé törvény” – e szavakkal értékelte 1918 novemberében egy Budapestről hazatérő mezővári lakos azt a hírt, hogy Magyarországon győzött az őszirózsás forradalom, és Károlyi Mihály vezetésével új kormány alakult.⁵⁷ Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása következtében a társadalmi élet oly sok területére kiterjedt zűrzavar az északkelet-magyarországi vármegyékben az első világháború viszontagságai után az addigiaktól is sanyarúbb állapotokat eredményezett.

Lehoczky Tivadar, az északkeleti vármegyék történetének lelkes kutatója életének utolsó éveiben, az akkori idők jelentőségét megértve naplójába gyűjtötte a Nagy Háború kezdetén szerzett tapasztalatait. Feljegyzéseiből ismerjük, hogy a háború iránti, ma már teljesen érthetetlennek tűnő lelkesedés vidékünket sem kerülte el. 1914 augusztusában Munkács utcáin a magyar és ruszin behívottak pálinkától duzzadó jókedvvel a Kossuth-nótát énekelték, új háborús szöveggel: „Ferenc József azt üzenete...”⁵⁸

A birodalmakat maga alá temető kataklizma harctéren és a hátországban is hamar megmutatta, nem volt ok ünneplésre. Az északkeleti vármegyék már 1914–1915 fordulóján hadszíntérre váltak. A zömében a Kassai Katonai Parancsnokság alá tartozó megyékből besorozott bakák a keleti hadszíntéren és a Balkánon szembesültek a háború borzalmaival. Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék katonái közül a legszerényebb becslések

⁵⁷ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), Fond 14. op. 10. od. zb. 126.

⁵⁸ Lehoczky Tivadar: Világháborúnk I – II. rész. Szerkesztette: Csatáry György – Molnár Ferenc – Orbán Melinda. „RIK – U” Kiadó, Bregszász–Ungvár, 2016, 21.

szerint is több mint tízezren lettek az első világhéges áldozatai.⁵⁹ Veszteséget azonban nem csak a háborúban elesettek családjai szenvedtek. A háborúból fizikálisan vagy mentálisan rokkantan hazatérők jelentős része soha nem vált többé munkaképessé. Az első világháború mindennapokban tapasztalható következményei a két világháború közötti húsz évben végig meghatározták több ezer kárpátaljai család életét. A csehszlovák hivatalok adatai szerint a két világháború között Kárpátalja területén 18 ezer család jogosult segélyezésre a háborús veszteségei miatt.⁶⁰

A világméretű konfliktus minden megnyilvánulása, a front közelsége, az orosz hadsereg betörései, a katonai alakulatok mozgása, a háború végére egyre gyakoribbá váló járványok – előbb a kolera, majd a spanyolnátha, végül a tifuszi járvány – a végletekig élezték a vármegyékben addig is lappangó feszültségeket, és nehezítették az amúgy is szegény lakosság helyzetét.⁶¹ Sokat rontott ezen az állapoton a vármegyék politikai elitjén belüli konfliktusok sorozata, a háborús segélyezéssel való visszaélések körül kialakuló botrányok és a meggyengülő közigazgatás. Amikor 1918 őszén a frontokon sokat szenvedett katonák végül hazaértek, nem a háború befejezése fölötti öröm, hanem az elégedetlenségükből és elkeseredettségükből fakadó erőszak jellemezte a későbbi Kárpátalja több települését is.

1918 szokatlanul meleg őszén az események hasonló forgatókönyv szerint zajlottak le Északkelet-Magyarország több

⁵⁹ Suslik Ádám: Az északkeleti vármegyék veszteségei az első világháborúban a cs. és kir., valamint a honvéd gyalogezredek adatai alapján 1914–1915 között In Kónya, Péter (szerk.) Első világháború a Kárpátokban = Prvá Svetová Vojna v Karpatoch. Presov, Szlovákia : Prešovská Univerzita v Prešove, 2016

⁶⁰ Csatóry György: Elesett és sebesült hőseink a Nagy Háborúban. Hadirokkantgondozó hivatalok iratai a Kárpátaljai Állami Levéltárban (1919–1944). Beregszász–Ungvár 2019. 7.

⁶¹ Cieger András: A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában. In Levéltári Évkönyv. (A Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárának kiadványai XII.) Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza 1997. 221.

településén is.⁶² A megyei központokban létrejöttek a nemzeti tanácsok, Beregszászban még a zuhogó eső sem akadályozta a politikai szándéknyilvánítást.⁶³ A szociáldemokraták, a női egyenjogúságért tenni akaró mozgalmak voltak a legaktívabbak. Ezek a nemzeti tanácsok elsősorban a meggyengült államhatalom funkcióit igyekeztek betölteni. Erről tanúskodik a Munkácson létrejött, de Bereg megye több járását irányítani kívánó Nemzeti Tanács felhívása is 1918. november 2-ról: „A Nemzeti Tanács működését már megkezdette és első sorban a közbiztonság fentartásáról gondoskodott. Ennek érdekében felhívja a lakosságot, hogy minden csoportosulástól tartózkodjék. Akinek nincs dolga, ne járjon az utcákon és az est beálltával maradjon mindenki lakásán. Szeszkes italok kimérését és kiszolgáltatását megtiltja.”⁶⁴

A négy vármegye nemzeti tanácsai közül a munkácsi iratanyaga maradt fenn a legteljesebben. Ebből kiderül, hogy a helyi közigazgatás működését segítve nemcsak a rendfenntartást, de azzal összefüggésben törekedtek arra, „hogy a leszerelő katonák minél előbb kellő alkalmat találjanak és így a gazdasági életnek ismét termelő tényezői legyenek”.⁶⁵

A helyi lapok oldalairól a várakozás és a bizonytalanság áradt. Több helyen is megjelenik az új iránti reményteljes várakozás, a népköztársaság kikiáltását régiószerte üdvözik. Ezzel együtt a Monarchia politikai rendjével való szembenállás is megjelenik. Különösen karcosan fogalmaz az Ungváron megjelenő Görög Katholikus Szemlében Kaminszky József. A jogász, publicista, és a hadifogságból hazatérve az átalakulások folyamatában igyekezett aktív szerepet vállalni. Az összeomlás folyamatát a következőképpen látta, láttatta:

⁶² Fedinec Csilla: Ungvár és vonzaskörzetének betagozódása a csehszlovák államba (1918–1928). Limes: tudományos szemle 17. (2004) 3. sz. 101.

⁶³ Bereg, 1918. november 10. 3.

⁶⁴ KTÁL, Fond 1557 A Munkácsi Nemzeti Tanács iratai

⁶⁵ Uo.

„Forrong most a mi társadalmunk is. Forrásba hozta a négy esztendő irtóztató háború minden keserősége és csalódása. Érezzük mindnyájan, hogy a múlt megszűnt, ahhoz nem lehet visszatérés, érezzük, sejtjük, hogy a forradalom megtisztít minket is minden salaktól, tudjuk, hogy egy jobb jövőnek kell ránk virradnia s mégis a kiforrás kaotikus napjai ólomsúllyal nehezdednek reánk.”⁶⁶

A harcterről hol szervezetlenül, hol szervezeten, de mindenképp elkeseredve hazatérő katonák egy része fegyverét is magával hozta. Az egyik Bereg megyei tanító a hazatérők hangulatát a következőképp jellemezte: „A harctéri eseményektől elkeseredett katonák nem törődnek többet semmivel, jönnek haza rendetlenül, ki fegyverrel, ki anélkül és keresik azokat, akiket szenvedéseik és hozzátartozóik nyomorúsága okozóinak tartanak.”⁶⁷

A katonák haragja elsősorban az állami tisztségviselők felé és a zsidó boltosok, kereskedők felé irányult. Kozma György, aki 1919-ig több hivatali pozíciót is betöltött Bereg vármegyében, arról írt, hogy csak megyéjében huszonnégy jegyzőt üttek el a lakosok. Volt, ahol főbe lőtték a jegyzőt, családját elüldözték, volt, ahol az állam képviselője szerencsésebb volt, s el tudott menekülni, még mielőtt a lakosok haragja utolérte volna.⁶⁸

Az eseményeket megélők feljegyzéseiből és visszaemlékezéseiből kitűnik, hogy a frontról hazatérő katonák tettét jórészt úgy értékelték, mintha dühösek lettek volna amiatt, hogy míg ők a háború poklát élték át, addig egyes otthonmaradt, kiváltóságosoknak számító személyek csupán gazdagodtak. Napjainkra több történeti kutatásból ismert, hogy az állami közigazgatás alsóbb szintjén szolgáló hivatalnokok gyakran visszaéltek pozí-

⁶⁶ Kaminszky József: Vajúdás. Görög Katolikus Szemle, 1918. november 27. 1.

⁶⁷ KTÁL, Fond 14. op. 10. od. zb. 126.

⁶⁸ Uo.

ciójukkal, hűtlenül kezelték a háborús segélyeket, és az otthonmaradt családtagok sérelmeiről szóló hírek eljutottak a fronton szolgálókhoz is. A felbolydult falvakban a jegyzői hivatalok és szatócsboltok kifosztásán túl a düh kiterjedt a lelkészekre, tanítókra, elűzték a csendőröket, és borospincéket is megszállás alá vontak. A korabeli sajtó bőségesen dokumentálta az erőszakot, amelyben a magyar hatóságokkal, az egyházi személyekkel és a zsidó közösséggel szembeni gyűlölet nyilvánult meg a legmarkánsabban. A máramarosi Dombó községből érkező beszámolóik szerint a helyi ruszinok a municióraktárakat feltörve és felfegyverkezve huszonnégy órát adtak a magyar közigazgatás képviselőinek és a helyi zsidóságnak, hogy elhagyják a települést.⁶⁹

A hegyvidékről sokfelől ijesztő állapotokról tudósít a munkácsi egyházmegye lapja: „A magyar felírásokat, címereket mindenütt leszedik, a magyar zászlókat összetépi. Nagyon sok lelkésznek és tanítónak 8 napi terminust adtak az elköltözésre. Egyik lelkészünk ablakán belőttek. Több pap és tanító elmenekült. A leírhatatlan gyűlöletet a papság és tanítóság, valamint a hatóságok iránt avval indokolják, hogy nevezettek a régi naptár⁷⁰

⁶⁹ Zavargások Máramarosban. Görög Katolikus Szemle, 1918. november 17. 1.

⁷⁰ A Rómával megkötött unió értelmében a görögkatolikusok az ún. Julianus-naptárt használták. Már a dualizmus időszakának elejétől a magyar kormányzat részéről jelentkezett az a kíváncsi, miszerint a ruszin görögkatolikusok térjen át a Gergely-naptár használatára. Mivel ez heves ellenállást váltott ki a ruszin papság körében, ezért az I. világháborúig ez a kérdés lekerült a napirendről. Tisza István miniszterelnök – gazdasági okokra hivatkozva – sürgette a naptáregyesítést. Ennek nyomán Papp Antal munkácsi püspök 1916. június 24-én elrendelte a gregorián naptár egyházmegyei használatát, amelyet azonban a világháború végén visszavont. Lásd: Molnár Ferenc: Pankovics István munkácsi püspök és a ruszin mozgalom. In Társadalomtudományi tanulmányok: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczy Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának tanulmánykötete. Szerk.: Molnár D. Erzsébet – Molnár Ferenc. II. RF KMF – RIK-U Kft., Beregszász–Ungvár, 2021. 103–105.; Pirigyi István: A magyarországi görög katolikusok története. II. kötet. Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1990. 71.

híveit internáltatták és csendőrökkel kínoztatták.”⁷¹ Az alkohol-gőzös tombolás szerencsére nem érintett minden települést, ám megszüntetése sehol sem bizonyult gyorsnak vagy teljesen sikeresnek. A legtöbb helyen az események maguktól csillapodtak le, míg máshol az indulatok megfékezésére érkező csendőrök maguk is folytatták a féktelen ivást, fosztogatást, és zaklatták a békés lakosságot.

A november eleji események azonban csak a kezdetét jelentették annak a káosznak, ami az északkelet-magyarországi hegyvidéket 1918–1919-ben jellemezte. A karhatalom hiánya, az állami szuverenitás meggyengülése közepette megkezdett közigazgatási reformok mellett az földfoglalások, rablások, a Galíciába irányuló élelmiszercsempészet, a külföldi agitátorok tevékenysége mindennapossá vált. A források, amelyekből ezekről az eseményekről információt szerezhethünk, az esetek többségben az állami igazgatásban részt vett személyektől származtak, jegyzőktől, vármegyei hivatalnokoktól, tanítóktól, így főleg az ő nézőpontjukból láthatjuk 1918 végének bomlását.⁷²

Ezekből a dokumentumokból is látszik, hogy sokan nem tudtak mit kezdeni az alacsonyabb sorban élők, gyakran mélyszegénységben élő emberek harsány, néhol erőszakos igényeivel. Egyesek az 1918. november 16-án kikiáltott népköztársaság fogalmát is nehezen értelmezték, attól tartva, hogy ez azt jelenti, vagy a lakosság többsége majd úgy értelmezi, hogy „nincs különbség ember és ember között”. „Furcsa világ kezdődött” – jegyezték meg többen. Nehezen vagy egyáltalán nem értették meg, hogy az indulatok nem a háborús vereséggel jelentek meg; a háború szenvedései és az államhatalom meggyengülése hosszú évtizedek alatt kialakult társadalmi feszültségek felszínre törését eredményezték. A történelem forrataga Északkelet-Magyaror-

⁷¹ Zavargások Máramarosban. Görög Katolikus Szemle, 1918. november 17. 1.

⁷² KTÁL, Fond 14. op. 10. od. zb. 126.

szágon is változásokat hozott: egyesekre bénítóan rátelepedett, másokat cselekvésre ösztönzött.

Az összeomlás képeinek szerves része volt a lakosság körében megjelenő különféle nemzeti tanácsok létrejötte. Szabó Simon görögkatolikus kanonok, aki nem mellékesen a Magyarországi Ruszin Néptanács elnöke volt, 1918 novemberében a következőket mondta: „A nép meghallotta Wilson elnök ébresztő szavát s a maga faviskóiban szélteben beszél a nemzetek önrendelkezésének jogairól.”⁷³ Szabó megjegyzése inkább tűnhet a politikai közhangulatnak megfelelő retorikai elemnek, mintsem az északkeleti periféria 1918-ra kialakult helyzetét leginkább leíró jellemzésnek. Mindazonáltal 1918-ra a ruszinok körében több, különböző népszerűségnek örvendő politikai irányvonal is megjelent, mely megfogalmazta elképzelését a ruszinok jövőjével, az esetleges önrendelkezés lehetőségével kapcsolatban. Lássuk, mik voltak ezek előfeltételei, s a ruszinok milyen kívánalmakat fogalmaztak meg a Monarchia összeomlásának idején.

Woodrow Wilson amerikai elnök 1918. január 8-án az amerikai kongresszusban, az USA háborús céljairól és békefeltételeiről tartott beszédében fogalmazta meg elhíresült tizen-négypontját. Az USA szövetségesei túlzottan idealistának nevezték a wilsoni elképzeléseket, s bár a párizsi békekonferencia elvi alapjait azok szolgáltatták, a háború utáni Európa valósága nem igazolta az elvek teljesülését. A tizen-négypont közül a tízedik szólt Ausztria-Magyarországról, a következőképp: „Ausztria-Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségét.”⁷⁴ A wilsoni elveket tükrözte IV. Károly 1918. október 16-i manifestuma, amelyben Ausztriát

⁷³ Szakál Imre: „Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között”. Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919). Beregszász–Ungvár 2018.

⁷⁴ <https://www.theworldwar.org/learn/peace/fourteen-points>

föderatív állammá kívánta átalakítani. A Károlyi Mihály vezette magyar kormány is igyekezett a magyar állam integritásának megőrzése mellett biztosítani a nemzetiségek önrendelkezését. 1918 őszén a dualista állam területén sorra jöttek létre a nemzeti tanácsok, és a ruszin etnikum képviselői sem maradtak ki ebből a folyamatból.

A ruszin nemzeti tanácsok létrejöttének sorozata a Szepeségben kezdődött, Ólublón. A Neviczky Emilián görögkatolikus pap által vezetett szervezet az épp akkor bontakozó ukrán államiság mellett tett hitet. Szintén ukrán irányultságú tanács jött létre Kőrösmezőn, Szolyván és Huszton. Az egyetlen csehszlovák irányultságú ruszin tanács Sáros megye központjában, Eperjesen szerveződött, a magyar országgyűlés korábbi néppárti képviselőjével, Anton Beszkiddel (Beszkid Antallal) az élén.⁷⁵ A ruszinok politikai szervezkedésének megélénkülése nem csupán a Kárpát-medencében volt megfigyelhető. A 19. század végén és a 20. század elején a jobb életkörülményekre vágyó ruszinok tízezrei hagyták el szülőföldjüket és telepedtek le nagy számban az Egyesült Államokban. Főleg a görögkatolikus egyház szervezésének köszönhetően több társadalmi szervezetük is létrejött az első világháború idejére.

A későbbi Kárpátalja sorsának alakulásában a legjelentősebb szerepet ezek közül az Amerikai Ruszinok Néptanácsa játszotta, melynek képviselőjében Gregory Zhatkovich, a ruszin származású ügyvéd tárgyalásokat folytatott Tomáš Masarykkal.⁷⁶ Mire Északkelet-Magyarországon a ruszin néptanácsok megfogalmazták kívánalmaikat, addig 1918. november 12-én

⁷⁵ Paul Robert Magocsi: *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus' 1848–1948*. Cambridge–London 1978. 85–95., illetve Павло-Роберт Магочій: Підкарпатська Русь. Формування національної самосвідомості (1848–1948) Ужгород, 2021. 123–157.

⁷⁶ Павло-Роберт Магочій: Підкарпатська Русь. Формування національної самосвідомості (1848–1948) Ужгород, 2021. 138.

az USA-ban, Scranton városában az amerikai ruszinok már egy népszavazást is tartottak az emigráns közösség körében, melynek többsége a Csehszlovákiához való csatlakozás mellett tette le voksát. A szavazatot leadók 67%-a támogatta a Csehszlovákiához való csatlakozást, 28% az Ukrajnával való egyesülést. A leadott 1102 voks közül pedig mindössze 27 támogatta a teljes függetlenséget, 10 az Oroszországhoz csatolást, és 9 a Magyarországgal való egységet. A párizsi békekonferencián ez a scrantoni döntés volt az egyik névleges alapja a Kárpátaljával kapcsolatos döntéshozatalnak.⁷⁷

A ruszinok között csupán egyetlen nemzeti tanács, pontosabban Néptanács állt ki a Magyarország kötelékében való maradás mellett. A Magyarországi Rutének Néptanácsának létrejötte egyértelműen a görögkatolikus egyház szervező munkájának eredménye volt. Az őszirózsás forradalom győzelme, valamint a Károlyi-kormány ígéretei – amelyekből kiderült, hogy a magyarországi nemzetek számára önrendelkezést kívánnak biztosítani – Papp Antal püspököt is az új kormány üdvözlésére ösztönözték. 1918. november 5-én a püspök lelkészeinek írt levelében a bekövetkezett politikai változásokat a „szabadság felvirradó hajnalának” nevezte, és kifejezte meggyőződését, hogy hívei, a ruszinok „az őseiktől öröklött hűséggel állnak őrt ennek az új, független Magyarországnak az ő vérökkel is megszentelt határain [...]”.⁷⁸ Berzeviczy István, Ungvár polgármestere és az Ungvári Nemzeti Tanács elnöke azzal a kéréssel fordult a püspökhöz, hogy „lenne kegyes papjai által propagandát indíttatni, templomokban szószékről a nép megnyugtatóására és a magyar hazához való további hűséges ragaszkodásra. [...] mert csendőr szuronynál többet ér a vallásos hívők előtt a lekipásztor irányítása.”⁷⁹

⁷⁷ Павло-Роберт Магочій: Підкарпатська Русь. Формування національної самосвідомості (1848-1948) Ужгород, 2021. 139.

⁷⁸ KTÁL, Fond 151., Op. 4., Od. zb. 2774.

⁷⁹ KTÁL, Fond 151., Op. 4., Od. zb. 2776.

Az egyházmegye vezetése fontosnak tartotta egy olyan görögkatolikus fennhatóság alatt működő tömörülés létrehozását, mely illeszkedik a Magyarországon létrejövő nemzeti tanácsok sorába, s így valamilyen módon kifejezhetik érdekeiket, ezzel együtt pedig közreműködhet a görögkatolikus klérus azon munkájában, mellyel az egyre erősödő magyar államellenes propagandát kívánták ellensúlyozni. A püspök által életre hívott tanács alakuló ülésére 1918. november 9-én került sor Ungváron. Az esemény jegyzőkönyve szerint jelen volt „több mint száz egyén és pedig egyháziak, világiak, városi lakosok, vidékiek, különféle értelmiségi osztálybeliek, iparosok és a köznép számos tagja”.⁸⁰ Az ülést Volosin Ágoston görögkatolikus lelkész, az ungvári tanítóképző igazgatója nyitotta meg. Ő terjesztette fel Szabó Simon görögkatolikus kanonokot a tanács elnöki tisztségére, és a javaslatot a résztvevők végül megszavazták, így Szabó Simon lett a Néptanács elnöke.

A Magyarországi Rutének Néptanácsának tagsága az alakuló ülésen kijelentette: „A magyarországi ruthén nép ragaszkodik ősi hazájához és annak területi integritásához, egyúttal tiltakozik minden olyan törekvés ellen, mely a magyarországi ruthéneket az ősi magyar hazától elszakítani kívánja, vagy amely a haza állami egységét veszélyezteti.”⁸¹ A Néptanács tagságának túlnyomó többsége görögkatolikus pap volt. Ami érthető, hisz jelentős részben ők alkották a ruszinok vékony értelmiségi rétegét. Nem véletlen, hogy a tanács a püspökség régi kívánságát is megfogalmazta, az autonóm görögkatolikus rutén egyház felállítását.⁸² A görögkatolikus egyház nemzetiségi vidékeken ki-

⁸⁰ KTÁL, Fond 1134., Op. 1., Od.zb. 1.

⁸¹ Uo.

⁸² KTÁL, Fond 1134., Op. 1., Od. zb. 1. Az autonóm ruszin egyház létrehozása legfőképpen egy Ungvár központú görögkatolikus érsekség felállítását célozta meg. Ez a gondolat a 19. század folyamán többször előkerült. Lásd: Molnár Ferenc: A munkácsi püspökség kísérletei egy önálló görög katolikus

fejtett tevékenységére a népköztársaság kormánya számított, ez irányú törekvéseit támogatta. Persián Ádám, a katolikus papság ügyeivel foglalkozó kormánybiztos, 1918. november 28-ra többek között a munkácsi egyházmegye három kanonokját – köztük Volosin Ágostont is – megbeszélésre invitálta, ahol a nemzetiségi területeken tanúsított helytállásuk fejében jelentős illetménynövekedést ígért.⁸³

Mindazonáltal ismeretes, hogy a Néptanács tagjai között voltak olyanok, akik a ruszinság számára más utat is el tudtak volna képzelni. Volosin emlékirataiból tudjuk, hogy a Néptanács létrejöttének kezdetétől a Magyarország kötelékében maradásra csak az egyik, és nem az egyetlen lehetőségként tekintett. 1918 szeptemberében Avgusztin Stefánt, az ungvári szeminárium oktatóját Bécsbe küldte, hogy ott a nyugat-ukrán parlamenterekkel tárgyaljon.⁸⁴ Mivel onnan konkrét instrukciókat nem kaptak, így a meglévő lehetőségekkel kívántak élni. Volosin erre a következőképp emlékezett: „Mindenesetre biztosítanunk kellett a ruszin nép számára azt, ami az adott körülmények között lehetséges volt.”⁸⁵

A Néptanács által megfogalmazott ruszin igények részben összhangban álltak a magyar kormány azon törekvéseivel, hogy

érsekség felállítására a 19. század közepéig. In Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2013. 15/1. 63– 74.; Molnár Ferenc: A magyarországi ruszinok tervei egy görögkatolikus érsekség felállítására 1848–1868 között. In Historia Ecclesiastica, 2022, 13/1. 76–92.

⁸³ Tengely Adrienn: A magyar egyházak a forradalmak korában. Líceum Kiadó, Eger, 2011, 467.

⁸⁴ Волошин А. І. Вибрані твори / Упорядкування, вступна стаття та примітки О. В. Мишанича. — Ужгород: ВАТ „Видавництво „Закарпаття”, 2002, <http://litopys.org.ua/volosh/volosh02.htm> (Utolsó letöltés: 2019. február 15.) és Штефан А.: За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України, Торонто, 1973.

⁸⁵ Волошин А. І. Вибрані твори / Упорядкування, вступна стаття та примітки О. В. Мишанича. — Ужгород: ВАТ „Видавництво „Закарпаття”, 2002, <http://litopys.org.ua/volosh/volosh02.htm> (Utolsó letöltés: 2019. február 15.)

a nemzetiségek számára bizonyos fokú önrendelkezést biztosítson. Ez a találkozási pont lehetőséget teremtett arra, hogy a ruszin vezetők és a kormányzat közösen kíséreljék meg egy önálló, de Magyarország kötelékében maradó autonóm terület kialakítását, amelyet Ruszka Krajna néven jelöltek meg. A kezdeményezés egyúttal a helyi közösségek önszerveződésének, valamint a politikai és egyházi vezetés együttműködésének korai példáját is jelentette, és megalapozta a későbbi, 1919-ben kibontakozó közigazgatási struktúra kialakulását.

„MENTŐ VALLOMÁS”: RUSZKA KRAJNA RÖVID TÖRTÉNETE⁸⁶

November közepére Jászi Oszkár, a nemzetiségek önrendelkezésének előkészítéséért felelős tárca nélküli miniszter már konkrét koncepciókkal kereste fel a román és a szlovák vezetőket. Az aradi tárgyalások, valamint a budapesti megbeszélések a szlovákok képviselőivel azonban kudarcba fulladtak a magyar fél számára. Ebben a helyzetben a „leggyengébb félnek” tartott ruszinokkal való megállapodás tűnt a legkézenfekvőbb lehetőségnek, amely talán biztosította volna a nemzetiségi kérdés gyors és rendezett kezelését.

Jászi 1918 előtti írásaiban viszonylag keveset foglalkozott a ruszinokkal, az Osztrák–Magyar Monarchiában élő nemzetiségeknek azok érdekérvényesítő képességével arányosan szentelt figyelmet. Az viszont kivehető munkáságából, hogy hogyan tekintett „a szegény atyafiakra”⁸⁷, miben látta problémáik okait, s azok megoldási lehetőségeit. Jászi a ruszinságot „jelentéktelen, történelem nélküli népecskének” nevezte – egyébként az írekkel együtt említvén ekként őket.⁸⁸

A Magyarország kötelékében élő ruténeket nem különítette el a Kárpátok keleti oldalán élő ruténektől. Lényegesebb különbséget csupán a politikai mozgalmuk fejlettségében látott. *A Habsburg-Monarchia felbomlása* című könyvében erről így írt:

⁸⁶ A tanulmány eredeti megjelenésének helye: Szakál Imre: Jászi Oszkár és a ruszinok: a ruszin önrendelkezés esélyei 1918–1919-ben. In Fedinec Csilla – Csernicskó, István (szerk.) „Ruszin voltam, vagyok, leszek...” : népismereti olvasókönyv. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019.

⁸⁷ Krúdy Gyula a Havasi kürt. Ruszka Krajna kistükre című könyvében nevezte a ruszinokat gazdag rokonok szegény atyafiának. – Krúdy Gyula: Havasi Kürt. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc, 2001, 7.

⁸⁸ Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. A NAP Kiadója, Budapest, 1912, 158.

„A magyarországi rutének irredenta mozgalma még naivabb és érzelmesebb volt [mint a galíciai rutén mozgalom], a társadalmi és kulturális háttér pedig még sötétebb mint Ausztriában.”⁸⁹ Jászi leírta egy fontos megfigyelését a dualizmus utolsó éveiben, melynek valóságtartalmát az 1918 és 1919 fordulóján a ruszin lakosság körében végzett tájékozódás során a népköztársaság Országos Propaganda Bizottságának munkatársai is megerősítették. Nevezetesen azt, hogy a ruszinok, és vélhetően a nemzeti-ségi lakosság többségének problémája nem önmagával a magyar fennhatóság magyar voltával, vagy a magyar politikai nemzet koncepciójával volt, hanem azokkal a mindennapokban tapasztalható visszásságokkal, visszaélésekkel, melyek a közigazgatás alsóbb szintjein működő hivatalnokok részéről érték őket, és az egyházi szervezet egyes papjaihoz voltak köthetők.⁹⁰ Konkrétan a ruszinokat sújtó problémákat röviden így összegezte: „Az írástudatlanság, a lassú éhhalál, a nagybirtok és a feudális adminisztráció nyomása, a kegyetlen uzsora, a görögkatolikus egyház szövetsége a korrupt megyei hatalmasságokkal [...]”⁹¹

Ezeknek a „sebeknek” a kezeletlenül hagyásának tudta be a skizmatikus mozgalom megjelenésének lehetőségét is. Meglátása szerint a pánszláv propaganda, az ortodox görögkeleti vallás köntösében egyfajta társadalmi narkózis szerepét töltötte be. „Ennek a nyomorult népnek tulajdonképpen fogalma sem volt a pánszláv propaganda politikai indítékairól, ehelyett lelkesen fogadta magába Oroszország hagyományos vallását, mely felkeltette vallásos fantáziáját” – írta Jászi a skizmáról.⁹² A ortodox áttérésekre adott magyar választ és az abban résztvevők tevé-

⁸⁹ Jászi Oszkár: A Habsburg-Monarchia felbomlása. Gondolat, Budapest, 1982, 491.

⁹⁰ Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés..., i. m. 499.

⁹¹ Jászi Oszkár: A Habsburg-Monarchia felbomlása..., i. m. 491.

⁹² Uo. 491–492.

kenységét úgy jellemezte, mint amelyek „a magyar állameszmének bizonyos kínzókamrás mellékizt kölcsönöznek.”⁹³

A ruszinokat sújtó problémák kezelésére Jászi nem kínált külön, egyedi megoldást. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a Monarchia nemzeteinek gondjaira eltérő stratégiákat kell alkalmazni, figyelembe véve az adott közösség gazdasági erejét és társadalmi szerkezetét. Eszerint másképp kell eljárni azokkal a nemzetiségekkel, amelyek rendelkeznek erős, érdekérvényesítésre képes elittel, és másként azokkal, amelyek – Jászi szavaival – „csekély osztálydifferenciával” bírnak.⁹⁴ Mindazonáltal minden probléma megoldásának lényegét két fontos feltétel biztosításában látta: „Az egyik: jó iskola, jó közigazgatás, jó bíráskodás a nép nyelvén. A másik: minden nemzetiség ama jogának elismerése, hogy nyelvét, kultúráját szabadon fejlesztheti ki.”⁹⁵ Északkelet-Magyarország ruszin lakosságának esetében pedig különösen fontos szerepet tulajdonított és elsődlegesnek tartotta a műveltség fejlesztését.

A tárca nélküli miniszternek 1918 őszén nem álltak rendelkezésére ideális körülmények a korábban megfogalmazott elképzeléseinek megvalósításához. Jászi tevékenységének legnagyobb krónikása, Litván György úgy jellemezte Károlyi Mihály és minisztereinek működését, miszerint abból a felvetésből indultak ki, hogy minél gyorsabban és minél messzebb halad előre az ország a demokratikus átalakulás útján, annál nagyobb bizalmat ébreszt maga iránt, és annál jobb bánásmódra számíthat a győzteseknél.⁹⁶ A nemzetiségi önrendelkezések ügyének előmozdítá-

⁹³ Jászi Oszkár: A nemzetiségi kérdés újabb fejleményei. In Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatta, szerkesztette és a jegyzeteket készítette: Litván György – Varga F. János. Magvető Könyvkiadó, 1982, 195.

⁹⁴ Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés..., i. m. 497.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Litván György: Az 1918–1919-es demokrácia két tűz között. In Litván György: Októbertek üzenete, Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 272.

sára tett kísérleteket is ennek a gondolatiságnak az összefüggésében érthetjük meg a legjobban. Mindemellett azt sem szabad elfelejtenünk, hogy körülmények finoman szólva sem kedveztek a Károlyi-kormány ilyesfajta elképzeléseinek. Azt, hogy az antant nem volt fogadókészség a Népköztársaság kísérletére, jól jellemzi Stephen Pichon francia külügyminiszter Károlyi-kormányal szemben tanúsított ellenszenvé, melynek nagyköveteivel való levelezésében is hangot adott. Meggyőződése volt, hogy a Népköztársaság kormányának ultraliberalizmusával csupán leplezni kívánják a nemzetiségek elnyomásának szándékát.⁹⁷ Gyurgyák János azt is megjegyzi, hogy Jásziék nem ismerték eléggé az ország tragikus helyzetét és elmaradottságának valódi okait, így a föderalizálás terve nemcsak a nagyhatalmak fogadókészség szempontjából volt kudarcra ítélve.⁹⁸

1918. november 12-én éjjel az Aradra érkező Jászi a Román Nemzeti Tanáccsal való tárgyalások kezdetén rögvest konkretizálta, hogy „a kormány álláspontja röviden az, hogy feltétlenül érvényesíteni kell a wilsoni elveket.”⁹⁹ A szlovákoknak és a ruszinoknak sem ígért kevesebbet. Az 1918 őszére elkészült Keleti-Svájc kantotnterv szerint Magyarországon tizennégy kelet közlül hét, a pozsonyi, marosvásárhelyi vagy kolozsvári, szegedi, debreceni, budapesti, győri és pécsi kanton lett volna

⁹⁷ Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság. A 1918-as összeomlás és forradalom története. Jaffa Kiadó, 2018, 281. és Litván György: Az 1918–1919-es demokrácia két tűz között. In Litván György: Októberek üzenete, Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 272.

⁹⁸ Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története. Osiris, Budapest, 2007, 176. Ezzel kapcsolatban lásd még: Jeszenszky Géza: Lehetett volna egy keleti Svájc: Jászi Oszkár Magyarország jövőjéről az I. világháború végén. In Natio est semper reformanda: tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére. Szerk.: Anka László, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2016, 438.

⁹⁹ Az aradi román tárgyalások. In Duna-völgyi barátságok és viták. Jászi Oszkár közép-európai dossziéja. A kötetet összeállította, a bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette: Litván György, Szarka László. Gondolat, Budapest, 1991, 91.

magyar. A másik hétből az északnyugati, északi megyékből, valamint a kassai székhellyel létrehozandó keleti szlovák megyékből álló kerület szlovák, a beregszászi kanton rutén, a dési és dévai kantonok román, a nagyszebeni szász, a temesvári pedig vegyes német–szerb–bunyevác–magyar kanton lett volna.¹⁰⁰

Ennek a tervnek azonban 1918 novemberében–decemberében az egyértelmű román visszautasítás, és a problematikus szlovák tárgyalások után egyre kevesebb esély látszott a terv megvalósítására és az integritás megőrzésének lehetőségére. Erről Jászi 1938-ban korábbi titkárának, Csécsy Imrének írt levelében így emlékezett:

„Látva, hogy a szlovákok és a románok már kötve voltak határon túli szerződéseikkel, legalább a leggyengébb féllal akartam megegyezést csinálni, hogy igazoljam a népköztársaság komoly és becsületes szándékát a nemzetiségi önkormányzatot illetőleg. Hogyha majd a békeszerződésre kerül a sor, megmutathassuk az Antantnak, hogy ígéreteinket komolyan vesszük, s a problémát meg tudnánk oldani a régi határok között is.”¹⁰¹

Nehéz megítélni, hogy az utólagos előrelátás következtében-e, de a leírtakhoz a volt miniszter még hozzátette: „Persze azt is tudtam, hogy feldarabolásunk már akkor el volt határozva.”¹⁰² Ily módon egyértelmű, a ruszin önrendelkezést inkább

¹⁰⁰ Szarka László: A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez. In Kisebbségkutatás, 17. évf. 2. szám, 2008, <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00038/1563.htm> (Utolsó letöltés: 2019. február 15.)

¹⁰¹ Idézi: Fedinec Csilla: Kárpátalja a revíziós időszak magyar politikai retorikájában. In Kárpáti Ukrajna. Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Szerkesztette: Fedniec Csilla. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014, 336. lásd továbbá: Jászi Oszkár válogatott levelei. Összeállította: Litván György, Varga F. János. Budapest, Magvető, 1991.

¹⁰² Uo.

külpolitikai dimenzióban szántak valódi jelentőséget, mintsem a maga gyakorlati valójában. A ruszin autonómiával kapcsolatban ez a keretezés a nyilvánosság előtt sem maradt rejtve. A Ruszka Krajna ügyét szolgáló számos érzékenyítő kiadvány közül az egyikben Domokos László, a *8 órai Újság* publicistája egészen világosan fogalmazva írta: „Be kell bizonyítanunk, hogy a forradalom által elsepert régi kormányok vezetőszerépét maga a nép vette kezébe, ami által új kurzus kezdődött Magyarországon a nemzetiségi kérdés felfogása tekintetében. Egy ilyen bizonyíték, egy ilyen *mentő vallomás* a külföld előtt Ruszka Krajna pusztá létezése.”¹⁰³ Jászi által még 1918 előtt a ruszin „sebekre” kínált, talán hosszú távon is hatásos „gyógymódjaival” való kísérletezésre nem nyílt lehetőség, a kormány külpolitikai elképzelései gyors cselekvést kívántak.

Jászi Oszkár és munkatársai számára a ruszinokkal való megállapodásban a Magyarországi Rutén Néptanács játszott kiemelkedő szerepet, amely megalakulását követően azonnal felvette a kapcsolatot a kormánnyal. Jásziék a fogadókészséget kihasználva, az ungvári tanáccsal november közepén folytatott tárgyalások során elismerték a ruszinok önrendelkezési jogát, és ígéretet tettek arra, hogy Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék élére ruszin származású főispánokat neveznek ki. A kinevezések 1918 novemberében és decemberében meg is történtek, ám kérdéses volt, mennyire voltak elkötelezettek a ruszin önrendelkezés ügye mellett.

Bereg megye élére Kutkafalvy Miklós, egy zempléni származású ügyvéd került. Amikor Bereg vármegye egyik lapjának újságírói a helyi magyar közösség Ruszka Krajna létrejötté miatti aggodalmaira kérdezték rá, Kutkafalvy a következőképp nyilatkozott: „Legyen mindenki – úgymond – meggyőződve arról, hogy van ő legalább is annyira ősmagyar, mint bárki, aki ebben

¹⁰³ Domokos László: Ruszka-Krajna a népek ítélőszéke előtt. Budapest, 1919. 5.

kétkedik.” A ruszinok nyelvi jogait szabályozó esetleges rendelettel kapcsolatban pedig úgy vélte, hogy az „nem hogy visszacsinálja a magyarosítást, de majd serkenti is azt”.¹⁰⁴

Országos szinten Jászi Oszkár igyekezett olyan ruszin származású személyeket megnyerni az önrendelkezés ügyének, akik Magyarország iránti elkötelezettségében nem kétkedtek. Ezek elsősorban azok a ruszin értelmiségiek lettek, akik országos szinten is ismertek voltak, és sikeres pályát futottak be. Jászi a ruszin kérdés rendezése érdekében 1918. december 1-jén kormánybiztosság létrehozását eszközölte ki Szabó Oreszt vezetésével, melynek feladata „a magyarországi rutén nemzet önrendelkezési joga gyakorlásának előkészítése” volt. Fennhatósága kiterjedt Máramaros, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Sáros, Abaúj-Torna vármegyékre.¹⁰⁵

A kormánybiztosság létrehozásának ötletét még november 19-én vetette fel Jászi egy minisztertanácsi ülésen, a hivatal élére pedig már akkor Szabót javasolta a kormány többi tagjával egyetértésben, illetve bejelentette, hogy minisztériumába referensül meghívta Sztripszky Hiadort, aki a későbbiekben az ungvári ruszin tanács kívánságára a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba tevékenykedett osztálytanácsosként.¹⁰⁶ Bonkáló Sándor szlavistát tanácsadóként alkalmazta a népkormány. Szabó Oreszt kormánybiztosi tevékenységét Ungváron kezdte meg, mivel Ung megyei kormánybiztosi teendői is oda kötötték. Jászi november végén úgy találta, hogy Szabó ezt a munkáját hatékonyabban tudná Budapest központtal végezni. Figyelemre méltó, hogy azon a minisztertanácson, ahol a kérdés napirendre került, a tárca nélküli miniszter fontosnak tartotta megjegyezni, „a rutén akciót nagyban hátráltatja az ottani görögkatolikus

¹⁰⁴ Bereg-független politikai, társadalmi és megyei érdekű hetilap. 1918. december 15.

¹⁰⁵ Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság... i. m. 47–48.

¹⁰⁶ MNL OL K27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918.11.19.

papság”.¹⁰⁷ A ruszin kormánybiztosságot a belügyminisztérium hatásköre alá rendelték, és munkájába bevonták Sztripszky Hiadort, valamint Bonkáló Sándort.¹⁰⁸ Fontos megjegyezni, hogy a kormányzat nem csupán az újonnan létesített főispáni pozíciók betöltése kapcsán vette figyelembe a Rutén Néptanács véleményét, hanem decemberben döntést hoztak arról is, hogy a Budapesti Tudományegyetemen Rutén Nyelv és Irodalom Tanszéket létesítenek Bonkáló Sándor vezetésével.¹⁰⁹

Szabó Oreszt, Sztripszky Hiador és Bonkáló Sándor kinevezése egyértelmű jelzés volt arra, hogy a kormányzat a ruszin ügyet a lehető legrövidebb úton kívánta sikerre vinni. A kormányzati munkába történő bevonásukat az ungvári tanács üdvözölte, ugyanakkor mindhárom személy olyan szakember volt, aki a ruszin lakosságot sajátos társadalmi viszonyaival együtt alapos tudományos ismeretekkel birtokolta. Mindannyian elkötelezettek voltak a ruszin közösség magyar fennhatóság alatti integrációja mellett, és korábbi, a ruszinok műveltségi és gazdasági felemelésére vonatkozó elképzeléseiket a gyakorlatban is kivitelezni kívánták az új kormányzat égisze alatt.

Sztripszky Hiador, akit tudományos közvélemény bibliográfusként, néprajztudósként és irodalomtörténészként tart számon elsősorban, de nyelvészeti és szépirodalmi munkássága is jelentős, a Magyar Néprajzi Múzeumban betöltött állását hagyta el, hogy a Károlyi-kormány ruszin ügyek terén kifejtett tevékenységében részt vehessen.¹¹⁰ Szabó Oreszt kövesligeti születésű jogász a Bereg megyei főispáni titkári poszttól a Belügyminisztériumi miniszteri titkári beosztásig jutott el. A közigazgatásban betöltött szerepe mellett a *Nemzetiségi Ismertető Könyvtár* című

¹⁰⁷ MNL OL K27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918.11.23.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ MNL OL K27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918.12.06.

¹¹⁰ Udvari István: Adalékok Sztripszky Hiador pályakezdéséhez. In Szabolcszatmár-beregi Levéltári Évkönyv. 15. 2001, 303.

könyvsorozat szerkesztője volt, amely sorozat első kötete épp az általa írt *A magyar oroszokról* (Ruthének)¹¹¹ című munka. Bár Bonkáló Sándor a közvetlen kormányzati munkában nem vett részt, a rahói születésű görögkatolikus teológusból szlavistává avanzsáló tudós ruszinokkal kapcsolatos szakértelmének vélhetően hasznát vette a kormány.¹¹² A Károlyi-kormány által, a ruszin önrendelkezés ügyében „hadra fogott” tudós ruszin férfiak sorából néhányan talán hiányolhatják a ruszinok történelmének nagy ismerőjét, a ladoméri születésű Hodinka Antalt. Azonban ő akkoriban Szekfű Gyulával egyetemben épp azon dolgozott, hogy a közös külügyi iratanyagot szétválasszák a bécsi levéltárban.¹¹³

Jászi a ruszinokkal való megegyezést nem csak az ungvári ruszin tanácssal való megegyezésre kívánta alapozni. Ennek szellemében került sor Stefán Ágoston rahói ügyvéd elnöklétével 1918. december 10-én egy gyűlésre. A fővárosba érkező ruszin küldöttségben, melyet a kínzó szénhiány ellenére különvonat szállított a fővárosba, valamennyi északkelet-magyarországi ruszin politikai erő képviseltette magát. A tanácskozáson világosan megnyilvánultak a különböző politikai szándékok. Az ukrán orientáció jelentősebb képviselői, mint Mihajlo Brascsajko huszti ügyvéd, vagy Sztepan Klocsurak, a Kőrösmezői Nemzeti Tanács vezetője, meglehetősen skeptikusan fogadták a magyar ajánlatot, nyilvánvaló volt az ukrán ügy melletti elkötelezettségük.¹¹⁴ Klocsurak visszaemlékezései szerint a vonatút során azt fontolgatták a meghívottak, hogy mi vár majd rájuk Buda-

¹¹¹ Szabó Oreszt: *A magyar oroszokról* (Ruthének). Nemzetiségi Ismertető Könyvtár, Budapest, 1913.

¹¹² Bonkáló Ervin: Bonkáló Sándor életrajza. In Bonkáló Sándor: *A rutének. Második, bővített kiadás.* Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és az Utószót írta: Salga Attila. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel–Budapest, 1996, 7–10.

¹¹³ Jászi Oszkár naplója, 1919–1923. Sajtó alá rendezte: Litván György. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001, 21.

¹¹⁴ Magocsi: *The Shaping of a National Identity...* i. m. 87.

pesten. „Most a képviselőinket Budapestre hívják, szoltak így néhányan, nemrég viszont testvéreinket akasztották”¹¹⁵ – emlékezett Klocsurak a vonatúton elhangzottakra. A későbbiekben pedig teljesen sikertelennek nevezte a budapesti találkozót.¹¹⁶ A tanácskozást követően a Minisztertanács december 17-én adta meg a felhatalmazást Jászinak a ruszin önrendelkezésről szóló törvény előkészítésére és előterjesztésére.¹¹⁷ Az 1918. december 21-én kelt törvény december 25-től, az Országos Törvénytarban való kihirdetésétől lépett életbe.¹¹⁸

A tizenkét paragrafusból álló X. számú Néptörvény rendelkezett arról, hogy „A Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet saját beligazgatásának, igazságszolgáltatásának, közművelődésének, vallása gyakorlatának és nyelve használatának körében mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben teljes önrendelkezési jog illeti meg [...]”.¹¹⁹ A törvény az autonóm terület határát nem konkretizálta, csupán olyan mértékben rendelkezett ezzel kapcsolatban, hogy az Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyékre terjed ki, s a végleges határok a békekonferencia döntéséig nem állapíttatnak meg.¹²⁰ A törvényben röviden írtak a Népköztársasággal való közös ügyekről, valamint az autonóm terület kettős irányításáról, a ruszka krajnai minisztérium és a

¹¹⁵ Степан Клочурак: До волі, Карпатський союз, Нью Йорк, 1978, 111.

¹¹⁶ Пушкаш, Андрей: Цивилизация или варварство: Закарпатье (1918–1945 г.г.), Европа, Москва, 2006, 31. – A december 10-i ruszin gyűlés eseményeiről részletesen lásd: Seremet Sándor: A mai Kárpátalja határainak kialakulása az I. világháború után (1918–1922). Doktori disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2016. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Seremet_Sandor_Doktori_Ertekezes_Vegleges.pdf (Utolsó letöltés: 2019. február 15.)

¹¹⁷ MNL OL K27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918.12.17.

¹¹⁸ Fedinec Csilla: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez ..., i. m. 33–34. o.

¹¹⁹ Fedinec Csilla: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez ..., i. m. 33. o.

¹²⁰ Uo.

Munkács központú ruszka krajnai kormányzóság felállításáról.¹²¹ Megjegyzendő, hogy a Néptörvényben már csak zárójelben szerepel a rutén népnév, és innentől kezdve a minisztertanácsi jegyzőkönyvekben is áttértek a ruszin megnevezés használatára.¹²²

A Néptörvény kiadását, különösen a magyarság részéről, nem fogadta őszinte lelkesedés. Jászi hivatalába özönlöttek a tiltakozó és panaszos levelek. Az érintett vármegyék lakossága viszonylag gyorsan kezdett szervezkedésbe a Néptörvénnyel szemben. Máramaros vármegyében már 1918. december 28-án összeült az „Ötkoronaváros nemzeti tanácsa”¹²³ ahol, az egyik jelenlévő leírása szerint: „... a legnagyobb elkeseredés hangján kifejezésre jutott az a szent meggyőződés, hogy Jászi miniszter úrnak semmi joga nem volt ahhoz, hogy az Ötkoronavárost s a bányavárosokat, a magyar nemzet vagyonát elkótyavetyélje s míg egy magyar lesz a világon, ez ellen legnagyobb fölháborodással tiltakozni fog.”¹²⁴

A máramarosszigeti tanácskozáson egy memorandumot is elfogadtak, melyben kérték, hogy továbbra is működjön a vármegyében magyar közigazgatás, vagy Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros magyarlakta részeiből hozzanak létre egy új közigazgatási egységet. 1919. január 6-án Ugocsa vármegyében álltak elő hasonló kéréssel, melyben magyar közigazgatási egység megalkotását sürgették.¹²⁵ Az egyik Bereg megyei lapban *Kis térkép rajzolók* című cikk reagált a néptörvényre úgy, hogy új vármegyét vizionált elég szarkasztikus módon: „Bereg máramarosugocsakisung! Ez legyen

¹²¹ Fedinec Csilla: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez ..., i. m. 33. o.

¹²² Fedinec Csilla: Gens fidelissima? A ruszin kérdés Trianontól máig. In Surján, László (szerk.) Együtt az úton: ruszinok és magyarok : Magyar-Ruszin Kulturális Kapcsolatok, Nyíregyháza, Magyarország : Croatica, 2018, 55.

¹²³ A magyarság tiltakozása Ruszka-Krajna ellen. In Budapesti Hírlap 8. szám, 1919. január 9., 5.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ A magyarság – Ruszka-Krajna ellen. In Budapesti Hírlap, 13. szám. 1919. január 13., 5.

a kisdéd neve. A földek, szőlők, városkák a magyaroké lesznek. Rutén testvérek, nektek adunk erdőt, mezőt, hegyet és ligetet. Mire nektek eszetekbe jut elszakadni tőlünk, kész lesz a megye.”¹²⁶

Kaas Albert báró, volt Bereg vármegyei főjegyző, 1919. január 3-án a *Budapesti Hírlapban* közölt cikkében elhamarkodottnak nevezte a ruszin autonómia megadását. A ruszin lakosságot sem gazdasági ereje, sem műveltségi viszonyai tekintetében nem találta késznek arra, hogy az autonóm irányítást működtetni tudja majd: „Nem elnyomás, de gondoskodó gyámkodás alól a földszabadított kiskorú fejletlen gyermek az élet küzdelmeibe kiszakíttatik; önereje elégtelen, tapasztalata nincs, táplálékot adó hegyvidéke zord, eltartani nem tudja, [...] A magyarországi rutén népnek nemzeti létre életereje nincsen, ábrándozó vagy túlzó vezetői válságba viszik, a mint olyan felfokozott törekvésekbe lovalják bele, mely aspirációk a népben még mint velleitások sincsenek meg.”¹²⁷ – írta Kaas. Ugyanitt a szerző leírta a munkácsi egyházmegye vezetésével folytatott tárgyalásai során szerzett tapasztalatait, melyek szerint a ruszinok nagyobb önállóságot kaptak a néptörvényben, mint azt kérték. Ezt azzal magyarázta, hogy Jászi Oszkár elsősorban a külpolitikai relációkban gondolkodott, és nem számolt az autonóm terület működtetésének közigazgatási nehézségeivel.¹²⁸

Az autonómiával kapcsolatos kétségeinek adott hangot Mokcsay Zoltán, volt huszti főszolgabíró is 1919 elején. Véleménye szerint a ruszinok problémáinak megoldására nem az autonómia volt a legcélravezetőbb mód. A görögkatolikus egyháznak fizetett párbér állami megváltása, a skizmatikus mozgalom kiszorítása egy „görög keleti magyar egyház” létrehozásával, valamint a ruszinok számára kedvező fölbirtok-politikai intéz-

¹²⁶ Új Bereg. Politikai napilap, 1918. december 13., 2.

¹²⁷ Kaas Albert: A rutén kérdés. In Budapesti Hírlap 3. szám. 1919. január 3., 2.

¹²⁸ Uo.

kedések meghozatala elengedhetetlen az északkelet-magyarországi területek megmentése céljából.¹²⁹ A tiltakozásokat a korabeli sajtó úgy interpretálta, hogy a „négy vármegye magyarsága remeg attól a gondolattól, hogy szintiszta vagy nagy többségben magyar területek is a ruszin impérium alá juthatnak.”¹³⁰ Az ellenséges közhangulat terjedésének mérséklését célozta volna Krúdy Gyula *Havasi kürt* című könyvének elkészítése is, melyet vélhetően Sztripszky Hiador felkérése írt¹³¹, azonban megjelenetni már csak a Tanácsköztársaság idején sikerült.

Míg 1918 decemberében Budapesten Jászi Oszkár a X. Néptörvény kiadásával sikerre vitte a ruszinokkal kötött megegyezést, a ruszinok lakta hegyvidéken uralkodó kaotikus állapotok olyan súlyossá váltak, hogy kétségessé tették a Néptörvényben meghatározott közigazgatási átalakítás végrehajtásának lehetőségét. 1918 őszén, az ország más területeihez hasonlóan, a Verhovinán is felbomlott a magyar közigazgatás rendje.

Az autonómia gyakorlati megvalósításának terhére a Munkács központú kormányzóság élére kinevezett Stefán Ágoston viselte. A Katonai Érdemrenddel kitüntetett, az első világháborúból hazatért görögkatolikus rahói ügyvéd már 1918 őszén igyekezett a magyar ügy számára kedvezően befolyásolni a ruszin lakosság hangulatát. Bár függetlenségpárti volt, pártkapcsolatai révén ismert lehetett Károlyiék számára is. 1907-től Rahón a *Tiszavölgy* című lapot adta ki, amelyben rendszeresen kifejtette elképzeléseit a ruszinok jövőjéről. Eszerint a ruszinok teljes asszimilációjának – ahogyan ő fogalmazott, „elmagyarosításának” – híve volt, és meglátása szerint a hegyvidék lakóinak

¹²⁹ Mokcsay Zoltán: A rutén nép megmenthető a magyar állam számára. In Budapesti Hírlap 41. szám, 1919. február 16., 8.

¹³⁰ Az északkeleti magyarság veszedelme Ruszka-Krajna határai miatt. In Budapesti Hírlap, 43. szám, 1919. február 19., 4.

¹³¹ Udvari István: Adalékok Sztripszky Hiador pályakezdéséhez. In Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv. 15. 2001, 303.

problémáira legfőbb megoldást az jelentette volna, ha a következő generációk már mind magyarul beszélnek.¹³²

Az a tény, hogy 1918 decemberétől elvállalta Ruszka Krajna kormányzói pozícióját, érdekesnek tűnik 1918 januári *Népek önrendelkezési joga* című publikációjának ismeretében, amelyben így írt: „Az önkormányzat ideája csak a nemzetiségi agitátorok koponyájában van meg, mert mindegyik azt hiszi, hogy a főkormányzói állást egyenesen neki kreálták [...] ha valaki saját fájának önzetlen vezetője, akkor megállapíthatja, hogy a népnek kulturális és anyagi jólét kell – és ez nálunk egyformán kell úgy a magyarnak, mint más ajkúnak. Erre vágnak tehát nemzetiségeink és nem az önkormányzatra.”¹³³ Megbízatásának lényege az lett volna, hogy Szabó Oreszttel, a ruszka krajnai minisztérium vezetőjével együttműködve létrehozza Ruszka Krajna autonóm közigazgatását.

Stefán Ágoston nagy vehemenciával vetette magát a szervezési feladatokba. Újdonsült kormányzói programját 1919 január elején kiadott kiáltványában foglalta össze. A szöveg – Stefán publikációira jellemző módon – érzelmileg túlfűtött volt, és legalább annyira helyezte saját személyét a középpontba, mint az autonóm terület problémáit. A legsürgősebben megoldandó feladatnak az analfabetizmus felszámolását és a szegénység mérséklését tekintette. E hosszú távú célkitűzések eléréséhez elsődlegesnek a titkos és általános választójogot biztosító törvény megalkotását tartotta. Véleménye szerint először létre kellett hozni azt az irányító testületet, amely a néptörvény értelmében a ruszin nemzetgyűlésként működött volna, és megalkotta volna az autonóm terület jogi kereteit. Mindaddig Stefán úgy vélte: „A Ruszka Krajna alkotását kimondó törvény csak útmutató és csak holt betű.”¹³⁴ A kiáltványt mindazonáltal derűlátó szavakkal zárta: „Atyai szere-

¹³² Stefán Ágoston: Útmutató a ruthén kérdés megoldásához. In Tiszavölgy, 1914. január 4.

¹³³ Uő: *Népek önrendelkezési joga*. Tiszavölgy, 1918. január 16.

¹³⁴ KTÁL, Fond 59., Op. 1. Od. zb. 3.

tettel, alkotási vágygal, és a boldog jövő iránti rendületlen hittel állok munkába. Fel a fő, testvéreim! Mienk a szebb és boldogabb jövő!”¹³⁵ A valóság azonban nem igazolta a bizakodó hangvételt.

A kormányzóság 1919. január és március közötti működését inkább a történelem sodrásához való kényszerű alkalmazkodás, semmint a nyugodt építkezés jellemezte. Stefán Ágoston már az autonóm terület közigazgatási fennhatóságának létrehozásával is komoly nehézségekkel szembesült. Az egyik legfőbb problémát az jelentette, hogy Ruszka Krajna határai még nem voltak pontosan meghatározva. A vármegyei közigazgatás képviselői a helyükön maradtak, és az 1918 őszén Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegye élére kinevezett kormánybiztos-főispánok továbbra is saját kompetenciájuknak tekintették a vármegyék irányítását. A kormányzó részéről mindössze az együttműködésük biztosítása szerepelt az autonóm terület kiépítésében.

Bár Stefán januári levelezéséből kiderül, hogy a vármegyék vezetői támogatásukról biztosították a kormányzóságot, ezt nem úgy képzelték el, hogy alárendeljék magukat Stefánnak. Ennek következtében több kompetenciavita bontakozott ki. Különösen Kutkafalvy Miklóssal voltak jelentősebb nézeteltérései Stefánnak, elsősorban a földreform elindításának módját illetően.¹³⁶ Bár Ruszka Krajna leendő területéről Stefánék tervezettel álltak elő január közepére, azonban a kívánt területen szuverenitást létrehozni nem sikerült, és ennek főként katonapolitikai okai voltak.

A Magyar Királyság kötelékében élő ruszinok között az első világháború végén felerősödött az ukrán orientáció is. Ennek kétségtelenül lendületet adott az a tény, hogy a Kárpátoktól keletre Galíciában, illetve a Dnyeper mentén is ukrán államalkotó törekvések bontakoztak ki. Az 1918. november 6-án Lembergben az Ukrán Nemzeti Tanács kikiáltotta a Nyugat-Ukrán Népköztársas-

¹³⁵ KTÁL, Fond 59., Op. 1. Od. zb. 3.

¹³⁶ Szakál Imre: „Rend, fegyelem, összetartás...”, i. m. 193–195

ság létrejöttét, amely már megalakulásától igényt formált a Kárpátoktól délre elterülő ruszin vármegyékre.¹³⁷ Az autonóm terület észak-nyugati részét azonban a csehszlovák csapatok vonták ellenőrzésük alá Ungvár és környéke január 12-én bekövetkezett megszállásával.¹³⁸ Tomáš Masaryk már újévi beszédében bejelentette, hogy a ruszinok csatlakoznak Csehszlovákiához, a január közepén bekövetkezett megszállás pedig Georges Clemenceau francia miniszterelnök december 23-i kiűrtési parancsa következtében kialakult demarkációs vonalat követte.¹³⁹

Máramarosziget és Ungvár megszállása Ung és Máramaros megyék magyar fennhatóság alatt maradt területein is éreztették negatív hatásukat, hisz ahogyan a Ruszka Krajna-i miniszter Nagy Vince belügyminiszterhez írt levelében fogalmazott: „A közigazgatási hatóságok a vármegyei hatóságokkal alig tudnak érintkezést kapni, úgyhogy az adminisztráció zavartalan menete veszélyeztetve van.”¹⁴⁰ Mivel a nevezett megyékben a közigazgatási központok kikerültek a kormányzó hatásköréből, így kérte a belügyminisztert, hogy ruházza fel az ungi és máramarosi fennhatósága alatt megmaradt területek kormánybiztosi jogaival.¹⁴¹ Érzékletesen jelzi Ruszka Krajna kormányzóságának tehetetlenségét és úgy általában az összeomlás következményeit a következő eset. A kőrösmezői felkelést támogató galíciai csapatok a románokkal szemben elszenvedett vereség után visszavonultak a hágókon túlra, túszként pedig magukkal vitték a kőrösmezői főerdőmérnököt, az egyik segédjegyzőt, a helyi állomásfőnököt

¹³⁷ Тимчасовий основний закон про державну самостійність Західно-Української Народної Республіки. In: Західно-Українська Народна Республіка. 1919 – 1923. Том 2. Керівник роботи і відповідальний редактор: Олександр Карпенко. Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2001, 5.

¹³⁸ Fedinec Csilla: Ungvár és vonzaskörzete betagozódása a csehszlovák államba. In Limes: Tudományos Szemle 2004/3, 101-112.

¹³⁹ Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság... I. m. 336.

¹⁴⁰ KTÁL, Fond 59., Opisz 1., Od.zb. 44.

¹⁴¹ Uo.

és a feleségét, valamint a község római katolikus plébánosát. A kormányzó megkeresésére a túsok szabadon bocsátása ügyében azt válaszolták, hogy addig nem adják ki őket, amíg a máramarosi harcokban soraikból foglyul ejtett katonákat szabadon nem bocsátják. Csakhogy ezeket a katonákat bár magyar területen, de persze nem a magyar hadsereg fogta el, hanem a román, így Stefánnak az ügyre semmilyen ráhatása nem lehetett. Egyéb lehetősége nem lévén, panaszaival Harrer Ferenc ideiglenes külügyminiszterhez fordult.¹⁴²

Az ukrán irányzat terjedése kapcsán a kormányzósággal szemben a magyar vezetés egyik legfontosabb elvárása a hegyvidéken uralkodó hangulat magyar szempontból kedvező befolyásolása volt. Erre a célra az Országos Propaganda Bizottság 200 000 korona összeget bocsátott a Ruszka Krajna-i minisztérium és a munkácsi kormányzóság rendelkezésére. Ebből az összegből röpívek szétosztását, illetve a lakosság hangulatának befolyásolására propagandistákat kellett finanszírozni. Szabó Orest a feladattal kapcsolatos elvárásait a következőképp fogalmazta meg: „Kíváncsnak tartom, hogy Kormányzó Úr az igazgatására bízott terület lakosságának hangulatát a törvényhozási úton biztosított autonómia iránt kedvezően befolyásolni igyekezzék, és erre a célra teljesen megbízható egyéneket küldjön ki, akik a lakossággal való közvetlen érintkezés útján a nép kívánságait kipuhathatassák és Kormányzó Úr működését az adatok összegyűjtésével megkönnyítsék.”¹⁴³

A propagandamunkában részt vevő személyeknek tájékozódniuk kellett a panaszokról, sérelmekről, és őrizkedni a felelőtlen ígéretektől. Mindazonáltal fel kellett hívni a lakosság figyelmét, hogy „az együttérzés, összetartás mellett milyen ipari és gazdasági fellendülésnek nyílik tere, hogy a kulturális fejlődés

¹⁴² Szakál Imre: „Rend, fegyelem, összetartás...”, i. m. 170–171.

¹⁴³ KTÁL, Fond 59., Op. 1., Od.zb. 1.

során mi boldog jövődőnek nézünk elébe”.¹⁴⁴ A propagandistáknak szóló direktívákban pedig azt is megfogalmazták, hogy:

„Addig pedig, míg mindez megtörténik, a jelszó legyen: Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között.”¹⁴⁵

A Ruzska Krajna-i kormányzóság fennhatóságának kiépítésében fentebb leírt nehézségek, és a közellátásban tapasztalható gondok ismeretében, feltételezhető, hogy a propaganda-munka nem volt egyértelműen sikeres. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy 1919. január 21-én Huszton a Mihajlo Brajsajko ügyvéd által vezetett kongresszus kimondta Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes és Abaúj-Torna vármegyék ruszinjainak egyesítését Nagy-Ukrajna ruszin-ukrán lakosságával.¹⁴⁶ Mindazonáltal a munkácsi kormányzóság tevékenységére nem vetett jó fényt az eset. A huszti gyűlés utáni napokban a kormányzó sietve „ellengyűléseket” szervezett Szolyván, Volócon, Ökörmezőn és Munkácson.¹⁴⁷

Stefán igyekezett a sajtó útján is megnyugtatni a kedélyeket, s jelezni a magyar közvélemény számára, hogy a huszti gyűlés csupán egy elszigetelt kör véleményének kifejezése, és szervezkedésének következménye. A skizmatikus mozgalmat, illetve az arra adott magyar választ látta az ukrán propaganda eredményessége mögött, ahogyan fogalmazott: „Az egész huszti akciót a skizmatikusok rendezték, akik el vannak keseredve az üldözések miatt, amelyeket el kellett szenvedniük a régi kormányoktól, ame-

¹⁴⁴ KTÁL, Fond 59., Op. 1., Od.zb. 2.

¹⁴⁵ Уо.

¹⁴⁶ Болдижар, Михайло: Закарпаття між світовими війнами. Факти, події, люди, оцінки. Ужгород, 2011, 13 -40.

¹⁴⁷ Ruzska Krajna kormánybiztosa a huszti gyűlésről. In Szamos, 1919. január 24.

lyek nemcsak vallásuk gyakorlásában akadályozta őket, de szinte gyártották köztük a mártírokat. [...] De meg vagyok győződve, hogy a skizmatikusok [ha] Kínával élnének szomszédságban, ahhoz is szívesen csatlakoznának, csakhogy a skizmaper rendezőitől megszabaduljanak. Nem hiszik, hogy a skizmaper csendőreinek, vizsgálóbírójának nincs utódja a mai Magyarországon.”¹⁴⁸

Túlzás lenne azt állítani, hogy a huszti gyűlés kizárólag a skizmatikus mozgalom révén tudott volna híveket toborozni, hiszen a galíciai nyugat-ukrán államkísérlet egyik fő előmozdítója a Lemberg központú görögkatolikus metropólia volt. Ugyanakkor kétségtelen, hogy Stefánnak abban igaza lehetett, hogy a magyar közigazgatás különböző szintjein tapasztalható türelmetlenség, illetve bizonyos esetekben a ruszinokkal szembeni visszaélések jelentősen hozzájárultak az ukrán orientáció megerősödéséhez.

A munkácsi kormányzóság számára világos volt, hogy nem elegendő szép ígéretekkel túllicitálni az ukrán propagandát. A kormányzó többször is kérelmezte a Galíciával határos terület határőrcsapatainak megerősítését, azonban kérésére negatív választ kapott a Belügyminisztériumtól, amely nem tudott több embert határőrizeti célokra biztosítani,¹⁴⁹ ami nem meglepő, hisz ismeretes, hogy a Károlyi- és a Berinkey-kormány hadseregszervezési kísérletei egyaránt kudarcot vallottak.¹⁵⁰ Nem könnyítette meg a helyzet kezelését az sem, hogy a katonai hatóságok tevékenységüket nem minden esetben egyeztették a kormányzósággal.¹⁵¹

A minisztertanácsokon 1919 első hónapjaiban alig kerültek napirendre Ruzska Krajnával kapcsolatos kérdések. Az 1919. március 8-án tartott minisztertanácson Szabó Oreszt még

¹⁴⁸ Ruzska Krajna kormánybiztosa a huszti gyűlésről. In Szamos, 1919. január 24.

¹⁴⁹ KTÁL, Fond 59., Op. 1. Od.zb. 54.

¹⁵⁰ Erről részletesebben lásd: Hatós Pál: Az elátkozott köztársaság..., i. m. 304 – 326.

¹⁵¹ KTÁL, Fond 59., Op. 1., Od.zb. 9.

mindig azokkal a kérésekkel fordul kormánytársaihoz, amelyekkel januárban és februárban: „A ruszin néptörvény végrehajtásához szükséges intézkedések a legsürgősebben megtétessenek, az autonóm jogterület elhatárolása haladéktalanul keresztülvitessék, és ennek alapján mindazokban a kérdésekben, amelyekre nézve az autonóm szervezetet az önálló rendelkezés joga megilleti, az impérium haladéktalanul rendelkezésére bocsáttassék.”¹⁵²

Ezen a minisztertanácsi ülésen – mely egyébként az utolsó volt a népköztársaság ideje alatt, amelyiken felmerült Ruszka Krajna ügye – Szabó elégedetlenségét fejezte ki a propaganda-tevékenységgel kapcsolatban, úgy vélte, a rendelkezésére álló anyagi eszközök nem elegendőek az ukrán és cseh propaganda hatásának mérséklésére. A ruszka krajnai miniszter felvetette továbbá, hogy a ruszinok kérésére a minisztérium működését áthelyezné Munkácsra, és végül újfent kérte a minisztertanácsot, hogy „a törvény által biztosított autonómia legsürgősebb életbe léptetésében neki segítségére lenni és a szükséges anyagi és erkölcsi támogatásban részesíteni méltóztassék”.¹⁵³ Erre azonban már nem kerülhetett sor.

A népköztársaságot azonban túlélte a ruszin önkormányzat kezdeménye. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21-i megalakulásával Ruszka Krajna ügye új kontextusba helyeződött. A ruszin népbiztosi pozíciót Szabó Oreszt nem vállalta, azt március 24-től Stéfán Ágoston töltötte be. A népbiztos Budapest székhellyel kezdte meg működését, Munkácsra a helyi szervek irányításával Kaminszky Józsefet bízta meg, aki 1918 őszén szintén a magyar irányzat mellett foglalt állást. Kaminszky a kezdetektől a munkácsi kormányzóságon dolgozott, posztját a Tanácsköztársaság létrejöttével sem hagyta el, megjegyzendő, hogy a munkácsi hivatalához olyannyira hű volt, hogy ahhoz a

¹⁵² MNL OL K27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. március 8.

¹⁵³ Uo.

csehszlovák térfoglalás után is ragaszkodott, és az első Csehszlovák Köztársaságban létrehozott munkácsi központú Beregi zsupának ő lett az első vezetője.¹⁵⁴

A megalakuló megyei direktóriumokkal együttműködve Ruszka Krajna irányításának autonóm volta annyiban fejeződött ki, hogy igyekeztek visszafogni a Stefánék számára nem kedvező intézkedéseket. Április 9-én létrehozták a ruszin Vörös Gárdát, április 12-én pedig a ruszin Vörös Őrséget. A ruszinok lakta terület, és lojalitásuk főleg katonapolitikai szempontból volt jelentős a Tanácsköztársaság számára. A szovjet Vörös Hadsereg ugyanis 1919 tavaszára megszállta az ukrán területek jelentős részét.

A ruszin autonómia ügyét erősen befolyásolta a Forradalmi Kormányzótanács és Stefán Ágoston közötti hullámzó viszony. Bár Stefán elvállalta a népbiztosi pozíciót és a kormányzótanácsi tagságot, vélhetően nem tudott azonosulni a Tanácsköztársaság szellemiségével és intézkedéseinek jelentős részével. Ez magyarázható klerikus családból való származásával, a szocializmussal kapcsolatos ellenérzéseit a már idézett *Tiszavölgy* című lapjában többször is kinyilvánította. Egyébként a Tanácsköztársaság vezetése is gyanúval tekintett Stefán Ágostonra. Kinevezésekor a *Vörös Újság* még így írt a népbiztosról: „A magyar Forradalmi Kormányzótanácsnak az államhatalom átvételekor az volt tehát a vezető szempontja, hogy a ruszin nép érdekeinek teljes kielégítésével, a népbiztosság vezetése oly ember kezeibe kerüljön, aki nemcsak a nép zömének bizalmát bírja, és a nép nyelvét tisztán beszéli, hanem akinek szociális ismeretei és forradalmi egyénisége biztosíték arra, hogy a ruszin nép proletáruralmának megszilárdulásához szükséges vasakaratú intézkedéseket teljes eréllyel fogja keresztülvinni. Ez okoknál fogva bízta meg a ruszin nép ügyeinek vezetésével Stefán Ágoston dr. népbiztost [...]”¹⁵⁵

¹⁵⁴ Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság... i. m. 51.

¹⁵⁵ Proletárönrendelkezés. In *Vörös Újság*, 1919. március 28.

Kun Béla azonban már 1919 áprilisában vizsgálatot kezdeményezett ellene. 1919. április 24-én Neumann József, a Szövetségi Központi Intéző Bizottság tagja Stefánról azt jelentette, hogy „[...] a szocializmus, a proletárdiktatúra szellemében dolgozni nem képes”.¹⁵⁶ Szintén Neumann kifogásolta, hogy Stefán tevékenysége nyomán a Ruszin Népbiztosság „csupa ügyvédekből, papokból és más lehetetlen elemekből állnak”.¹⁵⁷ Megvádolták továbbá a népbiztost, hogy ő tevékenyen támogatta a 1919. április 21–23. között Munkácson lezajlott „ellenforradalmi” felkelést.¹⁵⁸ Nagy Ernő, volt Bereg vármegyei alispánhelyettes, visszaemlékezései szerint a ruszin népbiztosnak köszönhetően kerülhette el a halálos ítéletet. Azonban a tavaszi román és csehszlovák katonai előrenyomulás miatt a Tanácsköztársaság szerveinek tevékenysége megszűnt az országrészben. A Károlyipalotában berendezkedett Ruszin Népbiztosság még néhány hónapig továbbra is működött. 1919. június 7-én például Stefán Ágoston jótékonysági hangversenyt szervezett a zeneakadémián a ruszin Vörös Gárda megsegítésére, ahol többek között fellépett Hegyi Emánuel zongoraművész és Bajor Gizi színművész.¹⁵⁹

A Ruszka Krajna felállítását előírányzó néptörvény volt az egyetlen, amit még úgy fogadtak el, hogy Jászi hivatalban volt. Naplója szerint 1918 novembere és decembere rengeteg feszültséget és álmatlan éjszakát jelentett számára. Azt, hogy nem fűzött túlzott reményeket politikájuk sikeréhez, ő maga sem tagadta. A Berinkey-kormányban már nem vállalt miniszteri pozíciót, bár tanácsadói szerepet igen, a ruszin autonómia gyakorlati megvalósításának reménytelennek tűnő munkájában viszont már

¹⁵⁶ Gergely Ernő: Az ukrán és német kérdés a magyar Tanácsköztársaság nemzetiségi politikájában. In Századok, 1969, 433.

¹⁵⁷ Gergely Ernő: A proletárforradalom és tanácshatalom Kárpátalján és Nyugat-Magyarországon. In Jogtudományi Közlöny, 1963, 542.

¹⁵⁸ Fedinec Csilla: Kárpátalja történeti kronológiája 1918–1944..., 53.

¹⁵⁹ Népszava, 1919. június 8.

nem vett részt. 1919 februárjának hideg telén gyakorta gyötörte depresszió, a politikából kiábrándult, naplójában fel is jegyezte: „Valami nagy, mély undor fogott el ezen a nyomorult politikán.”¹⁶⁰

Amikor május 1-jén a kelenföldi vasútállomásra Jászi elindult az emigrációba¹⁶¹, Ruszka Krajna területén már a Tanácsköztársaság negyven napig tartó fennhatósága is véget ért, és a ruszin vármegyék román és csehszlovák fennhatóság alatt voltak. A Verhovina elkésérítő helyzete az önrendelkezés kiépítésének kísérlete idején csak rosszabb lett. 1918–1919 általános összeomlása miatt pont a mélyszegény hegyvidéket kerülte volna el? 1919 áprilisában az Ung vármegyei direktórium egyik megbízottja a következő állapotban találta a ruszin vármegyéket:

„[...] a lakosság teljesen el van zárva a nagyvilágtól, se postája, se távírdája se telefonja és közlekedési eszköze szintén nincsen s ennek [következménye] az, hogy a nagyvilági eseményről nem tud semmit és ha hallott is valamit azt csak elferdítve és rém-képekben [...]. Élelmiszere szintén nincsen, a nép éhezik [...] semmiféle gyűlésre nem akar jönni és nem akar senkinek hinni.”¹⁶²

A népköztársasági kormány képtelennek bizonyult arra, hogy az északkeleti vármegyékben – akárcsak az állam más peremterületein – fenntartsa a közigazgatás zavartalan működését, és érvényesítse az állam szuverenitását. E kedvezőtlen körülmények között az autonómia gyakorlati megvalósításának esélye valójában nem állt fenn.

¹⁶⁰ Jászi Oszkár naplója, 1919–1923..., i. m., 18.

¹⁶¹ Uo., 31. o.

¹⁶² KTÁL, Fond 59., Op. 1., Od.zb. 20.

„KÉK-SÁRGA KOKÁRDÁK”: AZ UKRÁN ALTERNATÍVA

1918 végén Felsővereckén a helyi csendőrség kihallgatott egy görögkatolikus lelkészt azzal a gyanúval, hogy ukrán orientációjú, magyarellenes propagandát folytat. Felsőverecke azon községek egyike volt, amelyek közössége nem kívánt együttműködni a Magyarországi Ruszinok Néptanácsával. A kihallgatás során a gyanúsított politikai meggyőződését így jellemezte: „ha megfizetik, ugyanúgy lehet ő magyar is, ahogyan ukrán.”¹⁶³

1919 februárjában Guthy Tódor, a Ruzska Krajna-i minisztérium államtitkára arról tájékoztatta Stefán Ágostont, Ruzska Krajna munkácsi kormányzóját, hogy egy küldöttség jelent meg nála, akik arról panaszkodtak, hogy Huszton a karhatalom erőszakoskodott azokkal a ruszinokkal, akik ukrán érzelmeik jeléül kék-sárga kokárdákat viseltek. Mint a levéltári forrásokból ismert, nem ez volt az egyetlen ilyen eset. A kormányzó – lehetőségeihez mérten – azonnal intézkedett az ügyben.¹⁶⁴

A fent bemutatott esetek is jól illusztrálják, hogy az ukrán nemzeti gondolat megjelenése a magyarországi ruszinok körében 1918–1919 fordulóján kiemelt politikai figyelmet igényelt. A galíciai ukránokkal történő egyesülést célzó, szeparatista törekvések a magyar állam már amúgy is törékeny egységét fenyegették, ugyanakkor az ukrán propaganda elleni túlzott fellépés könnyen heves reakciót válthatott ki az amúgy is elégedetlen, mélyszegény lakosság körében.

A Keleti-Kárpátok két oldalán élő keleti-szláv lakosságot évszázadokon keresztül latinosan ruténnek vagy ruszinoknak

¹⁶³ Szakál Imre: „Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között”: Iratok Ruzska Krajna történetéhez (1918–1919) Beregszász - Ungvár, Ukrajna: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (2018)

¹⁶⁴ Uo.

nevezték. A lényeges különbség a galíciai rutének és a magyarországi ruszinok között az volt, hogy míg előbbieik körében a 19. század folyamán lezajlott az ukrán nemzeti ébredés és elterjedt az „ukrán” népnév használata, addig a magyarországi ruszinoknál ez nem következett be. A 20. század elején a tudományos viták tárgyát képezte, hogy az orosz vagy ukrán irodalmi nyelv szolgáljon-e mintául a magyarországi ruszin irodalmi nyelv kialakításához, vagy inkább a népnyelv.

A történelmük nagy része eltérő államkeretben zajlott: a Keleti-Kárpátok délnyugati lejtőin élő ruszinok a 13. század utáni betelepüléstől a Magyar Királyság fennhatósága alatt éltek, míg ugyanazon hegység északkeleti lejtőin élők, akik a 19. századra magukat ukránnak nevezték, a Kijevi Rusz széthullása után lengyel fennhatóság alá kerültek, majd csak a 18. század végétől a Habsburg Birodalom részei lettek. Mindazonáltal, ahogyan korábban láttuk, a Kárpátok vonulatai nem jelentettek áthatolhatatlan akadályt a kapcsolattartás számára.

1917. március 2-án II. Miklós cár lemondott az orosz trónról, s helyét az Ideiglenes Kormány vette át,¹⁶⁵ amely azonban nem tudta kezelni a válságos helyzetet, így az országban eluralkodott az anarchia. November 7-én a bolsevikok ragadták magukhoz a hatalmat.¹⁶⁶ Az orosz birodalom volt területeit előntő polgárháború a bolsevik diktatúra belső ellenzékét volt hivatott felszámolni,¹⁶⁷ nem kiengedni a régi birodalom határai közül az önállóságra törekvő, főleg nemzetiségek által lakott peremvidékeket. A függetlenségért harcoló ukránok két legfontosabb államkezdeménye az időszakban – a Dnyeper menti Ukrán Nép-

¹⁶⁵ Az Oroszországban akkoriban használt Julianus-naptár szerint „februári forradalom”.

¹⁶⁶ A Julianus-naptár szerint „októberi forradalom”.

¹⁶⁷ Vö. Anna Geifman: *Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia, 1894–1917*. Princeton, 1993.; *Historically Inevitable? Turning Points of the Russian Revolution*. Ed. Tony Brenton. London, 2016.

köztársaság és a galíciái Nyugat-Ukrán Népköztársaság. Ezek az államtörekvések hatással voltak a történeti Kárpátaljára is. A kijevi Ukrán Központi Tanács a pétervári események, vagyis a bolsevik hatalomátvétel következtében 1917 novemberében kikiáltotta az Ukrán Népköztársaságot, majd 1918 januárjában annak függetlenségét. A kijevi ukrán vezetés a népköztársaság létrejöttét leíró dokumentumban csupán a délnyugati orosz kormányzóságokat jelölte meg saját területeként.¹⁶⁸

Az akkor még létező Osztrák–Magyar Monarchia ukránok lakta részeiről, mint olyanokról, melyekre igényt formáltak volna, szót sem ejtettek, mint ahogy az 1918 áprilisában, Kijevben a központi hatalmak hadserege által az akkor már egyesített ukrán állam élére segített Pavlo Szkoropadszkij hetman¹⁶⁹ sem említette őket.¹⁷⁰ Az 1918. november 1-jén kikiáltott Nyugat-Ukrán Népköztársaság ideiglenes alaptörvényében azonban már leírták az államalakulat kívánt határait, és ebben megnevezték a következő, ahogyan fogalmaztak „volt” magyar vármegyéket: Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros.¹⁷¹ A Nyugat-Ukrán Népköztársaság hatékony működését már a kezdetektől nehezítette, majd ellehetetlenítette a Galíciáért és Észak-Bukovináért a lengyelekkel és a románokkal folytatott háború. Ezzel együtt 1918 őszétől kezdődően az ukrán államhoz való csatlakozás lehetősége Északkelet-Magyarországon legalább olyan valós alternatívának tűnt, mint a csehszlovák vagy a román térfoglalás.

¹⁶⁸ (III) Універсал Української Центральної Ради. <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html> (Utolsó letöltés: 2020. jan.10.)

¹⁶⁹ Az ukrán kozák hagyományból eredő kifejezés eredetileg katonai vezetőt jelentett, később fejedelem jelentésben is használták.

¹⁷⁰ Закони про тимчасовий державний устрій України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18> (Utolsó letöltés: 2020. jan.10.)

¹⁷¹ Тимчасовий основний закон про державну самостійність Західно-Української Народної Республіки. In: Західно-Українська Народна Республіка. 1919–1923. Т. 2. Ред.: Олександр Карпенко. Івано-Франківськ, 2001. 5.

A korabeli sajtó már 1918 őszén tele volt azoktól a néha a félelem hangját megütő, néha hitetlenkedő cikkekkel, amelyek a helyi lakosság ukrán érzelmeinek kifejeződését kommentálták. Már az őszi erőszakcselekmények során is gyakorta megjelent az Ukrajnához való csatlakozás szándéka, a helyi újságok pedig az Kárpátok keleti oldalára történő kivándorlás eseteiről is említést tettek.¹⁷² Szabó Oreszt, Ruszka Krajna későbbi minisztere is komolyan veszi az ukrán irányultságú szeparatizmust, lehangoltan nyilatkozott 1918 decemberben egy ungvári lapnak: „A helyzet sötét. Sok jót egyáltalán nem mondhatunk a jelenről. A ruthén nép izgatott, s egyes ruthén közösségek már nyíltan hirdetik a Magyarországtól való elszakadást. Máramarosban a ruthénség egy tekintélyes része Ukrajnához akar csatlakozni, s terrorisztikusan lép fel az egyházmegye papjai és tanítói ellen, akik magyar érzelműek. Az agitátorok már hozzáláttak aknamunkájukhoz, szenvedélyesen lázítják a kevésbé intelligens népet a magyar államhoz való tartozás ellen.”¹⁷³

A Károlyi-kormányzat 1918–1919 fordulóján igyekezett ellensúlyozni ezeket az ukrán törekvéseket. A hegyvidéket propagandisták járták, akik a Ruszka Krajna autonómiát népszerűsítették. Szarvady Kálmán huszti származású lapszerkesztő, az Országos Propaganda Bizottság munkatársa 1918 decemberében kissé keserűen írt arról, hogy a ruszinok korábbi sérelmeik miatt „helyzetük orvoslását is csak olyan államalakulattól remélik, amelyben anyanyelvük használata, szabad vallásgyakorlatuk kulturális és gazdasági érvényesülésük korlátozhatatlan lesz, a hol a közigazgatási, erdészeti, csendőrségi alkalmazottak brutalitásaival szemben majd az államhatalom nem üres, soha be nem váltott ígéretekkkel védelmezi meg. Ilyennek képzelik el Ukrániát [sic!].”

¹⁷² Görög Katholikus Szemle, 1918. november 27. 4.

¹⁷³ Ungvári Közlöny, 1918. december 8. 1.

Mindazonáltal az újságíró és propagandista nem látta teljesen reménytelennek a helyzetet. Véleménye szerint a ruszinok körében az ukrán államiság iránti elköteleződés nem volt annyira erős, hogy megfelelő intézkedésekkel ne lehetett volna ellensúlyozni azt. Javasolta, hogy a szolgabírákat, jegyzőket, papokat és erdészeket mihamarabb cseréljék le, hogy az új hivatalnokok javítsák a magyar fennhatóság megítélését. A hegyvidéken ugyanakkor terjedtek rölapok, amelyek a magyar államot a ruszinok számára „idegennek” és „ellenségesnek” kívánták beállítani. Kiemelt jelentősége volt annak, hogy sikerüljön megnyerni azokat a helyi befolyással bíró személyeket, akik iránt a ruszinok bizalommal viseltettek, és akik gyakorlatban is kiállhattak az esetleges ukrán nézetek mellett, valamint hogy helyreálljon a közrend.

Az ukrán nemzeti gondolat érvényesítésére azonban nem csupán röpiratok és lelkes szószólók révén törekedtek. A Nyugat-Ukrán Népköztársaság katonai alakulatai 1919 első hónapjában két alkalommal is átlépték a Kárpátok hágóit, két különböző területen, így a magyar állam peremvidékein a katonai fenyegetés is érezhetővé vált.

Az Ukrán Galíciai Hadsereg egy páncélvonata különösebb ellenállás nélkül egészen az Ung megyei Csapig eljutott, Munkácson még néhány épület ukrán lobogóval való feldíszítésére is volt idejük. Végül Szolyván a helyi főszolgabíró és Kutkafalvy Miklós Bereg megye kormánybiztos-főispánja szervezésének köszönhetően lefegyverezték őket, és visszavonultak a Kárpátokon túlra.¹⁷⁴ Az újabb ukrán térfoglalási kísérleteket a csehszlovák hadsereg megjelenése akadályozta meg. Az ukrán hadvezetés úgy döntött, hogy nem kockáztatja csapatai lefegyverzését, esetleg internálását a Kárpátok hágóinak újabb átlépésével. Figyelemreméltó, hogy a galíciai lengyel térfoglalás miatt Sztanyiszlavba

¹⁷⁴ Олександр Пагіря: ЗУНР і національно-визвольний рух на Закарпатті у 1918–1919 рр. <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details-/?newsid=859> (Utolsó letöltés: 2020. ápr. 10.)

szorult nyugat-ukrán vezetés némileg csalódottan közölte, hogy a Bereg megyébe „bevonatozó” galíciai katonák kiűzésében a Szolyva környéki ruszin lakosság is aktívan részt vett.¹⁷⁵

A másik, jelentősebb akcióra szintén 1919 elején került sor. Január első napjaiban, az ortodox karácsony idején a kőrösmezői magyar helyőrség elleni felkelést segítették galíciai fegyveresek. Az események központjában a kőrösmezei Hucul Néptanács volt, elnöke a háborús veterán, a településen köztisztletnek örvendő Sztepan Klocsurak lett. A negyvenkét főt számláló Hucul Néptanács 1918. november 8-án alakult meg Kőrösmezőn a moziteremben¹⁷⁶, zömében első világháborús veteránokból.¹⁷⁷ Az alakulás fő célja az volt, hogy megszervezzék magukat a frontról rendezetlenül menekülő katonaság túlkapásaival szemben. Határállomásról lévén szó, csendőrség és katonaság is állomásozott a településen, azonban a birodalom szétesésével gyakorlatilag központi irányítás nélkül maradtak, a közrend fenntartása is gondot okozott.¹⁷⁸ A kőrösmezői tanács megfogalmazott igényei sok tekintetben egyeztek a többi ruszin tanácséval. Nyilatkozatban kérték a szociális problémák megoldását, a földosztást, a ruszinok lakta vármegyék egyesítését

¹⁷⁵ Олександр Пагіря: ЗУНР і національно-визвольний рух на Закарпатті у 1918–1919 рр. <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=859> (Utolsó letöltés: 2020. ápr. 10.)

¹⁷⁶ Sztepan Klocsurák visszaemlékezéseiben többször is megemlítette, hogy a huculok tanácsa a kőrösmezői moziban ülésezett. Az, hogy a mozi pontosan hol volt, s valóban filmszínház volt-e eredetileg, nem a derül ki a forrásokból, és a kőrösmezői lakosok sem tudják. Valószínű, hogy az 1915-től a településen állomásozó katonák rendelkezésére bocsátott épületről lehetet szó, amit – az első világháborúban nem egyedi módon – filmszínházként használt az orsztrák-magyar hadsereg.

¹⁷⁷ Микола Вегеш: Карпатська Україна на шляху державотворення. Ужгород, 2009. 110.

¹⁷⁸ Андрій Королько – Ярослав Павлючок: Гуцульська Республіка 1918–1919 рр. До питання організації „січневого зриву” і становлення української влади на Закарпатській Гуцульщині. Вісник Прикарпатського університету. Історія 17 (2010) 19.

a Galíciában élő ukránok területével. Ugyanebben a nyilatkozatban a magyar hatalom számlájára rótták fel a háború következtében elszenvedett súlyos veszteségeket, illetve az akkori és korábbi magyar kormányzatokat is azzal a váddal illették, hogy a „ruszin-ukrán” kultúra gyakorlásának és fejlesztésének lehetőségétől megfosztották őket.¹⁷⁹

1919 januárjában a csehszlovák és a román hadsereg is előrehúzódt az új demarkációs vonalakig, így a hónap folyamán északról Ungvár és délről Máramarossziget is megszállás alá került.¹⁸⁰ A helyzetet kihasználva a Hucul Néptanács az ortodox kárácsony idején, január 7–8-án felkelést szervezett a Kőrösmezőn állomásozó magyar helyőrség ellen, amellyel fegyveresen is szembeszálltak, mindkét oldalon sebesültekkel.¹⁸¹ A szervezők között ott voltak az ügy mindenkori hangadói – Klocsurak, a Klimpus testvérek, Dmitro Nyimcsuk, Mikola Szabagyuk és mások. A felkelés egészen sajátos körülmények között zajlott le. Január 6-án este, az ortodox szenteste alkalmából szokás szerint kántálni indultak a kőrösmezői férfiak, az örömhírt vívőkhöz házról házra egyre többen csatlakoztak, akik a frontokról hazahozott fegyvereiket sem felejtették otthon. A tradíció leple alatt összeálló fegyveres csapat a következő napokban fennhatósága alá vonta a települést.¹⁸²

A kőrösmezői „kántálás” eredményeként kikiáltották a Hucul Köztársaságot.¹⁸³ A felkelést Galíciából is segítette egy uk-

¹⁷⁹ Андрій Королько – Ярослав Павлючок: Гуцульська Республіка 1918–1919 рр. До питання організації „січневого зриву” і становлення української влади на Закарпатській Гуцульщині. Вісник Прикарпатського університету. Історія 17 (2010) 103-104.

¹⁸⁰ Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története. Jaffa Kiadó. 2018. 336–353.

¹⁸¹ Степан Клочурак: До волі: спомини. Нью-Йорк, 1978. 128.

¹⁸² Микола Мушинка: Взаєними Гуцульської Республіки із Західно-українською Народною Республікою. Галичина. №32 2019. 106.

¹⁸³ A Hucul Köztársaságról lásd továbbá: Fedinec Csilla – Szakál Imre: A Hucul Köztársaság: történelem és emlékezet. In Szeghy-Gayer Veronika; Zahorán

rán zászlóalj, amelyhez néhány nappal később még kettő csatlakozott. A frissen alakult köztársaság területét így gyorsan kiterjesztették Kőrösmezőn túlra. Gond nélkül vették be a járásközpontot, Rahót és a Máramarosszigettől keletre fekvő Nagybecskót.¹⁸⁴ Máramarossziget ellen is megindultak, ezt az akciót azonban nem koronázta siker. A Máramarosszigeten állomásozó magyar katonaság csak békés tárgyalásra kapott engedélyt, így a ruszin előrenyomulást a román hadsereg állította meg. A románokkal való összecsapásban többen is elesetek, illetve megsebesültek. A román térfoglalás január 19-én megállt Nagybecskónál, és a katonaságuk áprilisig nem is lépte át a demarkációs vonalat, ami Kőrösmezőtől mintegy 60 kilométerre húzódott.¹⁸⁵

Immár többé-kevésbé megállapodott határok között, Kőrösmezőre és annak környékén nagyjából egy tucatnyi településre terjedt ki a hucul fennhatóság. Rahó, a Tiszavölgyi járás központja, már nem volt a köztársaság része. A Hucul Köztársaság legfelsőbb irányító szerve a néptanács maradt, aminek 1919 januárjában létrehozott öt szekciója egyfajta végrehajtó hatalomként funkcionált, a kormányfő pedig Sztepan Klocsurak lett. A néptanács katonai és külügyi, belügyi, élelmezésügyi, gazdasági, valamint oktatási szekcióit a tagság kőrösmezői aktivistái vezették. A kérészálam falvaiban új elöljárókat és jegyzőket választottak, a túszul ejtett magyar katonákat szabadon engedték, keresték az együttműködést

Csaba (szerk.) Kérészállamok : Átmeneti államalakulatok a történelmi Magyarország területén (1918-1921) Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó 2022, és Fedinec Csilla – Szakál Imre: A Hucul Köztársaság. RUBICON 31 : 4 pp. 10-12. 2020

¹⁸⁴ Fogarassy László: Az ismeretlen Székely Hadosztály. Adatok Tiszántúl és Erdély hadtörténetéhez az 1918/1919. évi forradalmi időszakban a román általános támadásik. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1971. Debrecen, 1972. 236.

¹⁸⁵ Ormos Mária: Padovától Trianonig. 1918-1920. Kossuth Könyvkiadó. 1984. 238.

Észak-Máramaros zsidó és német lakosaival. Helyőrségeket hoztak létre, és létrejött a kőrösmezői Hucul Őrség.¹⁸⁶

A viszonylagos elzártság, ami 1919 januárja és júniusa között lehetővé tette, hogy a kis köztársaság egyáltalán létezzon, a mindennapokban nehézségeket is okozott. Klocsurakék próbálták hasznosítani a falvaik munkaerejét vagy a helyőrségekben, vagy a háborús károk helyreállításában. Helyzetüket a néhány hónap alatt valamelyest sikerült stabilizálni, de a helyi lakosság gondjainak megoldására nem voltak képesek. A lakosságot leginkább sújtó problémákon, a közellátás és egészségügyi ellátás hiányán nehezen találtak fogást. Galíciából kaptak némi élelmiszert, főként gabonát, és kőolajat is.¹⁸⁷ 1919 januárjának végén már olyan hírek is felröppentek a sajtóban, miszerint Budapesten megalakult a társaság, amely majd piacra dobja a Kőrösmezőn keresztül Magyarországra érkező ukrán kőolajat.¹⁸⁸

1919 májusában maga Klocsurak is a tifusszal küzdve tudott csak részt venni az egyik sztanyiszlavi ukrán kongresszuson.¹⁸⁹ A röpirataikban „idegennek” és „ellenségesnek” nevezett magyar közigazgatástól nem kívántak segítséget kapni, védelmük érdekében még a Kőrösmezőre vezető vasúti pályákat is eltorlaszolták, így csak a szerény galíciai ukrán támogatással tudták valamelyest kiegészíteni tartalékaikat.¹⁹⁰

1919 áprilisában előbb a román, majd a csehszlovák hadsereg is átlépte a korábbi demarkációs vonalakat, s megindította a támadást a Tanácsköztársaság ellen, amely időközben kitöl-

¹⁸⁶ Андрій Королько – Ярослав Павлючок: Гуцульська Республіка 1918–1919 рр. До питання організації „січневого зриву” і становлення української влади на Закарпатській Гуцульщині. Вісник Прикарпатського університету. Історія 17 (2010) 24.

¹⁸⁷ Клочурак: До волі: спомини. 134.

¹⁸⁸ Rutén olajközéppont Budapesten. Budapesti Hírlap, 1919. január 19. 10.

¹⁸⁹ Микола Мушинка: Взаєними Гуцульської Республіки із Західно-українською Народною Республікою. Галичина. №32 2019. 109.

¹⁹⁰ Клочурак: До волі: спомини. 140., Az Est 1919. január 14. 3.

tötte az ugyancsak kérészéletű Ruszka Krajna helyét. A későbbi Kárpátalja területét hamar birtokba vették. Június 11-én foglalták el a román csapatok Kőrösmezőt, ahol letartóztatták a Hucul Néptanács több tagját, köztük Sztepan Klocsurakot is, ezzel véget vetve a Hucul Köztársaság rövid történetének.¹⁹¹

Az, hogy 1919-ben a nyugat-ukrán csapatok nem tudták megvetni lábukat a későbbi Kárpátalja területén, az a Kárpátoktól keletre jellemző, őket lekötő hadihelyzet mellett elsősorban annak volt betudható, hogy a csehszlovák és román hadsereg térfoglalása szinte akadálymentes volt. A velük szembeni ellenállást – a románokkal kapcsolatban legalábbis Kárpátalján – az ukránok sem vállalták fel. Az ukrán emlékezettörténet számára még egy fontos esemény történik ekkortájt Kárpátalján. A katonai sikertelenség nem akadályozta az ukrán politikai irányzat híveit, hogy január 21-én Huszton több százsz küldöttből álló néptanács kikiáltta Magyarország ruszinjainak csatlakozását „Nagy-Ukrajnához”. Az időpont azért volt különösen fontos, mert egy nappal később Kijevben kihirdették a Dnyeper Menti Ukrán Népköztársaság és a galíciai Nyugat-Ukrán Népköztársaság egyesülését, utóbbiba beleértve az északkeleti magyar vármegyéket is. Ukrán főhatóság kialakítására azonban a magyar vármegyékben nem került sor.¹⁹²

A katonai eseményekkel párhuzamosan az ukrán kérdés diplomáciai szinten is megjelent. A Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 1918. december 29-i ülésén Károlyi Mihály miniszterelnök arról beszélt, hogy „ukrán követ” jelent meg nála, és azt közölte, hogy „biztos tudomása szerint a románok Czernovitznál gyülekeznek, hogy elfoglalják az észak-keleti rutén részeket. Megkérdezte, hogy a magyar kormány a románok-

¹⁹¹ Клочурак: До волі: спомини. 167.

¹⁹² Нариси історії української революції 1917–1921 років. Кн. 2. Ред.: Валерій Смолій. Київ, 2012. 187.

kal szemben kész-e megvédeni a rutén részeket. Megkérdezte továbbá, milyen szemmel nézné a kormány, ha az ukránok szállnák meg ezeket a részeket, akik megígérik, hogy a végleges rendezést a népszavazástól tennék függővé”.¹⁹³ Károlyi későbbre ígérte a választ a követnek, azonban hangsúlyozta, hogy „a magyar kormány minden megszállás ellen egyformán óvást emelne”.¹⁹⁴

Ezzel szemben Jászi úgy vélekedett: „Nem tartaná rossz-
nak, ha a románok helyett az ukránok foglalnák el ezt a vidéket. Ha az északi részek nemcsak csehek és románok, hanem lengyelek és ukránok kezében is lesznek, ez taktikai előny a mi számunkra.”¹⁹⁵ A galíciai Ukrán Nemzeti Tanáccsal egyébként már 1918 novemberének közepén tárgyaltak Károlyiék, kereskedelmi megállapodást kötöttek, sőt, az ukránok hangoztatták, hogy ők szívesen látnának magyar tiszteket csapataik élén. Budapesten a Nyugat-Ukrán Népköztársaságot 1918 novemberétől a monarchia egy volt tisztje, Jaroszlav Biberovics képviselte. A katonából lett diplomata elsődleges feladata az volt, hogy biztosítsa a kereskedelem zavartalan működését Ausztria és a Nyugat-Ukrán Népköztársaság között Magyarországon keresztül. A Magyar Népköztársaság és a galíciai ukrán állam kapcsolataról több forrás is tanúskodik. Például 1919. január 23-án, két nappal azután, hogy Bereg megyéből kitessékelték az ukrán katonákat és Huszton összeült az említett kongresszus, a magyar minisztertanács megszavazta, hogy biztosítsanak a nyugat-ukránoknak három vagonnyi muníciót kőolajért cserébe.¹⁹⁶

1919 januárjának végén Budapest akkreditálta az immár egyesült Ukrán Népköztársaság rendkívüli diplomáciai misszióját Budapesten. A küldöttséget egy fiatal diplomata, Mikola Galagan

¹⁹³ MNL OL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. december 29.

¹⁹⁴ Uo.

¹⁹⁵ Uo.

¹⁹⁶ MNL OL K27 1919. január 23. 19.

vezette.¹⁹⁷ Budapestre érkezését követően az ukrán diplomatának hamarosan lehetősége volt tárgyalnia Károlyi Mihállyal, aki akkor már elnökként állt a Népköztársaság élén. Tárgyalásuk során több kérdést is érintettek, amelyek között Károlyi felvetette azt, hogy az Ukrán Népköztársaságnak le kell mondania a ruszinok lakta magyar vármegyék iránti igényéről. Galagán erre a felvetésre azt válaszolta, hogy az északkeleti vármegyék lakosságának a wilsoni elvek szerint, népszavazással kell döntenie sorsáról.¹⁹⁸

1919 februárjának utolsó napján a magyar kereskedelem-ügyi miniszter az ukránokkal történt tárgyalásairól tájékoztatta a magyar kormányt. Elmondta, hogy a kereskedelmi szerződés megkötésének feltételéül azt szabta, hogy az ukránoknak nyilvánosan le kell mondaniuk a ruszin területekre való igényükről. Az ukrán küldött válasza az volt, hogy bizalmas, nyilvánosságra nem hozható megegyezésre hajlandó egy, a köztársasági elnökkel folytatott tárgyaláson. Arról nem tudunk, hogy ez a tárgyalás megtörtént volna, arról viszont igen, hogy a nyugat-ukrán sajtó március elején a magyar és az ukrán fél között megkötött kereskedelmi szerződés életbelépéséről adott hírt.¹⁹⁹

Az ukrán–magyar diplomáciai kapcsolatok tovább éltek a Tanácsköztársaság idején, majd annak bukása után is. Ugyanakkor a ruszinok lakta területek 1919 tavasza után már nem képezhették az ukrán–magyar viták tárgyát. A békekonferencia döntésének értelmében a terület Csehszlovákiához került, amelyet a kialakult helyzettel szembesülő ukrán orientációjú ruszin szervezetek is elfogadtak. A csehszlovák időszak során

¹⁹⁷ Ірина Матяш – Юрій Мушка: Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині (1919–1924). Український історичний журнал (2006) 1. 114.

¹⁹⁸ Уо. 116–117.

¹⁹⁹ Повідомлення газети Нове Життя про ратифікацію торговельної угоди ЗУНР і Угорщини. In: Західно-Українська Народна Республіка. 1919–1923. Т. 5. Кн. 1. Ред.: Олександр Карпенко. Івано-Франківськ, 2009. 142.

a ruszinok körében jelentősen megerősödött az ukrán irányultság, amelynek legismertebb kifejeződése a rövid életű Kárpáti Ukrán Állam létrehozása volt 1939-ben. Az első világháborút követő ukrán államkísérletek azonban a rigai békével értek véget 1921-ben, amikor az újonnan létrejött Lengyelország és a Szovjet-Oroszország megosztottak a Dnyeper menti és a nyugat-ukrán területeken. Bár a második világháború következményeként ezek a területek egy ország területén egyesültek, az önálló ukrán nemzetállam kiépítése az első világháborút követő kísérletek után csak a 20. század végén, több évtizedes késéssel kezdődhetett meg újra.

„... EGYMÁSRA ZUHANÓ SÚRÚ TÖRTÉNÉSEK...”: A CSEHSZLOVÁK HATALOMÁTVÉTEL BEREGSZÁSZBAN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐEN

„A nők valamennyien sírtak, s az idősebb férfiak közül is többnek könnybe lábadt a szeme.

Hennoque tábornok az ének hangjára megállt az ajtóban:

– Qu’est-ce que c’est que ce chant funebre? (Mi ez a gyászos ének?) – kérdezte Kürthy Bélához fordulva.

– Ez a magyar nemzeti Himnusz, tábornok úr – felelte az öreg bohém, könnyeit törülgetve.

– Á, úgy? – bólintott a tábornok. Paszományos fővegét jobb kezével melle magasságához emelve, balját pedig nadrágja varrásához szorítva, vigyázzállásban hallgatta végig a nemzeti éneket. Aztán – az ünneplésre összegyűlt tömeg szótlan sorfala között – ingerült, gyors léptekkel kivonult a porogjászi Megyeházáról. Kísérete zavartan követte.”²⁰⁰

Sokaknak ismerősek lehetnek a fenti sorok Pálóczi Horváth Lajos befejezetlen regényciklusából. A fikciót és a történeti tényeket elegyítő műben²⁰¹ a fenti jelenettel – mely a regény utolsó momentuma – zárul az az ünnepélyes ceremónia, amelyen Edmund Hennoque²⁰² tábornok bejelenti, hogy Porogjász

²⁰⁰ Pálóczi Horváth Lajos: Két világ határán. Hatodik Síp Alapítvány, 1993. 323. p.

²⁰¹ Pálóczi két regényében (Álompákász, Két világ határán) saját élettörténetén keresztül mutatja be a 19. és 20. század fordulójának Beregszászát. A művekben irodalmi fikció és történelmi tények viszonyáról részletesebben lásd: Papp Adrienn: Fikció és valóság Pálóczi Horváth Lajos műveiben. In Terek, intézmények, átmenetek. Határhelyzetek. A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Kutatói Szakkollégiumának Évkönyve. VIII. Szerkesztette: Fedinec Csilla, Sorozatszerkesztő: Papp Z. Attila, Balassi Intézet Márton Szakkollégium, Budapest, 2015.

²⁰² Edmond Charles Adolphe Hennocque – francia tábornok, 1919–ben Kárpát-alja katonai parancsnoka.

(az író így nevezi a műben Beregszász városát) és környéke csehszlovák fennhatóság alá kerül. Mint a levéltári forrásokból tudjuk, az eset valóban megtörtént. Hennoque tábornok beregszászi látogatását nemcsak a himnuszénekkléssel zavarták meg, de a vármegyeházára kitűzött magyar zászlóval is.²⁰³

A csehszlovák időszak első éveiben, részben szintén Beregszászban játszódik Tamás Mihály *Két part közt fut a víz*²⁰⁴ című regénye, melyben olvashatunk a városban a csehszlovák megszállást követően kialakuló közhangulatról. Nem meglepő, hogy az első világháborút követő hatalomváltás, mely a város történetének kétségtelenül traumatikus időszaka, megihlette az idézett szépirokat.

Az antanthatalmak 1918. június 29-én a leendő Csehszlovákiát képviselő politikai szervezetként ismerték el a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot. A francia képviselők a nyilatkozatban függetlenséget ígértek az új államnak „történelmi határain” belül. Hasonló elismerést adtak később Nagy-Britannia (augusztus 9.), az Amerikai Egyesült Államok (szeptember 2.) és Olaszország (október 24.) képviselői is. Ez azt jelentette, hogy a nemzetközi közösség elismerte az államot, még mielőtt annak

²⁰³ KTÁL, Fond 14. op. 10. od. zb. 126.

²⁰⁴ Tamás Mihály: *Két part közt fut a víz*. Madách, Bratislava, 1983. – A regény először a 1934-ben jelent meg folytatásokban Magyar Írásban Halálugrás címen, majd könyvként 1936-ban, akkor már *Két part közt fut a víz* címmel. Erről és a regény egyéb vonatkozásairól részletesebben lásd: Papp Adrienn: Identitás alakító tényezők Tamás Mihály *Két part közt fut a víz* című regényében. In *Közösség és identitás a Kárpát-medencében. Határhelyzetek*. A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Kutatói Szakkollégiumának Évkönyve. VII. Szerkesztette: Fedinec Csilla, Szoták Szilvia. Sorozatszerkesztő: Papp Z. Attila, Balassi Intézet Márton Szakollégium, Budapest, 2015., Mádi Gabriella: A kisebbségi lét jellegzetességeinek megjelenése a két világháború közötti Kárpátalján Tamás Mihály és Ivan Olbracht prózájában. Fórum Társadalomtudományi Szemle: A Szlovákiai Magyar Tudományos Műhelyek Folyóirata 23: 2 pp. 89–104., 16 p. (2021), Gabriella Mádi: *Between Twofold Estrangement: Multilingualism and Minority Identity in Transcarpathia II*. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem (2026).

tényleges területi határai kialakultak volna. 1918. október 18-án Párizsban közzétették a Washingtoni nyilatkozatot, amelyet Tomas Garrigue Masaryk kormányfő, Edvard Beneš kül- és belügyminiszter, valamint Milan Rastislav Štefánik nemzetvédelmi miniszter írt alá, s amelyben az ország függetlenségét kinyilvánították. Ezt követően 1918. október 28-án Prágában kihirdették az első Csehszlovák Köztársaság megalakulását.²⁰⁵

Az új állam területi igényeinek érvényesítése és a demarkációs vonalak biztosítása érdekében megkezdtek a leendő államterület birtokbavételét. A köztársaság 1918 novemberétől 1920 tavaszáig tartó időszakát a történetírás a nemzeti diktatúra időszakaként tartja számon. A későbbi Podkarpatszka Rusz területén a csehszlovák uralom gyakorlatilag 1919. január 12-én kezdődött, amikor Ungvárt csehszlovák katonák foglalták el. Ezt az aktust jelentős bizonytalanság előzte meg: az ungvári sajtó 1918 decemberében és 1919 januárjában heti rendszerességgel közölt egymásnak ellentmondó híreket arról, hogy mi lesz a terület sorsa, lesz-e csehszlovák megszállás vagy sem.

Magát a megszállást az olasz származású ezredes, Amadeo Ciaffi irányította, aki körülbelül 1200 főből álló csehszlovák légió élén érkezett Ungvárra. A város küldöttsége együttműködésükről biztosította a katonákat, akik egyenesen a vármegyeházához hajtottak. Nem sokkal később maga az olasz ezredes is megérkezett a városba egy bérkocsin. A korabeli beszámolók szerint a helyiek jó benyomást kaptak Ciaffi modoráról és megjelenéséről, míg a hamarosan következő olasz egyenruhás légionáriusok – tollas kalapjaik és az ungváriak számára érthetetlen nyelven énekelt indulóik miatt – inkább szokatlan látványt nyújtottak. Így vette kezdetét a későbbi Kárpátalja területének csehszlovák katonai megszállása.

²⁰⁵ Miroslav Michela: Csehszlovákia létrejötte és a szlovák kérdés 1918–1920. <http://www.modern-tortenelem.hu/clanek/csehszlovakia-letrejtote-es-a-szlovak-kerdes-1918-1920/> (Utolsó letöltés: 2015. december 2.)

A csehszlovák hadmozdulatokkal párhuzamosan a Felső-Tisza-vidéken román katonai térfoglalás is zajlott. A későbbi kormányzói központ megszállása az olasz egyenruhás légionáriusok által az 1918. december 23-i antantjegyzékben kijelölt demarkációs vonalnak megfelelően történt.

Az 1919. március 22-én létrejött Tanácsköztársaság ellen a román csapatok április 16-án kezdték meg a hadmozdulatokat, melyek során május 1-re elfoglalták az egész Tiszántúlt²⁰⁶, április 20–21-én Beregszászt.²⁰⁷ Az 1918. decemberi demarkációs vonalat a csehszlovák csapatok csak április 26-án lépték át, csatlakozva a román hadsereg tíz nappal korábban, a Tanácsköztársaság ellen indított támadásához. A békekonferencia a véglegesnek szánt csehszlovák–magyar országhatárt 1919. június elején hagyta jóvá, ezt a döntést, mely értelmében Beregszász is az első köztársaság területéhez tartozott, jegyzékben is közölték.²⁰⁸ Ennek megfelelően 1919. július 23-án cserélt „gazdát” a románok és csehszlovákok között a város. Augusztusra a légionáriusok elérték Beregszász körzetében azt a vonalat, mely a későbbi csehszlovák–magyar határt jelentette.²⁰⁹ Ezeket a területszerzéseket az 1919. szeptember 10-én aláírt saint-german-en-laye-i, majd az 1920. június 4-ei trianoni szerződések véglegesítették.

Beregszász jelentőségét a csehszlovák térfoglalás időszakában elsősorban közigazgatási státusza adta. Bereg megye központja, rendezett tanácsú város volt, törvényszékkal rendelkezett. Lakossága az 1910. évi népszámlálás alapján 12 933 fő volt, amelynek 96,1%-át magyar anyanyelvűként regisztráltak. Ezt a

²⁰⁶ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó. Budapest, 2004. 129–130. p.

²⁰⁷ Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944, Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta–Dunaszerdahely, 2002. 53. p.

²⁰⁸ Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944 ..., i. m., 2002. 54.

²⁰⁹ Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944 ..., i. m., 2002., 55.

képet némileg árnyalja, hogy az összlakosságból 2 770 fő izraelita vallású volt.²¹⁰ A városi vezetés 1919-es közlése szerint az év végén Beregszász lakossága meghaladta a 16 ezer főt.²¹¹

Az 1918 őszétől 1919 nyaráig eltelt időszak eseménydús volt a város életében. Az őszirózsás forradalom hírére 1918. november 1-jén megalakult a Beregszászi Nemzeti Tanács. A polgármesteri tisztségben 1918–1919 folyamán többször is változás állt be. Gáthy Zsigmond polgármester 1918 végén történt nyugdíjazása következtében Linner Jenő közigazgatási tanácsnok, polgármester-helyettes vette át a város irányítását, aki a tanács-hatalomig maradt ebben a pozícióban. A Tanácsköztársaság idején Simon Mózes vezette a beregszászi direktóriumot. A román megszállás kezdetén vette át a város vezetését Hunyady Gyula főjegyző, aki helyettes polgármesterként irányította a várost a hatalomváltás időszakában.²¹²

A Magyarország peremvidékein egyre elhatalmasodó zűrzavar, a romló közellátás és közbiztonság, valamint a járványos betegségek Beregszász városát sem kímélték. A kialakult helyzet a helyi hatalmi struktúrák fokozott felelősségvállalását követelte meg. Az egyházak, a vármegyei és városi hivatalnokok, a Népköztársaság idején a nemzeti tanácsok, majd a Tanácsköztársaság idején a direktóriumok igyekeztek felülkerekedni a káoszon. Egyeseket a közösség iránti felelősségérzet, másokat a haszon-szerzés vagy személyes érdekeik motiváltak, gyakran mindezek változó arányú keverékével. A lényeg, hogy valamilyen módon

²¹⁰ A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között. 1910. In Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára. http://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalasok_1910/ 2016. március 10.

²¹¹ KTÁL, Fond 108, op. 7., od.zb. 24

²¹² Szakál Imre: Összeomlás és konszolidáció az első világháború után. In Szamborovszkyné Nagy Ibolya; Molnár D. Erzsébet (szerk.) Beregszász város monográfiája. Beregszász, Ukrajna: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (2024) 384 p. pp. 178–199.

igyekeztek betölteni az egyre kevésbé jelenlévő államhatalom helyén tátongó űrt – változó sikerrel.

Beszédes példája a lokális hatalom működésének a városi közraktár esete. 1919 nyarán, amikor a várost átvette a csehszlovák katonaság, vizsgálatot indítottak, hogy kiderítsék, miért fogytak el teljesen a város tartalékai. A nyomozás során kiderült, hogy előbb a beregszászi direktórium használta fel a nehezebb időkre felhalmozott javakat, majd a román katonaság biztosította a további utánpótlást, végül a maradékot a város polgárai hordták szét.²¹³ A csehszlovák katonai megszállásra a város lakosságának reakcióját két tényező határozta meg. Az egyik a már említett közigazgatási káosz megtapasztalása volt: a csehszlovák berendezkedés bizonyos konszolidációt hozott mind gazdasági, mind politikai értelemben. A közellátás és a közrend biztosítása kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy a kárpátaljai magyarok alapvetően békésen fogadták a hatalomátvételt. A másik tényező pedig az volt, hogy a helyi magyar közösség tagjai nem hitték, hogy a megszállás és ezzel a magyar államtól való elszakítottság állapota tartósan fennmarad.

Persze voltak dolgok, amelyeket nem mozdított ki ilyen egyszerűen az 1918–1919-es történések sodrása. 1919 áprilisában, a csehszlovák megszállás alatt álló Munkácsról Beregszászba gépkocsival utazva, Kozma György így számolt be tapasztalatairól:

„A munkács–beregszászi állami úton nagy forgalom volt, s feltűnő sok lakodalmas menettel találkoztunk. Háború, forradalom, megszállás, együttvéve sem sokat változtat az élet lényegén.”²¹⁴

²¹³ KTÁL, Fond 108.

²¹⁴ Kozma 1938: 139.

1919. július 22-én kétszáz cseh légionárius Jan Hostas ezredes vezetésével különvonaton érkezett meg Beregszászba, és felhívás útján tájékoztatták a város közösségét arról, hogy „A Cseh-szlovák Köztársaság katonai-kirendeltsége Beregszász városát megszállotta. A csapatok a nép akaratára jöttek ide, mint barátok és kíváncsiak, hogy annak tekintessenek. A cseh-szlovák nemzet kultúrája elég biztosíték ahhoz, hogy minden katona a polgárság becsületét, vagyonát és életét osztály- és valláskülönbség nélkül meg fogja védelmezni. Egyes katonai személyek által elkövetett kihágás esetén a panaszos a városparancsnoksághoz forduljon. Bereg vármegye egész területén katonai diktatúra lép életbe [...]. Minden közhivatalnok, aki a Cseh-szlovák Köztársaságnak a fogadalmat leteszi, megmarad hivatalában, de ezek is olyan hatáskörben, mint ahogy törvényesen fel vannak jogosítva, vagyis a hivatali helyettesek a helyettesítéstől vissza lépni kötelesek.”²¹⁵

A csehszlovák csapatok megérkezésének másnapján a városi és vármegyei hivatalnokok megjelentek Hostas előtt fogadalomtételre, melyen egy pénzügyi segédtitkár és egy törvényszéki jegyző kivételével mindenki át is esett.²¹⁶ A július 23-i fogadalomtételen a Beregszászi Magyar Gimnázium városban maradt tanári kara is részt vett Schrüger Ferenc igazgató vezetésével.²¹⁷ Itt fontos megjegyezni, hogy Hostas előtti letett fogadalom nem volt egyenlő azzal, a már polgári közigazgatás alatt kért eskütellet, melynek megtagadása miatt többen elvesztették hivatalukat.

²¹⁵ Nemzetgyűlési napló, 1922. I. kötet • 1922. június 19 - 1922. július 12. - http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_01/?pg=33&layout=s 2015. november 23.

²¹⁶ Uo.

²¹⁷ A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989. Összeállította: Báthory Katalin, Benda István, Cséke Miklós, Dalmay Árpád, Göndöcs László. Magyarországtudományi Intézet, Budapest, 1990.

A katonai megszállással párhuzamosan elkezdődött a polgári közigazgatás átszervezése is. 1919 nyarán az immár zsupának nevezett megyei közigazgatást Munkácson szervezték meg, ahová azonban már nem minden megyei hivatalnok volt hajlandó áthelyezni a működését. Az első zsupán Kaminszky József lett, aki korábban Szabó Oreszt ruszka krajnai miniszter titkáráként, a Tanácsköztársaság időszakában pedig Ruszka Krajna politikai megbízottjaként működött.²¹⁸ Beregszászban pedig a zsupának egy kirendeltsége jött létre Zseltvay János korábbi osztálytanácsos vezetésével.²¹⁹ A hivatalnokok közül tehát voltak, akik együttműködtek az ideiglenes közigazgatási szervezet fenntartásában. A korabeli elmondások szerint, melyeket az államfordulattal foglalkozó szakirodalom is megerősít, a helyi lakosság, így a tisztviselők is csupán ideiglenes állapotként tekintettek a kialakult helyzetre, melyet egyébként a megszálló csapatok katonai vezetői is ideiglenes helyzetként kommunikáltak.²²⁰ Ez a diskurzus 1919 végére változott, amikor is rendeletben kötelezték a tisztviselőket, hogy tegyék le hűségesküjüket a Csehszlovák Köztársaságra. Erre már a tisztviselői gárda egy része nem vállalkozott. Miután a csehszlovák haderő kiűrtette Bereg megye Beregsurány-Tarpa-Jánd-Ugornya-Barabás vonallal határolt területét, az így magyar fennhatóság alatt maradt huszonöt beregi község területére helyezték át működésüket a megyei hivatalnokok Gulácsy István korábbi beregi alispán ve-

²¹⁸ Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944 ..., i. m., 2002. 51. és Uő.: Állami és nemzeti kötődések a kárpátaljai regionális politikában In Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában. Szerkesztette: Bárdi Nándor, Fedinec Csilla., Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. 141.

²¹⁹ KTÁL, Fond 108, op. 7., od.zb. 17

²²⁰ Simon Attila: A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1921). Impériumváltás és nemzetállamok 1918–1921 In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, Fedinec Csilla, Bárdi Nándor, Szarka László, Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008.

zetésével.²²¹ A város gimnáziumának tizenhét fős tanári karából pedig csak egy személy vállalkozott az esküre, majd az intézmény Tarpára települt át, és egy évig ott működött.²²²

A városi közigazgatásban jelentős személyi változások nem álltak be 1919 júliusa és decembere között.²²³ A város vezetése a csehszlovák polgári igazgatás kiépüléséig így a korábbi tisztviselő gárdára hárult.²²⁴ Mint a fentebb elmondottakból is látható, a megyei közigazgatási rendszerre épülve többé-kevésbé működésképesen fennmaradtak még 1919 decemberéig a korábbi hivatalok, azonban ezek mind, a teljes megszállt területen bevezetett katonai közigazgatás – ahogyan a korszakban nevezték: „katonai diktatúra” – alárendelt szervei voltak. A podkarpatszka ruszi katonai közigazgatás vezetője Edmund Hennoque tábornok volt, a Beregi zsupa katonai vezetője a Beregszászt is megszálló Jan Hostas, a Beregszászban szerveződött helyőrséget Jan Schauer vezette azzal a katonai csendőrséggel együtt, melyet a Hungária Szálló²²⁵ nagytermében rendeztek be, s melynek feladata a városi rend fenntartása mellett a határellenőrzés volt.

A város utcáin szinte heti rendszerességgel jelentek meg utcájával azok a plakátok, amelyek útján a katonai parancsnokság

²²¹ A Csonka-Bereg területén kialakított közigazgatásról részletesebben lásd: Németh Péterné: Adatok az 1918–1919- évi forradalmak beregi történetéhez. In Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás, 3–4. Nyíregyháza, 1982

²²² A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989. Összeállította: Báthory Katalin, Benda István, Cséke Miklós, Dalmay Árpád, Göndöcs László. Magyarországi Kutató Intézet, Budapest, 1990. 16.

²²³ KTÁL, Fond 108, op. 7., od.zb. 36.

²²⁴ KTÁL, Fond 108, op. 7., od.zb. 21.

²²⁵ A Hungária Szálloda a cseh időszakban Szlavia néven működött, a bérleti díjjal a református egyház bírt. 1945 után fogyasztási szövetkezet, majd a járási szakorvosi rendelő kapott itt helyet. A rendszerváltozást követően a református egyház visszakapta a tulajdonjogot, és a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola működött az épületben. Napjainkban a Beregszászi Kálvin János Református Kollégiumnak ad otthont. – Zubánics László: Tájba írt történelem. Kultúrtörténeti időutazás Kárpátalja legmagyarabb városában és vonzáskörzetében. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2011. 48–49.

tájékoztatni kívánta a lakosságot a rendeleteiről. Beregszász átvételét követően leghamarabb a határellenőrzésről szóló rendelettel szembesülhettek a lakosok. A gyakorlat az volt, hogy a csehszlovák haderő által megszállt területek, illetve a magyar fennhatóság alatt megmaradt területek között semleges zónát alakítottak ki. A zóna mentén ellenőrző pontokat állítottak fel, ahol a megszálló katonaság végezte a határellenőrzést. Az ellenőrző pontok felállításáig azonban a hivatalos katonai és diplomáciai kiküldetésben utazókon kívül másnak nem volt szabad átlépnie a határt.

Miután az ellenőrző pontok felállítása megtörtént, utazási engedély megszerzésével lehetett közlekedni. Ezt az igénylők a községi előjáróktól, Beregszászban a városi előjáróságtól igényelhették, amelyet a helyi katonai parancsnokság hitelesített, és megszabta az érvényességi idejét. A megszállt területre érkezőknek fel kellett keresniük a városi tanács illetékes hivatalát, ahol szintén kaptak utazási engedélyt, amellyel visszatérve átléphettek a határt. Értelemszerűen többen voltak, akik munkájukból, hivatalukból kifolyólag napi rendszerességgel mozogtak a megszállt és a semleges területek között, számukra állandó igazolványt adtak ki.

A határellenőrzés nem csupán a személyek mozgását szabályozta, hanem az áruk és személyes tárgyak szállítását is. Az áruszállításra vonatkozó kérelmeket a legközelebbi katonai parancsnokság engedélyezhette, de tilos volt például a levelek és újságok szállítása a határvonalon keresztül. Utóbbiakat elkobozták, és a hadosztály parancsnokához továbbították.²²⁶ Természetesen nem volt egyszerű egyik napról a másikra határrezsimit bevezetni olyan területen, ahol korábban országhatár nem húzódott. 1919–1920-ban a hatóságok gyakran jelentették, hogy útlelél nélkül, iratok nélkül járnak át a határokon.²²⁷

²²⁶ KTÁL, Fond 108, op. 7., od.zb. 24.

²²⁷ Rychlík, Jan: Határrezsím Kárpátalján 1919–1939 között. In Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Szerk.: Fedinec Csilla, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014. 39.

A katonaság és a katonai csendőrség nem csupán a megszállt területek határellenőrzéséért volt felelős. A fennhatóságuk alatt lévő területek rendfenntartását is igyekeztek a kezükbe venni, mely feszültségterhes kérdés volt abból a szempontból, hogy a beregszászi rendőrség, és rajta keresztül a helyi közigazgatás is igyekezett ezt a feladatát ellátni. Ez utóbbit nehezítette az a tény, hogy Győrffy Aladár beregszászi rendőrkapitány a Tanácsköztársaság idejétől a román megszállás alatt lévő Nagyszőlősen tartózkodott, és a helyettes polgármester többszöri hívására sem volt hajlandó ellátni feladatait. A rendfenntartással kapcsolatos kompetenciakérdéseket már a város megszállását követően rendeletileg szabályozta a katonai igazgatás. Megszabták, hogy mely kihágások esetén léphet fel a megszálló katonaság, és mely esetben a polgári szervek. Ennek értelmében például a katonaság nem járhatott el politikai vétségek esetén, azonban köztörvényes bűnesetek bekövetkeztekor a katonaság is intézkedhetett, ítéletet azonban csak a polgári bíróság hozhatott. Szintén eljárhatott a katonaság olyan esetben, ha valaki a Csehszlovák Köztársaság intézményei, személyei vagy az antant csapatok ellen vétett. Külön kitértek a bolsevik eszmék terjesztésében részt vevő személyek felkutatására és letartóztatására, s mivel a rendelet visszaható erővel bírt, ez vonatkozott azokra a személyekre, akik valamilyen módon segítették a tanácshatalom kiépítését és működését Beregszászban.²²⁸

A város ellenőrzését átvevő katonai hatóságoknak azonban nemcsak a rendfenntartásról, és a határellenőrzésről kellett gondoskodniuk, hanem szembesülniük kellett azokkal a megélhetési nehézségekkel, mellyel a város küzdött, illetve kénytelenek voltak azokat a közszükségleti cikkeket is pótolni, amelyekből hiány mutatkozott. A város vezetésének hivatali levelezéséből kitűnik az, hogy a Nagy Háború következtében ál-

²²⁸ KTÁL, Fond 108., op. 7., od.zb., 4.

talánosan jelentkező gazdasági, élelmezési nehézségek Beregszászt sem kerülték el. A város 1919. évi költségvetéséből látszik, hogy nem csupán a világháború volt a közszükségleti cikkek hiányának oka, de a román, és a csehszlovák megszálló csapatok ellátásának költségei is. A város csehszlovák megszállását követő napokban maximálták az árakat, illetve bizonyos közszükségleti cikkek ellátását is biztosította a katonai igazgatás. Hunyady helyettes polgármester 1919. augusztus 5-én kelt, Jan Schauer állomásparancsnoknak címzett levelében leírta, hogy a város milyen cikkekben szenvedett hiányt. Ilyen volt a cukor, gyertya, szappan, petróleum, szabókellékek, szövetek, bőr, cipő, vászon, fehérnemű. A későbbi keltezésű iratokból kiderül, hogy ezek egy részét a katonai hatóságok biztosították a város számára.²²⁹

A közszükségleti cikkek beszerzését nem csupán az áruk hiánya nehezítette, hanem a pénzhasználat terén tapasztalható zűrzavar is. 1919 második felére a megszállt területeken az Osztrák-Magyar Bank által kibocsátott bankjegyeket a megszálló hatóságok bélyeggel látták el, nosztrifikálták. Ezeken kívül azonban érvényesek voltak a lebélyegezetlen bankjegyek is átmeneti jelleggel, 1919 októberének végéig a bélyegzettekkel egyenlő értékűként, azt követően 2:1 arányban. Természetesen megjelentek a Csehszlovák Köztársaság által kibocsátott új bankjegyek is, ezentúl pedig Beregszász városa szükségpénzt is kiadott. Ez a helyzet több problémát is eredményezett. A kereskedők nem akarták elfogadni a régi bankjegyeket, erre vonatkozólag a hatóságok többször is felhívást intéztek a lakossághoz.²³⁰ A másik gond pedig az volt, hogy a zűrzavart kihasználva széles körben kezdődött pénzhamisítás a megszállt területeken.

A források érdekes információval szolgálnak a megszálló hatóságok, illetve a helyi lakosság viszonyáról. Már a megszáll-

²²⁹ KTÁL, Fond 108., op. 7., od.zb., 53.

²³⁰ KTÁL, Fond 108., op. 7., od.zb. 34.

lás pillanatától megfigyelhető volt az, hogy rendeletekben, felhívásokban – melyeket tucatjával tettek közzé az utcákon, illetve dobszóval is a lakosság tudomására hoztak – a Beregszászba érkező katonaság igazolni kívánta a megszállás jogos és szükségszerű voltát. Jan Hostas a megszálláskor kiadott felhívásában így fogalmazott: „A csapatok a nép akaratára jöttek ide, mint barátok és kíváncsiak, hogy annak tekintessenek.”²³¹

A fentebb idézettekhez hasonló stílusban jelent meg az utcákon 1919 nyarán az a felhívás, melyben Hennocque tábornok közölte a megszállt területek lakosságával, hogy Jan Brejcha lesz a polgári közigazgatás vezetője. Ahogyan a dokumentumban szerepel: „Ez a kinevezés biztosítékot nyújt nektek arra, hogy a Csehszlovák köztársaság keretében, amelyhez a szláv vér kötelékei fűznek, szabadon fejlesszék: függetlenségeket, nemzeti-ségeket, nyelveket, vallásokat, intézményeiteket és nemzeti szokásaitokat.” Ugyanitt így írnak: „Elmúlt a rettenetes nyomor öt esztendeje, amelyet a borzalmas háború idézett elő. Most már meg kell gyógyítani a még mindig fájdalmas sebeket és békében és munkában élni.” Továbbá: „A Csehszlovák Köztársaság hűen nemes elveihez, amelyek egyszersmind a Tietek is, szeretettel nyújtja felétek kezét: fogadjátok bizalommal hívó szövegét.”²³²

Az idézetekben megjelenő fogalomhasználat természetesen nem volt egységes: nem csupán az utcákon masírozó fegyveres katonák látványa ébresztett kétséget a lakosokban a megszállás békés volta felől, hanem az elrendelt intézkedések szövegezése is sok esetben inkább a szigor képét erősítette. 1919. október 13-án például egy hirdetés jelent meg, amely a lakosságot felszólította az Ungvári Katonai Parancsnokság által nem engedélyezett fegyverek beszolgáltatására. A rendelkezés

²³¹ Nemzetgyűlési napló, 1922. I. kötet • 1922. június 19 - 1922. július 12. - http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_01/?pg=33&layout=s 2015. november 23.

²³² KTÁL, Fond 108, op. 7., od.zb. 15

zés egyrészt házkutatásokat irányozott elő, másrészt a városon kívül elrejtett fegyverekre így figyelmeztetett: „A feltalált fegyverek számához képest a lakosság egy része internáltatni fog. A kiválasztás sorshúzás útján történik.”²³³

Egy 1919 decemberében kiadott rendelkezés pedig a lehetséges büntetéseket határozta meg arra az esetre, ha a csehszlovák haderő ellen vétő személyt nem sikerülne elfogni: „Oly eseteknél, ahol a tettes kézre kerítése lehetetlenné válik, a felső parancsnokság által a környéken 10 km távolságon belül fekvő községekből túsók lesznek kijelölve, akik internálva lesznek.”²³⁴

Látható tehát a kommunikáció kettős volta, amely egyrészt a csehszlovák katonai jelenlét békés, igazságos, a lakosság akaratát tükröző voltát igyekeztek igazolni, utalva itt feltételezhetően az amerikai ruszinok népszavazására²³⁵, vagy a Központi Ruszin Nemzeti Tanács 1919. május 8-i döntésére.²³⁶ Ezzel együtt megfigyelhető, hogy mintegy ellenpontként állították be a világháború elmúlt éveinek minden szörnyűségét. Másrészt esetenként fenyegető hangnemben, minden kétséget kizáróan a lakosság tudtára adta, hogy itt fegyveres katonai megszállásról, és katonai szervek által felügyelt közigazgatás kialakításáról van szó.

Természetesen a lakosság hangulatát meghatározták a mindennapokban beállt változások is. Ezenkívül éjszakai kijárási tilalmat vezettek be. Betiltották a szeszes italok árusítását, az újságárusítást engedélyhez kötötték, akárcsak a város elha-

²³³ KTÁL, Fond 108, op. 7., od.zb. 15.

²³⁴ U.o.

²³⁵ 1918. november 12-én Scrantonban a Ruszinok Amerikai Néptanácsa megszavazta Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Borsod, Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros Csehszlovákiához való csatlolását. – Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944 ..., i. m., 2002. 13.

²³⁶ Az eperjesi, ungvári és huszti ruszin tanácsok Avgusztin Volosin elnökletével 1919. május 8-án megalakították a Központi Ruszin Nemzeti Tanácsot Ungváron, amely kimondta a Csehszlovákiához való önkéntes csatlakozást. – Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944 ..., i. m., 2002. 13.

gyását, illetve a városba történő látogatást. Azonban sem a katonai sem a polgári hatóságok nem rekvirálhattak, minden ilyen eset lopásnak minősült. A forrásaink a lakosság hangulatával kapcsolatosan is tartogatnak információt. 1919 júliusában-augusztusában keletkezett iratok egyértelműen a lakosság békés viselkedéséről számolnak be. Ellenállás a megszálló katonasággal szemben nem alakult ki. Ennek következtében olyan gyászos esetekről sincs Beregszász esetében tudomásunk, mint amilyen Ungváron volt Pós Alajos²³⁷ meggyilkolása, vagy még több életet követelő pozsonyi eset.²³⁸

A megszálló katonaság békés fogadtatása leginkább annak volt a következménye, hogy a helyiek a kialakult állapotot ideiglenesnek fogták föl. Erre a jellegzetességre, már a Hostas előtt letett fogadalom esetén is felhívtam a figyelmet. Maguk a megszálló katonaság vezetői is beszámoltak a békés fogadtatásukról. Hostas augusztusban Kaminszkynek írt levelében így fogalmazott: „a cseh-szlovák csapatokat ezen vidék megszállása alkalmával mindenütt barátságosan fogadták.”²³⁹ Jan Schauer, a beregszászi állomásparancsnok a városi tanács számára írt levelében pedig következőképp fogalmazott: „Szívből köszönöm Önöknek Uraim, mint olyanoknak, kik előttem Beregszász városát képviselik, a hálának azon meleg szavait, amelyek tisztikarunk és legénységünk munkásságának legszebb elismerését képezik. Nagy örömmel tölt el az a tudat is, hogy az Önök kedves kis városának lakosságával ilyen jó egyetértésben élhetünk. Meggyőződésem, hogy a közöttünk meglévő jó egyetértés idővel

²³⁷ Ungváron 1919. március 7-én a csehszlovák katonák a nyílt utcán megölték Pós Alajos újságíró.

²³⁸ 1919. február 12-én Pozsonyban tömeggyűlésre került sor, ahol a magyar és német lakosok szociális követelések megfogalmazása mellett, tiltakoztak Pozsony Csehszlovákiához csatolása ellen. A csehszlovák katonák a tüntetők közé lőttek, nyolcan meghaltak, tizennégyen megsérültek. – Simon Attila: A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1921). i. m., 2008. 37.

²³⁹ KTÁL, Fond 108., op. 7., od.zb. 4.

a viszonyokhoz mérten a lehető legszívélyesebben fog erősödni. Meggyőződése, hogy a mai nehéz idők dacára is sikerülni fog nekem az Önök nagyra becsült és hathatós támogatása mellett célomat elérni, hogy, mint e város katonai parancsnoka megértéssel és demokratikus szellemben a rendet, tisztességet és közbiztonságot a lehető legnagyobb fokra emeljem.”²⁴⁰

Az új főhatalom megérkezésével új igazgatási nyelv is lépett életbe, amely bizonyos esetekben sajátos alkalmazkodási stratégiákat követelt meg a lakosságtól. 1919 őszétől azonban a helyzet némileg változni látszott. Miután szeptember 10-én aláírták a Saint-Germain-en-Laye-i békét, megkezdődött a polgári közigazgatás rendszerének fokozatos megszilárdítása. A város lakossága jelentős ellenállást ekkor sem fejtett ki, de ahogy egyre világosabbá vált a csehszlovák hatalom tartós megszilárdulása, úgy bukkantak fel apró jelei az elégedetlenségnek. Ilyen volt például, amikor a törvényszék épületének aajtáján egy cédula jelent meg, amely a csehszlovák haderő tagjait becsmérelte. Ennél azonban komolyabb kellemetlenséget okozott a katonai igazgatásnak, hogy a városban és a környező falvakban ismeretlen tettesek rongálták meg a távíró- és telefonvonalakat. Szlavik Emil, a Kaminszkyt váltó beregi zsupán 1919 novemberében kiadott rendelete pedig egyértelművé tette, hogy az ideiglenes katonai megszállásból tartós közigazgatás fejlődik: „A határok Magyarországgal szemben úgy vannak megállapítva, hogy egész Bereg vármegye, továbbá Ugocsa, Máramaros egy része is beleesnek a Csehszlovák Köztársaság területébe. E területeken a Csehszlovák Köztársaság hátrányára semmi körülmények között változtatva nem lesz.”²⁴¹

Az átmeneti polgári közigazgatás és Beregszász város vezetése közötti kommunikáció nyelve elsősorban a magyar volt. Kaminszky József beregi zsupán 1919 augusztusában még

²⁴⁰ KTÁL, Fond 108, op. 7. od.zb. 53.

²⁴¹ KTÁL, Fond 108, op. 7., od.zb. 17.

egynyelvű, magyarul írt rendeleteket bocsátott ki. A katonai parancsnoksággal való kapcsolattartás azonban már jóval bonyolultabb volt: a városparancsnok, Ambroz Stubnya, illetve az állomásparancsnok, Jan Schauer cseh nemzetiségűek voltak, és nem beszéltek magyarul. A velük való kommunikáció mégis elengedhetetlennek bizonyult, hiszen a határellenőrzésen túl a városi rend fenntartása is az ő hatáskörükbe tartozott, és a városi vezetés többször fordult hozzájuk a közszükségleti cikkek hiányának problémáival. Ezekben az esetekben a közös nyelv a német volt. 1919 őszétől a katonai parancsnokság már fordítókat is alkalmazott, így előfordult, hogy a városi tanács magyar nyelven írt, és a helyőrségtől is magyar nyelvű válasz érkezett.

1919 őszétől azonban a helyzet némileg változott. Miután 1919. szeptember 10-én aláírták a saint-german-en-laye-i békét megkezdődött a polgári közigazgatás rendszerének megszilárdítása. Míg addig a katonai megszállás ideiglenes állapotnak tűnt – és ezt bizonyos esetekben a hadsereg részéről is hangoztatták –, 1919 őszétől egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a helyi községnek tartós változásokkal kell szembenéznie. A polgári közigazgatás megszilárdítása tekintetében egyfajta választóvonal volt Jan Brejcha kinevezése. Ezt az eseményt Edmund Hennoque közölte a terület lakosaival egy ruszin, cseh és magyar nyelven íródott kiáltványban a következőképp: „Karpatorussia Polgárai! Cseh-szlovák köztársaság megtartja ígéretét. Független intézményeket óhajt nektek adni, amelyek lehetővé teszik, hogy valódi életet éljete, megőrizvén sajátosságaitokat. Ezen célból, küldetett ki önöknek Dr. Brejcha, mint a Karpatorussia politikai közigazgatás főnöke Ungváron. Ez a kinevezés biztosítékot nyújt nektek arra, hogy a Cseh-szlovák köztársaság keretében, amelyhez a szláv vér kötelékei fűznek, szabadon fejlesszétek: függetlenségeket, nemzetiségeket, nyelveket, vallásokat, intézményeket és nemzeti szokásaitokat. Dr. Brejcha neve azonos a türelem, a szabadság, önfeláldozás, a haladás és az igazság fogalmával. Karpatorussia Polgárai! Elmúlt a rettenetes nyomor

öt esztendeje, amelyet a borzalmas háború idézett elő. Most már meg kell gyógyítani a még mindig fájdalmas sebeket és békében és munkában élni! A Cseh-szlovák köztársaság hűen nemes elveihez, amelyek egyszersmind a Tietek is, szeretettel nyújtja felétek kezét: fogadjátok bizalommal hívó szózatát. Fel tehát a munkára rendben és békében fiatal nemzetek legfőbb javáért!”²⁴²

Az idézett szöveg jól szemlélteti az átmeneti időszak sajátosságait, amit az elnevezések változatossága is tükröz. Érdekes megfigyelni, hogy a köztársaság nevét kezdetben „Cseh-szlovák” formában használták, és még nem honosodott meg a „Cseh-szlovák” megnevezés. Hasonlóképpen a régió neve sem volt egységes: a vizsgált dokumentumokban többféle változatban találkozunk vele. Ruszin és cseh nyelvű iratokban előfordult a Карпатська Русь, Karpatská Rus, illetve a Подкарпатська Русь, Podkarpatská Rus forma; míg a magyar nyelvű dokumentumokban az olvasó találkozhatott a Karpatorussia, Karpato-Russia, Kárpáto Russia, Podkarpato-Russia, Podkarpatszka Rusz, sőt a Ruszka Krajna elnevezésekkel is.

Ez a nyelvi és írásmódbeli változatosság jól mutatja a régió politikai és kulturális átmeneti állapotát, valamint azt, hogy a közigazgatás és a hivatalos kommunikáció is még keresztezte a különböző nemzeti és nyelvi hagyományokat.

Témánk szempontjából Brejcha kinevezésében fontosabb, hogy azt követően a polgári közigazgatás kiépítése intenzív szakaszba lépett. 1919. december 1-től az első Csehszlovák Köztársaság jogrendszerének megfelelően kellett működtetni a közigazgatási hivatalokat. Innentől kezdve megjelentek azon rendelkezések, melyek szabályozták a hivatali nyelvhasználatot. 1919. december 20-án a Beregszászi Zsupáni Kirendeltség a következő magyar nyelvű levelet intézte a helyettes polgármesterhez: „... miheztartás és tudomásvétel végett értesítem,

²⁴² KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 15.

hogy hivatalos érintkezésben a nyelv csak a ruszin illetve a cseh használható, továbbá, hogy a ruszin nyelv használata esetén úgy a cirill, mint a latin betűk alkalmazhatók.”²⁴³ Külön rendeletben szabályozták emellett, hogy a város valamennyi hivatalának bélyegzőjét a magyar mellett ruszin nyelven is elkészítsék.²⁴⁴

Az idézett szöveg a városi közigazgatás nyelvi alkalmazkodását és az átmeneti időszak nehézségeit világítja meg. 1920-tól a beregszászi városi hivatal részben reagált a hivatalos levelezés nyelvi követelményeire: fordítókat és cseh, valamint ruszin nyelvű gépírókat vontak be az ügyintézésbe, miközben a helyi dokumentáció, a város életének szervezésével kapcsolatos iratok továbbra is magyar nyelven készültek.

A felsőbb szintű közigazgatás viszont 1919–1920 fordulójától szinte kizárólag cseh, olykor ruszin nyelven folytatta a hivatali levelezést, ami kezdetben a helyi városi hivatal számára problémát jelentett: a munkácsi zsupáni hivatal már aggályát fejezte ki amiatt, hogy Beregszászban nem reagáltak a beérkező cseh és ruszin nyelvű levelekre, amelyek sokszor ügyintézés nélkül az irattárba kerültek.

Válaszul a helyettes polgármester tájékoztatta az előljárót, hogy a továbbiakban a polgármesteri hivatalban tolmácsok biztosítják minden beérkező dokumentum magyar nyelvre fordítását, és felhívta a munkatársak figyelmét, hogy a korábban kifogásolt ügyintézési gyakorlatot semmiképpen ne ismételjék meg.

Ez az intézkedés jól mutatja, hogyan próbált a helyi közigazgatás rugalmasan alkalmazkodni a csehszlovák állam nyelvi és adminisztratív elvárásaihoz, miközben megtartotta a magyar nyelvű ügyintézés hagyományait a városi élet szervezésében.²⁴⁵ A fordítók bevonásának köszönhetően a városi tanácshoz beér-

²⁴³ KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 1.

²⁴⁴ KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 37.

²⁴⁵ Uo.

kező cseh vagy ruszin nyelvű dokumentumok szinte mindegyikéről készült magyar nyelvű tartalmi kivonat, vagy teljes fordítás. Ez nemcsak a hivatalok közötti ügyintézés gördülékenységét biztosította, hanem betekintést enged a közigazgatás és a város lakossága közötti kommunikáció jellegébe is.

A városi közigazgatás a lakosság tájékoztatására egyértelműen a magyar nyelvet alkalmazta, míg a beregi zsupáni hivatal, illetve annak beregszászi kirendeltsége gyakran kétnyelvű (cseh és magyar, ruszin és magyar), a legtöbb esetben pedig háromnyelvű (cseh, ruszin és magyar) hirdetményeket tett közzé a városban.

Hasonló nyelvi gyakorlatot alkalmazott a megszállt területek legfőbb katonai parancsnoksága is. Előfordult azonban, hogy a parancsnokság utasítására Beregszász utcáin francia, cseh, szlovák és ruszin nyelvű hirdetmények jelentek meg, ami jól mutatja a városban kialakított soknyelvű kommunikációt, és a lakosság minél szélesebb körű tájékoztatására irányuló törekvést.

A vizsgált időszakban, mint arról fentebb volt szó, a városi tanács közigazgatási szerveiben maradtak a magyar hivatalnokok. 1920 januárjától többen is lemondtak posztjukról, mivel a csehszlovák állam felé nem kívánták letenni a hűségesküt. Ennek okáról szemléletesen írt az egyik aljegyző a helyettes polgármesternek 1920 januárjában: „Tekintetes polgármester Úr! A beregszászi zsupáni kirendeltségnek 1919 évi december hó 17-én kiadott 4505/1919 zskj.n. rendelete szerint mindazon közigazgatási tisztviselők és alkalmazottak, kik a cseh-szlovák államnak a fent említett rendelettel kapcsolatban kiadott hűségfogadalmat le nem teszik a rendeletben határnapul kitűzött 1920 évi január hó 4-ig, alkalmaztatásuk – illetve illetményeik élvezetétől megfosztatnak. Én ennek a hűségfogadalomnak a felvételét nyilatkozatban megtagadtam [így] ennek folytán a jelen viszonyok között a rendelet értelmében illetményeim nem folyósíttatnak, s a fogadalom megtagadásával alkalmaztatásom megszűnik. Tisztelettel kijelentem tehát, hogy mindaddig, míg ismét a magyar államnak tett eskümhöz híven mint magyar

tisztviselő tovább nem szolgálhatok, a mai naptól szolgálatot nem teljesítek.”²⁴⁶

A csehszlovák hatóságok az esetlegesen megüresült hivatalnoki helyeket légionáriusokkal kívánták feltölteni, azonban Hunyadi Gyula lehetőségeihez mérten ezt igyekezett megakadályozni. 1920 tavaszán több hivatalnok felmondását követően is arról tájékoztatta a zsupáni kirendeltséget, hogy nincs olyan állás, amit légionáriusok betölthetnének.²⁴⁷ Még 1924-ben is a polgármesteri hivatal harminckét fős hivatalnoki gárdájából ketten voltak cseh nemzetiségűek, a katonai előadó és a cseh gépíró.²⁴⁸ Itt megjegyzendő, hogy a zsupáni kirendeltség, illetve 1921-től a rendőrség összetételében azonban már más etnikai arányok voltak megfigyelhetők.²⁴⁹ Azok a beregszászi lakosok, akik a városi tanácsnál kívántak ügyet intézni, így vélhetőleg nem ütköztek nyelvi akadályokba. 1919–1920-ban még a magyar hivatali eljárásban rendszerezített formanyomtatványokat használták, minden, a lakosság részéről beérkezett folyamodvány magyar nyelven íródott.

Az 1919 második felében bekövetkező csehszlovák katonai megszállás Beregszászban alapvetően békésen zajlott, a helyi lakosság jelentős ellenállása nélkül. A város elöljárósága és a hivatalnokok nagy része a megszállás idején is a helyén maradt, és feladataikat a kialakult helyzethez igazodva látták el. A beregszásziak kezdetben remélték, hogy a csehszlovák fennhatóság csak átmeneti lesz, ám 1919 telére egyértelművé vált, hogy a megszállás állandósulni látszik. Ahogyan a térség többi kárpátaljai magyar közösségében, úgy Beregszászban is időbe telt, míg a lakosság tudatosította magában: a határok véglegesek, és a

²⁴⁶ KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 147.

²⁴⁷ Uo.

²⁴⁸ KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 222.

²⁴⁹ Uo.

magyar állam befolyása a térségben már nem tér vissza.²⁵⁰ Tamás Mihály a már említett regényében erről a jelenségről így írt:

„A kábulat már engedni kezdett, az emberek hideg szemmel kezdték nézni az eseményeket, de senki se hitte, hogy az állapot állandó maradjon: mindenki valami megváltó csodát várt.”²⁵¹

²⁵⁰ Fedinec Csilla: Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2007/1., 104.

²⁵¹ Tamás Mihály: Két part közt fut a víz..., 1983., i. m. 42.

„HAJÓTÖRÖTTEK”: A KÁRPÁTALJAI MAGYAR TISZTVISELŐK 1918–1920-BAN

Az első világháborút követő hatalomváltás során a régi magyar vármegyék közigazgatási struktúrája jelentősen átalakult. A korábbi magyar közszolgák többsége elvesztette állását, s a további életútjuk rendkívül változatosan alakult. Figyelemre méltó, hogy a kárpátaljai magyar közösség kiemelt figyelemmel kísérte a magasabb tisztségeket elhagyó hivatalnokok sorsát, és haláluk esetén a helyi sajtóban egy-egy nekrológban emlékeztek rájuk.

Példaként említhető, hogy 1926-ban egy beregszászi újság Rell Ferencre, a város egykori pénzügyi főtanácsosára emlékezett: „Beregszász egyik legismertebb és legtiszteltebb polgára volt, aki a fordulatkor itt maradt és nagy nélkülözésekkel küzdve az elbocsátott állami tisztviselők szószólója lett. Mindenüvé elment, ahol a szélnek eresztett magyar tisztviselők, az újkori vízőzön e legsajnálattámértőbb hajótöröttjei érdekében valamit tenni lehetett, és rendíthetetlen hittel hirdette, hogy az önhibájukon kívül nyomorgó magyar tisztviselők válláról előbb-utóbb leveszik a keresztet.”²⁵²

A korszak jellegzetes szóhasználatával „hajótörötteknek” nevezett magyar közigazgatási hivatalnokoknak tehát egészen új és kiszámíthatatlan helyzettel kellett szembenézniük az 1918–1919-es zűrzavart követően, miközben igyekeztek megőrizni tekintélyüket és közösségük iránti elkötelezettségüket.

Az 1919. januárjától kezdődő román és csehszlovák katonai térfoglalás, valamint az 1919. március 21-én létrejött Tanácsköztársaság jelentősen befolyásolta a köztisztviselők helyzetét. A megszállás következtében a vármegyei hivatalnokok többsége a magyar fennhatóság alatt maradt területekre tették át székhelyüket.

²⁵² Jövő, 1926. október 3. 5.

lyüket.²⁵³ A tanácsköztársaság felszínre hozta azokat a feszültségeket, amelyeket a dualizmus rendszerének utolsó évei, és a háborús zűrzavar kitermelt. Az újonnan létrejött direktóriumok tagjai akasztófán szeretnék volna látni a régi rend képviselőit. Bereg vármegye központjának, Beregszász főterén is megjelentek a bitók, szerencsére csak elrettentésként.²⁵⁴ Az április végi román és csehszlovák térfoglalás az északkeleti vármegyékben negyven naposra kurtította a tanács hatalom időszakát. A vármegyei tisztviselői gárda egyes tagjai pedig lelkesen működtek közre a megszállókkal, hogy rács mögé juttassák a direktóriumok tagjait.

A megszállt területeken maradt tisztviselők első komoly kihívása 1919 nyarán érte őket a katonai közigazgatások részéről. Általánosságban elmondható, hogy a helyi lakosság igyekezett békésen alkalmazkodni a megszálló erőkhöz, nem kívántak ellenállni a háború és az azt követő politikai, gazdasági zűrzavar következtében kimerült emberek. A községi hivatalnokok jelentős része az év végéig a helyén maradt, feladataikat a kialakult körülményekhez igazítva végezték.

A csehszlovák katonai hatóságok a megszállt területeken plakátok útján ismertették, hogy „katonai diktatúra lép életbe”, és hangsúlyozták: „Minden közhivatalnok, aki a Cseh-szlovák Köztársaságnak a fogadalmat leteszi, megmarad hivatalában.” Ez a kommunikáció egyszerre biztosította a tisztviselők helyzetét és jelképezte az új hatalom szándékát a közigazgatás gyors konszolidációjára.²⁵⁵

A települési és megmaradt vármegyei hivatalnokok csekély kivételtől eltekintve meg is jelentek a városparancsnokságokon, és a csehszlovák hadsereg tisztjei előtt letették a szóbeli fogadalmat, miszerint feladataikat helyükön maradva továbbra

²⁵³ Németh Péterné: Adatok az 1918–1919- évi forradalmak beregi történetéhez. In Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás. 3–4. Nyíregyháza 1982.

²⁵⁴ KTÁL, Fond 14. Op. 10. Od. zb. 126.

²⁵⁵ KTÁL, Fond 108. Op. 7. Od. zb. 147.

is ellátják.²⁵⁶ Nagy Ernő, korábbi alsóvereckei főszolgabíró, a megszállás idején Bereg megye alispánhelyettese 1922-es elmondása szerint akkor, 1919 nyarán a katonai parancsnok előtt szóban volt szükséges megfogadni azt, hogy a tisztviselők hivatalaikat nem hagyják el, és a rendet fenntartják. Azt, hogy miért is mentek bele a fogadalomtételbe, a következőképp indokolta: „Az általános hangulat az volt, hogy mindenki maradjon a helyén, [...] nehogy a megüresedő helyekre idegenek kerüljenek.”²⁵⁷

Az együttműködést nyilván erősítette az tény is, hogy magyar közösség alapvetően ideiglenesnek fogta föl a katonai térfoglalást, a közösség ilyesfajta attitűdje még a saint-germain-i béke aláírása után is csak igen lassan változott meg.²⁵⁸ Fontos megjegyezni, hogy a Magyar Népköztársaság kormánya már 1918 novemberében felhívta a hivatalnokok figyelmét, hogy maradjanak a helyükön, és a cseh-szlovák vagy román hatalom kényszerítésére csak végső esetben tegyenek fogadalmat. Mindazonáltal ennek a belügyminiszteri rendeletnek az értelmében a letett fogadalom nem számított sem az állampolgári hűség, sem a hivatali kötelezettség megszegésének.²⁵⁹

A települési, járási közigazgatások tisztviselői tehát túlnyomó többségükben a helyükön maradtak. A csehszlovák katonai megszállás alatti ideiglenes közigazgatásban is szükség volt a magasabb szintű területi közigazgatási egységekben az ügyek folyamatát vivő tisztviselőkre. Így a megyékből létreho-

²⁵⁶ Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Fórum Intézet. Lilium Aurum Könyvkiadó. Galánta–Dunaszerdahely 2002. 64.

²⁵⁷ Nemzetgyűlési napló, 1922. I. kötet • 1922. június 19. – 1922. július 12. – http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_01/?pg=33&layout=s (Utolsó letöltés: 2020. november 27.)

²⁵⁸ Fedinec Csilla: Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2007/1. 104.

²⁵⁹ Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből. 1918–1938. Fórum Intézet. Lilium Aurum Könyvkiadó. Galánta–Dunaszerdahely 2002. 17–18.

zott zsupákban megjelentek az első cseh és szlovák hivatalnokok. Ungváron már 1919 januárjában bemutatták Ladislav Moys szlovák származású ungi zsupánt.²⁶⁰ A csehszlovák katonai hatóság a helyi ismeretekre támaszkodva együttműködött olyan személyekkel is, akik a magyar fennhatóság idejéből maradtak hivatalukban. Kaminszky József például korábban a Népköztársaság rövid életű Ruszka Krajna autonóm területének munkácsi kormányzóságában működött, majd a Tanácsköztársaság idején a Ruszin Népbiztosság munkácsi politikai megbízottja lett. A munkácsi posztot annyira megszerette, hogy a csehszlovák hatalomnak sem tudott nemet mondani, és így vált a Munkács központú Beregi zsupa első vezetőjévé.²⁶¹

A katonai térfoglalástól a polgári közigazgatás kiépítésének kezdetéig sajátos volt a viszony a terület új irányítói és a helyükön maradt magyar hivatalnokok között. A megszállt területek lakossága a problémáik megoldását az államtól, vagy annak funkcióit betöltő szervtől várta. Különösen fontos volt ez a közellátás biztosítása szempontjából.²⁶² Ezzel együtt a csehszlovák államhatalmat képviselő újonnan Kárpátaljára érkező katonai majd civil szervezeteknek szükségük volt a helyi viszonyokat jól ismerő hivatalnokok együttműködésére a lokális szintű dolgok menedzselésében, így bizonyos fokú kölcsönös egymásrautaltságban jöttek létre az említett példához hasonló megegyezések.²⁶³ 1919. szeptember 10-e, az Ausztriával kötött béke aláírása után elkezdődött a csehszlovák polgári közigazgatás kiépítése.

1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben Ausztriával megkötött békeszerződés kimondta:

²⁶⁰ Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 50.

²⁶¹ Uo. 51.

²⁶² Egry Gábor: Posztbirodalmi átmenetek? In Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés 1918–1925. Szerk.: Ábrahám Barna, Egry Gábor. Napvilág Kiadó. Budapest 2019.

²⁶³ Lásd: Uo.

„Tekintettel arra, hogy Csehországnak, Morvaországnak és Szilézia egy részének népei, úgyszintén Szlovákia népe saját akaratukból elhatározták, hogy Csehszlovák Köztársaság név alatt egy egységes, szuverén és független állam létesítése céljából állandó szövetségben egymással egyesülnek és ezt az egyesülést végre is hajtották, figyelemmel arra, hogy a Kárpátoktól délre lakó rutén nép ehhez a szövetséghez csatlakozott [...] a Szövetséges és Társult Főhatalmak a Csehszlovák Köztársaságot szuverén és független államként elismerik”²⁶⁴

A békeszerződés 10. és 13. cikkelye értelmében a prágai kormány vállalta, hogy Podkarpatszka Rusznak autonómiát biztosít, ám ezt a gyakorlatban 1938 őszéig nem valósították meg. A terület közigazgatása fokozatosan alakult ki. 1919. november 8-án Jan Breicha csehszlovák és Edmund Hennoque francia tábornok kiadta az ún. Generalny Statutumot (Általános Szabályzat), amely kimondta, hogy Csehszlovákia létrehozza a „kárpátaljai Ruszin Területet” autonóm egységként a csehszlovák államon belül, és a „legmesszemenőbb autonómiával” ruházza fel. Ezt később, 1920. február 29-én, a csehszlovák Alkotmánylevél 3. §-a is megerősítette, hangsúlyozva, hogy Kárpátalja a legszélesebb körű autonómiát kapja az „egységes és oszthatatlan” csehszlovák államon belül. Fontos megjegyezni, hogy a békeszerződés Podkarpatszka Ruszra nézve megjegyezte, hogy: „[...] a rutén terület tisztviselőit a lehetőségekhez képest a terü-

²⁶⁴ A Csehszlovákia függetlenségéről és a kisebbségek védelméről szóló szerződés. Fedinec Csilla: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. Lilium Aurum – Fórum Kisebbségkutató Intézet. Dunaszerdahely, 2001. 54–57.

let lakosai közül fogják kiválasztani.”²⁶⁵ Ez az elv a már említett Generalny Statutumban (Általános Szabályzatban) is megjelent, annak hármas pontjában leírták: „Csehszlovákia kötelezi magát, hogy a Ruszin Országban lévő tisztviselők, amennyiben csak lehetséges, ezen terület lakói sorából lesznek kiválasztva.”²⁶⁶

A Csehszlovák Köztársaság Kormányának 1919. április 1-jén kelt 179. számú rendelete értelmében valamennyi gyalornoknak és ideiglenes hivatalnoknak, aki a köztársaság szolgálatába lépett, hűségesküt kellett tennie az államalakulatra.²⁶⁷ Ennek megfelelően a zsupáni hivatalok 1919 decemberében rendeletileg hívták fel valamennyi hivatalnok figyelmét, hogy 1920. január 4-ig kötelesek hűségesküt tenni a Csehszlovák Köztársaságra.²⁶⁸ A közigazgatási hivatalokon kívül fogadalmat kértek a tanároktól és a különböző felekezetek lelkészeitől is.

A fogadalom letételét 1919 és 1920 fordulóján már több hivatalnok is megtagadta. Az indoklás a legtöbb esetben hasonló volt. Az egyik Bereg megyei hivatalnok ekként indokolta döntését: „Én ennek a hűségfogadalomnak a felvételét nyilatkozatban megtagadtam [így] ennek folytán a jelen viszonyok között a rendelet értelmében illetményeim nem folyósíthatnak, s a fogadalom megtagadásával alkalmaztatásom megszűnik. Tisztelettel kijelentem tehát, hogy mindaddig, míg ismét a magyar államnak tett eskümhöz híven mint magyar tisztviselő tovább nem

²⁶⁵ A Csehszlovákia függetlenségéről és a kisebbségek védelméről szóló szerződés. Fedinec Csilla: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez i. m. 54–57.

²⁶⁶ Kiáltvány [Generalny Statutum] Podkarpatszka Rusz Berendezkedéséről. Fedinec Csilla: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez i. m. 59.

²⁶⁷ Nařízení vlády republiky Československé ze dne 1. dubna 1919 j slibu praktikantů, prozatímních úředníků a prozatímních sluhů, vstupujících do státní služby. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1919. 229. <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919/037-1919.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. április 27.)

²⁶⁸ KTÁL, Fond 108. Op. 7. Od. zb. 147.

szolgálhatok, a mai naptól szolgálatot nem teljesítek.”²⁶⁹ Többen kérelmezték a zsupáni hivataloktól, hogy Magyarországgal való békeszerződés aláírásáig ne kötelezzék őket az eskütételre. A forrásokból, a korszakot megidéző írásművekből is arra következtethetünk, hogy a hűségeskü kérdését komoly feszültség övezte a kárpátaljai magyar közösség körében is.

Indoklása szerint az eskütétel alól való felmentés szükséges, mert az eskü letételével megszűnne az a semleges, pártatlan szerep, amelyet a hivatalnok a közigazgatásban eddig betöltött, s amely révén a helyi lakosság bizalmát megőrizhette. Továbbá jelezte, hogy személyes meggyőződése, valamint a magyar államhoz fűződő lojalitása miatt nem kíván politikai jellegű hűségesküt tenni a csehszlovák köztársaság javára, és az esetleges kötelezés erkölcsi dilemmát, sőt szakmai ellehetetlenülést okozna számára. A levélben ezért kéri, hogy mentesítsék az eskütétel kötelezettsége alól, lehetővé téve számára a tisztség megtartását anélkül, hogy politikai hűséget kellene vállalnia: „[a fogadalmat] nem tehetem le azért sem, mert a tisztviselőknek, akiknek egyedüli jövedelmük a tisztviselői fizetés, a közvélemény szemében megvan az a mentségük, hogy a fizetésükre rá vannak utalva, nekem azonban még ez a mentségem sem lesz meg, mert nekem a fő foglalkozásom az ügyvédség, tehát azt fogják mondani, hogy engem kenyérkérdés nem kényszerített a fogadalom letételére.”²⁷⁰

Érdekes momentum, hogy az államfordulat után kialakuló új kárpátaljai magyar politikai elit több tagja is azokból a hivatalnokokból került ki, akik 1919–1920 fordulóján az állameskü megtagadása miatt veszítették el állásukat. Hokky Károly tanári állását veszítette el az új államban. Az Országos Keresztényszocialista Párt színeiben lett 1928-ban a kárpátaljai tartományi gyűlés képviselője, majd a prágai nemzetgyűlés képviselője

²⁶⁹ KTÁL, Fond 108. Op. 7. Od. zb. 147.

²⁷⁰ KTÁL, Fond 14. Op. 1. Od. zb. 11.

1929-ben.²⁷¹ 1928-ban pártjának egy nagyszülősi kongresszusán a hivatalnokok állameskü ügyével kapcsolatban a következő kijelentéseket tette:

„ [...] mi elszakítottunk hazánktól, ami nekünk rendkívül fájt, és mi olyanok voltunk mint a betegek, velünk úgy kellett volna bánnia a kormányszatnak mint egy beteg gyerekkel, szeretettel, hogy e betegségünkől kigyógyuljunk. Ellenben nem így történt: a nyakunkat fojtogatták, mikor azért, mert le nem tettük az esküt elbocsájtottak állásunkból. Erkölcstelen dolog volt tőlünk esküt kérni. Fogadalmat kérhettek, hogy híven és becsületesen teljesítjük kötelességünket, de esküt a békeszerződés aláírása előtt tőlünk nem kérhettek, mert egy másik állam esküje alól feloldva nem voltunk. Becsületes ember új esküt nem tesz, amíg a régit fel nem oldják.”²⁷²

Hokky kijelentései amellet, hogy jól tükrözik a köztisztviselők egy részének 1919–1920-ban tanúsított attitűdjét, következőkkel jártak, a csehszlovák hatóságok a köztársaság védelméről szóló törvény megsértése vádjával indítottak eljárást Hokky ellen.²⁷³

Kevéssé ismert érdekesség, mindazonáltal jól jellemzi Kárpátalja Csehszlovákián belüli helyzetének kiforratlanságát az a tény, hogy a köztársaság legkeletebbi területén szükséges volt megismételni 1920 nyarán az 1919 és 1920 fordulóján kért fogadalomtételt. Az 1920 elején kért eskü szövege ugyanis a következő volt: „Ünnepélyesen fogadom, hogy az autonóm

²⁷¹ Fedinec Csilla: „...olyan ez a kép, mintha egy összetört tükör volna a magyar társadalom, illetve a magyar lélek”. Hokky Károly (1883–1971) élete és tevékenysége. Fórum Társadalomtudományi Szemle 2015/2. szám. 135–138.

²⁷² KTÁL, Fond 344. Op. 2. Od.zb. 33.

²⁷³ Uo.

Podkarpatska Russia törvényeinek és törvényes rendelkezéseinek mindenben alávetem magam és azok értelmében legjobb tudásom szerint lelkiismeretesen fogom kötelességeimet teljesíteni és minden erőmből Podkarpatska Russia s általában a csehszlovák köztársaság javára fogok munkálkodni.”²⁷⁴ 1920 júliusában a Csehszlovák Minisztertanács Elnöksége levélben fordult Peter Ehrenfeld kárpátaljai alkormányzóhoz, miszerint nem törvényesen jártak el akkor, amikor nem a Csehszlovák Köztársaságra, hanem annak autonóm területére, Podkarpatszka Ruszra eskették fel a hivatalnokokat. Ennek következtében 1920 nyarán módosított szöveggel kellett megismételni a fogadalmat, amiben immár a Csehszlovák Köztársaságra esküdtek a tisztviselők.²⁷⁵

Az adatok jól mutatják, hogy a Podkarpatszka Rusz-i szintű közigazgatásban a csehszlovák állam erőteljesen érvényesítette nemzetiségi érdekeit, hiszen a legfontosabb állami hivatali szervezetben – a Polgári Közigazgatási Hivatal és a zsupáni hivatalok különböző osztályain – a tisztviselők többsége cseh nemzetiségű volt. Ez egyrészt a központi állam hatalmi kontrolljának biztosítását szolgálta, másrészt a magyar és ruszin közösségek helyi alkupozícióját korlátozta.

Ugyanakkor a politikai ügyek referátusában a ruszin hivatalnokok 30%-os aránya, illetve a zsupáni hivatalban a pénzügyi osztály ruszin kisebbsége azt is jelezte, hogy a helyi, részben magyar és ruszin érintettek jelenléte továbbra is fontos volt az intézmények működéséhez, és bizonyos fokú kompromisszumra kényszerítette a központi hatalmat.

A rendőrségi referátus teljes cseh összetétele viszont arra utal, hogy a biztonsági szervek esetében a csehszlovák állam a legszigorúbb kontrollt alkalmazta, hiszen ezek a hivatalok közvetlenül hatással voltak a helyi rend fenntartására és a közigaz-

²⁷⁴ KTÁL, Fond 14. Op. 9. Od.zb. 419.

²⁷⁵ KTÁL, Fond 29. Op. 1. Od.zb. 53.

gatás stabilitására. Összességében a csehszlovák közigazgatás kialakítása a központi állam hatalmának biztosítását, a magyar és ruszin közösségek befolyásának mérséklését, valamint a helyi elit részleges bevonását egyaránt tükrözte.²⁷⁶ A Beregszászi zsupában ugyanezen az osztályon a többségében cseh és ruszin hivatalnokok mellett, a közszolgák 30%-a magyar volt.²⁷⁷

A járási és városi szintű közigazgatás tisztviselői állománya már árnyaltabb képet mutatott. Az volt a jellemző, hogy a többségében magyarok lakta járásokban a járási tisztviselők túlnyomó többsége magyar maradt. A Munkácsi járásban több hivatalban 100%, az Oroszvégi járásban 100%, az Ungvári, Beregszászi, Mezőkaszonyi járásban, a Nagyszőlősi járásban szintén több hivatalban valamennyi tisztviselő, a cseh fordítókon, gépírókon és a rendőrparancsnokon kívül magyar maradt. Ők mindnyájan letették az államesküet. eltérő képet látunk a ruszinok lakta vidéken. Huszt városában egyetlen magyar tisztviselő sem fogadott hűséget az új államnak, ahogy az Ökörmezői, Felsővercekei, Szolyvai járásokba is cseh és hasonló arányban ruszin hivatalnokokat neveztek ki.²⁷⁸ 1918 őszén a tárgyalat vármegyékben is sok jegyzőt elűztek, ezek az állások több helyen is betöltetlenek maradtak, így 1919–1920-ban a magyarok lakta vidéken is előfordult, hogy a jegyzői állást cseh vagy bizonyos esetekben ruszin nemzetiségű tisztségviselő töltötte be.

A magyar hivatalnokok tehát több, zömében magyarok lakta alsóbb szintű közigazgatási egységben meg tudták őrizni pozíciójukat, részt vettek a közigazgatás működtetésében. A csehszlovák hatóságok az esetlegesen megürült hivatalnoki helyeket mihamarabb megbízható személyekkel szerették volna feltölteni. 1920 januárjától a Polgári Közigazgatási Hivatal ren-

²⁷⁶ KTÁL, Fond 29. Op. 1. Od.zb. 62.

²⁷⁷ Uo.

²⁷⁸ Uo.

deletére a zsupáni hivatalok utasították a településeket, hogy mindenhol jelezzék, a városi közigazgatásban hol tudnának cseh légionáriusokat hivatali helyhez juttatni.²⁷⁹ Beregszászban Hunyadi Gyula főjegyzőből helyettes polgármesterré avanszálódva igyekezett az átmenet hónapjaiban helytállni. 1920 tavaszán több hivatalnok felmondását követően is arról tájékoztatta a zsupáni kirendeltséget, hogy nincs olyan állás, amit légionáriusok betölthetnének. Még 1924-ben is a polgármesteri hivatal harminckét fős hivatalnoki gárdájából csupán ketten voltak cseh nemzetiségűek, a katonai előadó és a cseh gépíró.²⁸⁰

A magyar köztisztviselők ügye azonban nem zárult le a fogadalomtétel kérdésénél. A Csehszlovák Köztársaság 1920. április 30-án kelt 269. számú törvénye szerint a volt „magyar királyi hivatalok” Szlovákia és Podkarpatszka Rusz területén a Csehszlovák Köztársaság hivatalaivá váltak. Ezzel együtt a tisztviselők a Csehszlovák Köztársaság hivatalnokaivá válhattak, amennyiben a törvény kihirdetését követő hatvan napon belül Szlovákia teljhatalmú miniszteréhez erre vonatkozó kérelmet nyújtottak be. A törvény mindazonáltal fenntartotta a jogot a közigazgatási hivatalok és a hivatalnokok átszervezésére, hatáskörük megváltoztatására, szükség esetén a hivatalok működésének racionalizálására.²⁸¹ Emellett a kitétel mellett, mint később kiderült a magyar tisztviselők számára kedvezőtlen módon, a törvény nem konkretizálta, hogy az állandó kinevezés iránti folyamodványát milyen háttérrel kellett elbírálni. Ennek következtében még három évvel

²⁷⁹ Szakál Imre: „... rendeletek szóról szóra lefordítassanak...” Hivatali nyelvhasználat Beregszászban 1919–1920-ban. In Többsz nyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás : Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont Kutatásából III. Szerk.: Márku Anita – Tóth Enikő. RIK-U Kiadó. Ungvár 2017. 71.

²⁸⁰ Uo.

²⁸¹ Zákon ze dne 15. dubna 1920, kterým se upravují poměry úředníků a zřízenců u státních úřadů a ústavů bývalého státu uherského. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1919. 599 - 600. <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1920/052-1920.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. április 27.)

később, 1923-ban is arról panaszkodott egy tisztviselő a *Prágai Magyar Hírlap* hasábjain, hogy bár több hivatalnok letette az államesküet és kérelmezte az állandó kinevezését, az évekkel később sem történt meg, így ki voltak téve az elbocsátás veszélyének.²⁸²

A csehszlovákiai magyar sajtó 1920-tól kezdve rendszeresen tudósított a magyar tisztviselők elbocsátásáról. Előbb azok elmozdítása történt meg, akik nem tettek hűségfogadalmat. 1920 augusztusában például a beregszászi járásbíróság alkalmazottjait bocsátották el a hűségeskü elmulasztása miatt, aminek következtében a beregszászi törvényszéken több hónapra törvénykezési szünet állt be.²⁸³

A továbbiakban levéltári iratok és a sajtótudósítások egybehangzó állítása szerint sorozatosan fordultak elő elbocsátások, amelyeket sokszor a hűségeskü letett hivatalnokok sem kerülhettek el. Az elbocsátott magyar tisztviselők helyét igyekeztek minél hamarabb feltölteni, elsősorban az állam szempontjából megbízhatóbbnak tekintett cseh hivatalnokokkal. Az új köztársaság törvényben biztosította a volt légionáriusok számára, hogy előnyt élvezzenek a hivatali alkalmazás során.²⁸⁴

Ezzel párhuzamosan a magyar érdekképviselőket folyamatosan igyekezett napirenden tartani az elbocsátott hivatalnokok ügyét. 1922-ben Árky Ákos, Ruszinszky Őslakossága Autonóm Pártjának elnöke Eduard Beneš előtti meghallgatáson is felvette a magyar hivatalnokok problémáit, amivel kapcsolatban az akkor épp miniszterelnöki pozícióban lévő cseh politikus biztosította, hogy egyéni elbírálás alapján lehetségessé válhat a hivatalnokok visszavétele.²⁸⁵ A kárpátaljai ellenzéki politikum

²⁸² Az elbocsátott tisztviselők sorsa. *Prágai Magyar Hírlap* 1923. január 20. 2.

²⁸³ Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 72.

²⁸⁴ Pieter M. Judson: *The Habsburg Empire. A New History*. Cambridge, Massachusetts. London, England 2016. 435.

²⁸⁵ Az elbocsátott tisztviselők sorsa. *Prágai Magyar Hírlap* 1923. január 20. 2. és *Határszéli Újság*, 1922. április 2. 2.

kommunikációjából az derül ki, hogy az elbocsátott hivatalnokok kérdése még évekig foglalkoztatta a magyar közvéleményt. A visszavételre vonatkozó kérelmek pedig hosszú ideig keringtek a csehszlovák bürokrácia útvesztőiben.²⁸⁶

A kárpátaljai hivatalok személyi állományának részbeni átszervezése az 1920-as évek közepére azt eredményezte, hogy a hivatali helyek többségét cseh nemzetiségű hivatalnok töltötte be. Pablo de Azcárate népszövetségi diplomata 1923 nyarán utazott Kárpátaljára és útinaplójában a következőket jegyezte fel: „A járások vezetői és a többi tisztviselő között elég magas a csehek aránya. De el kell ismerni, hogy bizonyos szinten általában minden cseh tisztviselő mellett dolgozik egy ruszin hivatalnok is, aki ily módon gyakorlatot szerez.”²⁸⁷ A cseh tisztviselők túlnyomó számáról tájékoztatott a Népszövetséghez 1923 augusztusában eljuttatott jelentés is, mely szerint a kárpátaljai közigazgatásban 1694 (57,2%) cseh és szlovák, 880 (29,7%) ruszin (valamint orosz és ukrán), 326 (11,0%) magyar, 31 (1,0%) német, 20 (0,7%) zsidó és 8 (0,3%) román tisztviselő dolgozott.²⁸⁸ Ezeket az adatokat a terület nemzetiségi összetételével összevetve arra jutunk, hogy a magyarok, akik az 1921-es népszámlálás adatai szerint Kárpátalja lakosságának 18,1%-át tették ki némileg, a ruszinok, akik a népesség 60,8%-át alkották jelentős mértékben alul voltak reprezentálva a közigazgatásban. A zsidók, akik a lakosság 13,1%-át tették ki, szintén alulreprezentáltak voltak. Míg a hivatalnoki helyek több mint felét elfoglaló cseh nemzetiségűek csupán 3,2%-át jelentették a terület népességének.²⁸⁹

²⁸⁶ Határszéli Újság, 1922. február 5.

²⁸⁷ Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége és Podkarpatská Rus autonómiája. Pablo de Azcárate 1923. évi kárpátaljai útijelentése. In: Zeidler Miklós: Magyarország és a Nemzetek Szövetsége. Tanulmányok. (Habilitációs kézirat.) Budapest, ELTE 2010. 145.

²⁸⁸ Uo. 211. lábjegyzet

²⁸⁹ Molnár D. István: Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. MTA Kisebbségkutató Intézet. Kalligram. Budapest 2018. 89–93.

A hivatali helyek betöltésének ilyen arányaival sem a magyar, sem a ruszin politikum képviselői nem voltak elégedettek, megjegyzendő, hogy a cseh tisztviselők egy része sem örült annak, hogy a köztársaság távoli, legszegényebb részén kellett szolgálatot teljesíteniük, és ezt a tényt a korabeli kormány közeli sajtó sem tagadta.²⁹⁰ A hivatali helyeket betöltő tisztviselők nemzetiségi megoszlása nem volt egyforma a különböző hivatalok esetében. Jellemző volt például, hogy a közigazgatási egységek pénzügyigazgatóságain nagyobb arányban maradtak meg, a szakértelmük miatt nélkülözhetetlen magyar hivatalnokok.²⁹¹ Stratégiai fontossága miatt meglepő az is, hogy 1924-ben a kárpátaljai vasúti hivatalnokok harmada magyar volt.²⁹²

Az átmeneti időszak vizsgálata rámutat arra, hogy a közigazgatás összeomlása és a csehszlovák államhatalom kiépülése nemcsak formális változásokkal járt, hanem a helyi társadalmi struktúrák, különösen a közvetlenül a lakossággal érintkező köztisztviselők szerepét és felelősségét is jelentősen megnövelte. A hivatalnokok dilemmája – az új államhoz való alkalmazkodás, az egyéni egzisztenciális szempontok, a magyar anyaország iránti lojalitás, valamint a helyi közösség iránti felelősség összeegyeztetése – a helyi politikai és társadalmi élet meghatározó tényezőjévé vált.

1918–1919 zűrzavarai, a katonai megszállások és a csehszlovák közigazgatás kiépítésének kihívásai ellenére a magyar köztisztviselők jelentős része megőrizte hivatalát. Ez nemcsak a folytonosság érzékét biztosította az alsóbb közigazgatási szinteken, hanem hozzájárult ahhoz is, hogy a kárpátaljai magyar közösség könnyebben találja meg a helyét az új hatalmi struktúrában. Az új állam – akárcsak más területeken – nem engedhette meg

²⁹⁰ Jak je to s Podkarpatskou Rusí? Venkov, 21. srpna 1924. 1.

²⁹¹ Határszéli Újság, 1922. január 6.

²⁹² Lukáš Novotný – Michal Stehlík – Andrej Tóth: Národnostní menšiny v Československu 1918–1938 Od státu národního ke státu národnostnímu? Univerzita Kralova v Praze. Filozofická fakulta. 2012. 134.

magának, hogy a régi közigazgatási rendszert teljesen felszámolja: miközben a régi rend szimbólumai gyorsan eltűntek, számos korábbi hivatalnok továbbra is a helyén maradt, biztosítva a napi ügyintézés és a nyelvi, kulturális folytonosság stabil kereteit.²⁹³

Kárpátalján a ruszinok számára az autonómia elméletben biztosított volt, hiszen ezt nemzetközi egyezmények és a csehszlovák alkotmány is garantálta, ám a prágai központ nem tartotta a területet kellően felkészültnek a saját igazgatására. Az új állam kisebbségekkel szembeni politikája ambivalens volt: a ruszinok mellett a többi nemzetiségre is kihívásként tekintett, ugyanakkor a régi helyi elit, így a korábbi magyar közigazgatási tisztviselők iránt különösen bizalmatlan volt, ami az átmeneti időszak politikai és társadalmi feszültségeit is felerősítette.²⁹⁴ Prága a terület igazgatását ezért a számára megbízhatónak ítélt cseh hivatalnokokra bízta. Ez a bizalmatlanság a kisebbségek irányába, valamint az állam egységét féltő általános állami szorongás²⁹⁵ határozta meg a magyar hivatalnokok helyzetét, akiknek az új rendhez való alkalmazkodás során egyszerre kellett mérlegelniük egzisztenciális érdekeiket, a közösség iránti felelősséget és a politikai lojalitás kérdését.

²⁹³ Pieter M. Judson: *The Habsburg Empire* i. m. 435.

²⁹⁴ Uo. 446.

²⁹⁵ Vö: Claire Moleron: *State legitimacy and continuity between the Habsburg Empire and Czechoslovakia: The 1918 Transition in Prague*. In *Embers of Empire. Continuity and Rupture in the Habsburg Successor States after 1918*. Ed.: Paul Miller and Claire Morelon. New York, Berghan Books 2019. 43–63.

„VÖRÖS KÁRPÁTALJA”: A KOMMUNISTA MOZGALOM KEZDETEI KÁRPÁTALJÁN ÉS A MAGYAROK

Evezők csapása kelt visszhangot az éjszakában a Tisza partjának akácai között. A folyó sötét vizén egy nemrég összetákolta tutaj halad a csehszlovák parttól a magyar határ felé. A 20-as években járunk, Kárpátalján. A tutajt Bíró Bertalan, a Beregszász közelében fekvő magyar település, Vári előljárója irányította, dohánycsempészek társaságában. A hatalomváltás, és az új határ meghúzása óta ugyanolyan szokványos jelenséggé váltak a Tisza jobb partjáról a bal partjára az éj leple alatt közlekedő tutajok, csónakok, mint néhány évvel korábban a folyó folyását követve fát szállító ruszin tutajosok voltak. A csempészet szokványos dologgá vált szerte az új határok mentén az árkülönbségek a közelítés akadózása miatt a határőrizeti szervek és pénzügyőrök erőfeszítései ellenére. Ennek a tutajnak azonban nem alkohol, dohány vagy esetleg szalámi – hogy csak néhányat említsünk a kor legnépszerűbb csempészcikkei közül – volt a rakománya, hanem kommunista propagandát tartalmazó röpcédulák. 1920-at követően a Magyar Királyságban a kommunista mozgalom illegálitásba szorult, a Horthy Miklós nevével fémjelzett ellenforradalmi rendszer egy legitimációs hivatkozási ellenpontként tekintett a Magyar Tanácsköztársaságra, a kommunizmusra és általában a szélsőbaloldali eszmékre. A háború utáni Magyarországon csak búvópatakként maradhatott fent a mozgalom. A két világháború közötti Csehszlovákiában, és különösen Kárpátalján, az új köztársaság legelmaradottabb, legszegényebb és a központtól legtávolabbi területén azonban 1921-től legálisan működhetett a párt, és figyelemre méltó népszerűségre tett szert a mozgalom olyannyira, hogy mint fentebb is láthattuk, a határon átnyúló magyar-magyar kapcsolatoknak is új színezetet adott.

Bíró Bertalan az akciók szervezőjeként nemegyszer került összetűzésbe a csehszlovák hatóságokkal, részben aktív szerep-

vállalása miatt a helyi kommunista mozgalomban, részben az ezzel járó illegális tevékenységek miatt. A tutaj ezúttal nemcsak árut, hanem politikai üzenetet is szállított, mintegy jelezve, hogy a határok menti világban a politikai propaganda és a túlélés gyakran kéz a kézben járt.²⁹⁶ A kárpátaljai határ menti falvakban élő, helyben tiszteletnek örvendő személyek nem számítottak kivételes jelenségnek a magyar közösségekben; sokkal inkább a két világháború közötti magyar kisebbség egyik legnépszerűbb politikai és közösségszervező irányzatát képviselték.

Ma, amikor Kárpátalján a kommunizmusról vagy más baloldali eszmékről esik szó, a kollektív emlékezet gyakran két szélsőség között ingadozik: az egyik a Szovjetunió évtizedeihez fűződő negatív tapasztalatok, a másik pedig egyfajta idealizáló nosztalgia. Ebből a szempontból a két világháború közötti kommunista mozgalom, valamint a kárpátaljai magyarok részvétele ebben a folyamatban szinte teljesen feledésbe merült. Alig ismerjük, milyen szerepet játszott a mozgalom a helyi magyar közösségek életében, pedig a történeti források szerint jelentős politikai és társadalmi hatása volt.

Az első világháborút követő államváltás, valamint Csehszlovákia és annak új közigazgatási egysége, Podkarpatszka Rusz létrejötte után a korábbi magyar vármegyék magyar lakossága kényszerközösség részévé vált. Az új állam fennhatósága mellett az anyaország elismerte a helyzetet, ami fokozatosan elindította a kárpátaljai magyar elit megszerveződését. Politikai szinten ez azt jelentette, hogy a magyar közösség tagjai közösségként jelentek meg, és megjelentek a csoportszerveződés első formái. Az identitásépítés, a közösséghez való tartozás és az összetartozás hangsúlyozása új legitimációs alapként szolgált az elit számára a bizonytalan és gyorsan változó társadalmi-politikai környezetben.

²⁹⁶ Rotman Miklós: Kik érted haltak... Forradalmár elődenik arcképcsarnoka Uzhhorod. 16.

A két világháború közötti kárpátaljai magyarság történetéről szóló szakirodalom elsősorban a nemzeti diskurzusra építő magyar ellenzéki pártok tevékenységével foglalkozott, így a kárpátaljai magyarok körében csoportformáló igénnyel fellépő politikai törekvéseknek ezt az oldalát ismerhetjük meg részletesebben. Tudjuk azonban, hogy nemcsak az etnikai alapon működő pártok gyakoroltak jelentős hatást Kárpátalja lakosságának – ezen belül a magyar közösség – új helyzetéhez való alkalmazkodására és csoportként való működésére. Az első csehszlovák köztársaság esetében a kutatások már vizsgálták a magyar ellenzéki pártokon kívüli magyar aktivizmus eredményeit is,²⁹⁷ valamint a kommunista eszmék ifjúsági mozgalmakra gyakorolt hatását.²⁹⁸ Ezek a kutatások azonban nem tértek ki a Kárpátalján élő magyar közösségre.

Egy pártszervezés sikerét leggyakrabban a választásokon elért eredményekkel mérik. Az 1924 és 1935 közötti kárpátaljai választások azt mutatják, hogy a magyar ellenzéki pártok mellett más politikai erők is megszólították a magyar választókat. A korszak egyik legsikeresebb pártja a régió választásain a Csehszlovákiai Kommunista Párt volt, amely nemcsak versenyre kelt az etnikai alapon szerveződő magyar pártokkal vagy pártszövetségekkel a magyar többségű településeken, hanem bizonyos esetekben több szavazatot is szerzett náluk. Sokatmondó az is, hogy az első csehszlovák parlamenti választások eredményeként 1924-ben Kárpátaljáról a győztes kommunisták ugyanannyi magyar képviselőt küldtek Prágába, mint a nemzeti alapon

²⁹⁷ Simon Attila: Az elfeledett aktivisták: Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet 2013. Simon Attila: A magyar szociáldemokrácia útkeresése a húszas évek Csehszlovákiájában. Múltunk – Politikatörténeti folyóirat 58. 2013

²⁹⁸ Bajcsi Ildikó: Kisebbségi magyar küldetés Csehszlovákiában: A sarlós nemzedék közösségi szerepvállalása Trianon után. Budapest, L'Harmattan 2021.

legyen szó párttiszségről vagy adminisztratív szerepről. Ennek következtében a történeti feldolgozások gyakran egyoldalúan, részben torzítottan ábrázolták a kárpátaljai kommunista mozgalom történetét, ami – a közép-kelet-európai politikai légkörrel együtt – nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a kárpátaljai kommunisták, különösen a magyarok szerepe a kollektív emlékezetben „feledésbe” merült, vagy jelentéktelennek, esetenként „hamis történelemnek” tűnt.

Ebben a fejezetben ezért arra vállalkoztam, hogy a második világháború utáni történetírás műveit összevetem a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár anyagaival. Célom az volt, hogy feltárjam: miként folytatta a Csehszlovákiai Kommunista Párt kárpátaljai szervezete a politikai közösségépítés munkáját a régió magyarjai körében, hogyan kapcsolódtak be a magyar lakosok a mozgalomba, és milyen szerepeket vállaltak benne.

A kutatás kezdeti eredményeit szűk kronológiai keretben, 1919 és 1924 között mutatom be. Az elbeszélés 1919-ben indul az új, későbbi identitásformáló tényezővé váló közigazgatási egység formális létrejöttével, míg 1924 azért kiemelkedő év, mert ekkor tartották Kárpátalján az első országgyűlési választásokat. Ezek az események lehetőséget adtak a kisebbségi közösség politikai preferenciáinak számszerűsítésére, és arra, hogy felmérjük, mely ideológiai mozgalmak voltak sikeresebbek támogatásuk elnyerésében.

A kommunizmus terjedése és politikai megerősödése egyértelműen az első világháború következménye. Az a tény, hogy az Orosz Birodalom összeomlását és a bolsevik hatalomátvételt követő évek a kommunista eszmék agresszív „exportjáról” szóltak, meghatározta a baloldali mozgalmak tagjainak viselkedését, valamint az államok hozzájuk való viszonyát.³⁰¹ Mindezen túlmenően az államfordulat időszaka rendkívül kaotikus volt, és

³⁰¹ Eric Hobsbawm: The Age of Extremes. Abacus. 1994.

a meggyengült államigazgatás, valamint a hatalomváltás olyan helyzetet teremtett, amely kedvezett a különféle kalandor akciók kibontakozásának és a kommunista eszmék sikeres terjedésének.³⁰² Kárpátalja esetében 1918 őszétől kezdve a mindennapi élet legjellemzőbb vonása a megbomlott közrend volt. Bár a Magyarországi Tanácsköztársaság csak elhanyagolható támogatottsággal rendelkezett a térségben³⁰³ – főként szociáldemokrata értelmiségiek és szegényparaszrok csatlakoztak pénzért a Vörös Őrséghez –, a Tanácsköztársaság bukása után sok baloldali vezető Csehszlovákiába emigrált. Mindezt a csehszlovák hatóságok szoros felügyelete mellett tették, és a Csehszlovák Kommunista Párt létrehozását csak 1921-ben engedélyezték, ami új szakaszt jelentett a történetben.

A mozgalom terjedésének egyik fő oka az első világháború volt, és az eszmék egyik legfontosabb közvetítő közegét az orosz hadifogolytáborok jelentették³⁰⁴, míg a termékeny talajt az északkelet-magyarországi megyék nyomorúságos gazdasági helyzete biztosította. A hazatérő katonák által „importált” eszméket természetesen veszélyesnek tartotta a háborús időkben a monarchia kormányzata, különösen a szegény ruszin megyék lakossága körében. A megelőzésben fontos szerepet szántak a görögkatolikus egyháznak.³⁰⁵

1918 novemberének végén a Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottságának tagjai között pedig két, a későbbi Kárpátalja területéről származó személy is szerepelt:

³⁰² Gábor Egry: *Negotiating Post-Imperial Transitions. Local Societies and Nationalizing States in East Central Europe. Embers of Empire. Continuity and Rupture in the Habsburg Successor States after 1918.* Edited by Paul Miller and Claire Morelon. New York – Oxford: Berghahn Books, 2019) 15-42.

³⁰³ Ebben a témában a legfrissebb: Kosztyó Gyula: *A Tanácsköztársaság Kárpátalján.* Budapest: Erőszakkutató Intézet, 2023.

³⁰⁴ Papp István: *A magyar kommunisták 1918–1989.* Jaffa Kiadó 2024. 5

³⁰⁵ A boldogság felé. Kárpáton túl vázlatos története. Uzhhorod: Kárpáti Könyvkiadó, 1975

Seidler Ernő és Korvin Ottó. A szovjet korszak egyik legismertebb kárpátaljai történeti feldolgozása szerint 1919 elején a kárpátaljai kommunisták csoportja 600–800 tagot számlált. Az első kommunista csoport 1918-ban alakult meg Munkácson. Különböző szinteken pártszervezeteket, sejteket és pártcsoportokat hoztak létre. A kommunista mozgalom megszerveződését, valamint a magyar részvételt előkészítették a magyarországi szociáldemokrata mozgalom helyi leképeződései, mint például az Ungvári Munkástanács és a Magyarországi Nemzetközi Szociáldemokrata Párt Ungvári csoportja, amelynek tagjai elsősorban ungvári magyar és zsidó polgárokból, munkásokból álltak, vezetőjük Gáti József ügyvéd és publicista volt.³⁰⁶

A politikai csoport tevékenysége sajátos volt, és jól szemlélteti az átmeneti időszak jellemzőit. Munkásságuknak csak egy része irányult közvetlen politikai szervezésre, az összeomlás mindennapjaiban sokkal inkább az élelmiszer- és közellátás zavarainak enyhítésére, valamint a közrend fenntartására helyezték a hangsúlyt. Ideológiai tevékenységüknek két aspektusa érdemel külön említést: egyrészt a szocializmus és internacionalizmus eszméit hirdették, másrészt azonban folyamatosan bírálták a bolsevizmust. A berlini népbiztosok kiáltványának szavaival élve hirdették: „A bolsevizmus halála a békének, megöli a szabadságnak és gyilkosa a szocializmusnak.”³⁰⁷ Egy újságot is kiadtak *Ungvári Munkás* címen. A csehszlovák megszállás után az újság tovább működhetett egészen a Tanácsköztársaság létrejöttéig, amikor is a csehszlovák hatóságok betiltották, majd 1920-ban már *Munkás Újság* címen jelenik meg, előbb mint a Nemzetközi Szocialista Párt, majd 1921-től mint a Csehszlová-

³⁰⁶ Ungvári Munkás, 1919. január 12., 2.

³⁰⁷ Uo. 1.

kiai Kommunista Párt Podkarpatszka Ruszi Kerületének magyar nyelvű orgánuma.³⁰⁸

A legalizálásig 1919 végén és 1920 elején a kommunisták titkos gyűléseket tartottak elsősorban olyan városokban és településeken, ahol nagyobb ipari üzemek működtek. A pártszervezés fokozatosan folytatódott. 1920. március 21-én megalakult a Podkarpatszka Rusz Nemzetközi Szocialista Pártja, melynek vezetői Mondok Iván ruszin tanító és Seidler Ernő, a volt Magyarországi Tanácsköztársaság egyik képviselője volt. A Csehszlovákiai Kommunista Párt hivatalosan, immár törvényes keretek között 1921 májusában alakult meg, és ezzel egy időben létrejött a párt kárpátaljai kerületi szervezete is. A csehszlovák államra jellemző nemzetállami szorongás a kommunista mozgalommal szemben is érzékelhető volt, a levéltári dokumentumokból egyértelműen kiderül, hogy a hatóságok komoly figyelmet fordítottak a mozgalom működésére annak legalizálása után is.³⁰⁹

Ha megvizsgáljuk Kárpátalja polgári és katonai közigazgatásának levéltári anyagait³¹⁰, jól látszik, hogy a stratégiai jelentőségű térség legjelentősebb biztonsági kockázatát elsősorban a kommunista mozgalom, másodsorban pedig a Kárpátalján élő magyarok jelentették. Figyelemre méltó, hogy a két világháború közötti időszakban Kárpátalját irányító Polgári Közigazgatási Hivatal (később Tartományi Hivatal) politikai osztályának ügynökei is a kommunista mozgalmat tartották a legnagyobb fenyegetésnek. Talán nem véletlen, hogy 1923-ban Antonín Rozsypal nevezték ki Kárpátalja második alispánjává, és 1937-ig töltötte be tisztségét. Rozsypal volt a koronatanú az 1921-es

³⁰⁸ Rotman Miklós: Fáklyavivők. A Munkás Újság rövid története. Uzhhorod: Kárpáti Könyvkiadó, 1972.

³⁰⁹ A témával kapcsolatos legkiterjedtebb levéltári gyűjtemény Podkarpatszka Rusz Polgári Közigazgatási Hivatalának Politikai Referátusa Subcarpathian Rus (1919 – 1928) KTÁL, Fond 29.

³¹⁰ KTÁL, Fond 29.

híres kladnói kommunisták elleni hazaárulási perben, valamint ügyészként kulcsszerepet játszott a kladnói kerület kommunista szervezete elleni fellépésben. A kerületi központ Ungváron működött, emellett alacsonyabb szintű szervezeti központokat is létrehoztak több településen, elsősorban Kárpátalja azon régióiban, ahol nagyobb számú munkásság élt (az adminisztratív központ mellett például: Munkácson, Perecsenyben, Beregszászban, Tiszaújlakon, Nagyszőlősen, Nagybecskón, Huszton és Aknaszlatinán).³¹¹

Fontos megjegyezni, hogy a Csehszlovák Köztársaság első évei számos kihívással jártak az államhatalom számára, ami kedvezett a kommunista szerveződésnek. A közszolgáltatások biztosításának akadozása, az államváltás gazdasági terhei, valamint a Csehszlovák Köztársaság liberális politikai rendszere – amely lehetővé tette a szabad szerveződést, a sztrájkokat és a tüntetéseket – nagymértékben hozzájárultak a kommunista eszmék sikeres terjedéséhez. A szervezőmunka sokrétű volt. A legfontosabb tevékenységi terület a helyi pártszervezetek létrehozása, a meglévők fenntartása és új agitátorok képzése volt. Kiemelkedő szerepet játszottak ebben azok az aktivisták, akik hadifogolytáborokból tértek haza, mivel nekik már volt „kommunista tudásuk és mozgalmi jártasságuk”.³¹² Ezek az aktivisták külön agitátorképző tanfolyamokon is részt vettek, amelyeket a területi pártszervezet szervezett számukra.

A szakszervezeti hálózat működése tehát a politikai közösségszervezés másik kulcsfontosságú szintjét jelentette. Bár elsődleges feladatuk a munkások érdekeinek képviselése volt a munkaadókkal szemben, szerepük jóval szélesebb körű volt, különösen az államváltás időszakában. Segítséget nyújtottak a pénzügyi tranzakciókban és a pénzváltással kapcsolatos problé-

³¹¹ KTÁL, Fond 29, Opisz 3. Od.zb. 8.

³¹² Uo.

mák kezelésében, közvetítettek az új közigazgatási nyelvvel való kommunikáció során, és támogatták a rokkantakat, háborús özvegyeket, így járulva hozzá a helyi magyar közösség életének stabilizálásához és a társadalmi kohézió fenntartásához.

A helyi pártszervezetek és a szakszervezeti hálózat kiépítésének üteme nagymértékben attól függött, milyen gyorsan alakult ki az új csehszlovák közigazgatás. Az első Csehszlovák Köztársaság csak 1920 augusztusára tudta teljes mértékben érvényesíteni hatalmát azokon a kárpátaljai területeken, amelyeket a békeszerződés neki ítél, mivel a román hadsereg csak a trianoni békeszerződés aláírása után vonult ki a délkeleti részekről. Ennek következtében 1920 augusztusától kezdve jelentősen felerősödtek a szervezési erőfeszítések, különösen az egykori Ugocsa és Máramaros vármegyék területén.³¹³ A szakszervezeti hálózat kiépítése pozitívan egészítette ki a pártszervezési törekvéseket, mivel lehetőséget adott arra, hogy a kommunista mozgalom különböző foglalkozási csoportokat – gyakran eltérő társadalmi rétegekből – célozzon meg, mégpedig az adott csoportokra szabott, specifikus problémákra fókuszáló üzenetekkel. Ez a többirányú megközelítés a politikai közösség-szervezésben végső soron jól szolgálta a Kommunista Párt érdekeit.

A kommunista mozgalom leglátványosabb tevékenységei kétségtelenül a sztrájkok voltak. A vizsgált időszakban az ipari központokban évente többször is sor került különféle méretű munkabeszüntetésekre, amelyek gyakran vezettek összecsapásokhoz a hatóságok és a sztrájkolók között. Néhány ilyen esemény során sérülések is történtek, és egy esetben haláleset is bekövetkezett.³¹⁴ A sztrájkok elsődleges célja a bérviták rendezése, a kollektív szerződések megújítása, a túlórák és azok díjazásának szabályozása, valamint az ünnepnapokon végzett

³¹³ KTÁL, Fond 29, Opisz 3. Od. zb. 8.

³¹⁴ Rotman, Kik érted haltak, 126.

munkával kapcsolatos problémák kezelése volt. Ezek a munka-beszüntetések gyakran konkrét eredményeket hoztak, ami jelentősen növelte a kommunista mozgalom és annak szervezőinek tekintélyét és befolyását a kárpátaljai lakossága körében.

Ez az eset jól szemlélteti, hogy a szakszervezetek nem pusztán formális érdekképviselői szervek voltak, hanem aktívan közreműködtek a munkavállalók jogainak biztosításában és a munkahelyi konfliktusok rendezésében. A Vulkán gyufagyár sztrájkja kapcsán született megállapodás több szempontból is jelentős: 1) Munkavállalói jogok garantálása: Senkit sem lehetett elbocsátani a sztrájkban való részvétel miatt, így a munkavállalók biztonságban érezhették magukat az érdekeik képviselete során. 2) Munkarend szabályozása: A nyolcórás munkanap és a heti 48 órás munkaidő biztosítása előre rögzítette a munkavégzés kereteit, csökkentve a munkahelyi visszaélések lehetőségét. 3) Szervezetek közötti kölcsönös elismerés: A munkaadói és munkavállalói szervezetek közötti hivatalos elismerés elősegítette a hosszú távú együttműködést és a viták békés rendezését. 4) Munkaügyi felügyelet bevonása: A jövőbeni viták munkaügyi felügyelő közreműködésével való rendezése azt biztosította, hogy a konfliktusok ne fajuljanak el, és jogi keretek között oldódjanak meg.

Összességében az esemény jól példázza, hogy a szakszervezetek Kárpátalján a két világháború közötti időszakban nemcsak munkásvédelemben, hanem a helyi társadalmi stabilitás biztosításában is kulcsszerepet játszottak.³¹⁵ Forrásaink több, hasonlóan sikeres megállapodást is dokumentálnak.³¹⁶

A kommunista mozgalom nemcsak különálló pártszervezetek kiépítésével próbálta elérni a magyar lakosságot. A szervezetépítés fontos eleme volt a kommunista mozgalom kulturális szférában végzett tevékenysége. Ifjúsági szervezeteket, mun-

³¹⁵ KTÁL, Fond 29, Opisz 3. Od.zb. 1.

³¹⁶ Uo. 250.

kásotthonokat és szakszervezeteket is létrehoztak. A legtöbb településen párttitkárságokat alakítottak ki. A Kommunista Párt írás-olvasás tanfolyamokat szervezett, részben a csehszlovák oktatási hatóságokkal együttműködésben. Nagyobb városokban, például Ungváron és Beregszászban munkásklubokat hoztak létre, ahol kulturális rendezvényeket, színházi előadásokat, irodalmi esteket és ismeretterjesztő előadásokat tartottak, amelyek célja a kommunista eszmék népszerűsítése volt. Ha hihetünk a korabeli sajtóbeszámolóknak, ezeknek a rendezvényeknek meglehetősen nagy volt a látogatottsága, különösen a városi munkásság körében örvendtek népszerűségnek.³¹⁷ 1920-ban a mozgalom még egy sportegyesületet is létrehozott, Proletár Atlétikai Egyesület néven.³¹⁸

A pártszervezet és a szakszervezetek mellett különösen fontos szerepet töltött be a Munkások Közművelődési Egyesületének működése. Ezek az intézmények igyekeztek reagálni azokra az esetekre, amelyek valamilyen közösségi feszültséghez vezethettek. Tanácsadó szolgálatot működtettek munkahelyi viták rendezésére, segítséget nyújtottak a pénzváltási folyamatokban, és bizonyos esetekben felszólaltak a magyar nyelv használatának korlátozása ellen is. A párt világosan meghatározta célközönségét: munkások, szegényparasztok, kiskereskedők, kézművesek és szabók. A forradalmi aktivisták többsége nem is a nagyiparból érkezett, mivel Kárpátalján alig voltak jelentős ipari létesítmények. Ehelyett sokan az értelmiség és a kisiparosok közül kerültek ki.³¹⁹

A csehszlovák hatóságok különös figyelmet fordítottak a kommunista mozgalom szervezeti tevékenységére. A rendőrség és a titkosszolgálat ügynökei rendszeresen részt vettek a leg-

³¹⁷ Munkás Újság, 1920. november 12. 3.

³¹⁸ Rotman, Kik érted haltak, 34.

³¹⁹ Uo. 6.

több kommunista rendezvényen, és részletes jelentések révén gondosan nyomon követték a mozgalom fejlődését és aktuális célkitűzéseit. A sztrájkokra és a szervezeti növekedésre gyakran erőszakos beavatkozással reagáltak. Egyes esetekben a hatóságok az állampolgársági státusz rendezetlenségét használták fel a fokozottan megfigyelt kommunisták ellen, ami több aktivista köztársaságból való kiutasításához vezetett. Egy ilyen példa Seidler Ernő esete, aki a kerületi pártvezetés tagja volt, és akit 1925-ben kiutasítottak Csehszlovákiából.³²⁰

Ez a szöveg jól érzékelteti, hogy a kárpátaljai kommunista mozgalom a két világháború közötti időszakban nem izolált helyi jelenség volt, hanem aktívan kapcsolódott a nemzetközi kommunista hálózatokhoz. Több fontos szempontot érdemes kiemelni: 1) Nemzetközi kapcsolatok: A mozgalom rendszeresen kapott támogatást, iránymutatást és propagandát Bécsből, Moszkvából és Berlinből, ami jelzi a kommunista szervezőmunka transznacionális jellegét. 2) Szabadság és ellenőrzés: Bár a párttagok rendszeresen utaztak a Szovjetunióba, a hatóságok szoros megfigyelés alatt tartották őket, így a mozgás szabadsága korlátozott volt és szorosan dokumentált. 3) Propagandaanyagok szerepe: A külföldről érkező irodalom (Marx, Engels, Trockij művei) nemcsak az ideológiai nevelést szolgálta, hanem a hatóságoknak is lehetőséget biztosított a mozgalom hálózatának feltérképezésére, azaz a kommunista tevékenységek dokumentálására és nyomon követésére. 4) Nemzetközi biztonsági figyelem: Az OGPU (Объединённое государственное политическое управление – Egyesített Állami Politikai Igazgatóság) ügynökeinek jelenléte azt mutatja, hogy a kárpátaljai mozgalom nemcsak ideológiai, hanem politikai és stratégiai szempontból is jelentős volt, így a helyi hatóságok gyanakvása és figyelme indokolt volt a nemzetközi összefüggések miatt.

³²⁰ Rotman, Kik érted haltak, 141.

Összességében ezek a tényezők azt bizonyítják, hogy a kárpátaljai kommunista mozgalom tevékenysége egyszerre helyi és nemzetközi jellegű volt, és a hatóságok mindkét szempontból igyekeztek kontrollt gyakorolni.³²¹

Témánk szempontjából azonban még figyelemre méltóbb, hogy a kommunista mozgalommal szembeni bizalmatlanság miként fonódott össze a magyar kisebbséggel szembeni bizalmatlansággal. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a kárpátaljai kommunista mozgalom korai időszakát jelentős mértékben olyan személyek alakították, akik korábban a Magyarországi Tanácsköztársaságban játszottak szerepet, és emigrációjuk egy részét Kárpátalján töltötték. A csehszlovák hatóságok vélhetően feltételezték, hogy ezek a magyar kommunisták elsősorban a helyi magyar lakosság körében keresnek majd kapcsolatokat. Ennek megfelelően komoly erőfeszítéseket tettek a „kommunista-gyanús magyarok” megfigyelésére, és 1920–1921 folyamán a Polgári Közigazgatási Hivatal politikai osztálya a rendőrségi és titkosszolgálati jelentések alapján közel ezer ilyen személyt regisztrált.³²² 1930-ra a Csehszlovákiai Kommunista Párt Pordakrpatzska Ruszi Kerülete tagságának majdnem harmada magyar nemzetiségű volt.³²³

A „magyarul beszélő munkások” – ahogyan a kárpátaljai magyar kommunistákat gyakran nevezték – nem tekinthetők homogén csoportnak abból a szempontból, hogyan kerültek kapcsolatba a kommunista mozgalommal. A kutatók jelentős forrásanyaghoz férhetnek hozzá annak feltárására, miként zajlott a magyar közösség toborzása a kommunista párttagságba. Biztonsági okokból a kommunistákról és a kommunista-gyanús szemé-

³²¹ KTÁL, Fond 29, Opis 3. Od.zb. 260. 74.

³²² KTÁL, Fond 29, Opis 3.

³²³ Віктор Белоусов: На шляху до перемоги. З історії комуністичної організації Закарпатської України 1929 – 1938 рр. Закарпатське обласне видавництво, Ужгород, 1958. 235.

lyekről 1919 és 1938 között a csehszlovák, 1938 és 1944 között pedig a magyar hatóságok részletes nyilvántartásokat vezettek Kárpátalján. Ezek a források – amelyek a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár különböző fondjaiban szabadon hozzáférhetők – kiterjedt rendőrségi és titkosszolgálati jelentéseket, valamint bírósági és ügyészégi iratokat tartalmaznak, több ezer oldalon dokumentálva a mozgalom kisebb és nagyobb jelentőségű szereplőit, kapcsolati hálóikat és szocializációs kontextusait.³²⁴

A fenti források alapján az általam vizsgált öt év során négy jól elkülöníthető csoport azonosítható azok körében, akik Kárpátalján csatlakoztak a kommunista mozgalomhoz. A csoportokat annak alapján különíthetjük el, miként kerültek kapcsolatba a kommunista ideológiával. Minden csoporthoz konkrét, reprezentatív példát kapcsolunk.

Az első, és talán legnagyobb befolyással bíró csoportba azok tartoztak, akik már 1919-ben, a Magyarországi Tanácsköztársaság idején aktív szerepet vállaltak, és annak bukása után Csehszlovákiába emigráltak. Bár e csoport tagjai közül nem mindenki rendelkezett korábban kárpátaljai kapcsolatokkal, a térség kommunista pártszervezeteinek kialakításában mégis meghatározó szerepet játszottak. Ismertebb figurák közül megemlíthetjük Münnich Ferencet, későbbi magyar minisztert, valamint Illés Bélát, kétszeres Kossuth-díjas magyar író, aki a magyar kommunista önlegitimáció irodalmi alapjaihoz járult hozzá. Illés *Kárpáti rapszódia* című regénye részben éppen az államfordulat kárpátaljai eseményeit dolgozza fel.³²⁵

A Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után az első csehszlovák köztársaságba emigráló aktivisták közül talán Seidler Ernő volt a legaktívabb a kárpátaljai kommunista mozgalomban.

³²⁴ KTÁL, Fond 29

³²⁵ Illés Béla: *Kárpáti rapszódia*

Seidler bár Ungváron született, fiatalkorát Budapesten töltötte, ahol egyre szorosabban kapcsolódott a kommunista mozgalomhoz. Műszaki hivatalnokként dolgozott, tagja volt a Társadalomtudományi Társaságnak, aktív szerepet vállalt a Galilei Körben, és kapcsolatban állt a Szociáldemokrata Párttal is. Az első világháború idején a bolsevizmus iránt szimpatizáló hadifoglyok között tűnt fel, majd 1918 tavaszán Kun Bélával együtt tért vissza Magyarországra, ahol a Tanácsköztársaság egyik vezető alakjává vált. A Magyarországi Kommunisták Pártjának alapító tagja volt, és a Vörös Hadsereg 53. gyalogezredének parancsnokaként szolgált.

A kommün bukása után Bécsbe emigrált, majd visszatért szülővárosába, Ungvárra, ahol a Csehszlovák Kommunista Párt kárpátaljai szervezetének egyik vezető szervezője, valamint a párt Központi Bizottságának tagja lett. Nagy lendülettel irányította a helyi pártcsoportok létrehozását, és aktívan fellépett a mérsékeltebb, szociáldemokrata irányzatok háttérbe szorításáért. Gyakran került összeütközésbe a hatóságokkal, és mivel nem rendelkezett csehszlovák állampolgársággal, 1925-ben a hatóságok kiutasították az országból.

A második csoportba azok a kárpátaljai besorozott katonák tartoztak, akik az első világháború keleti frontján estek fogásba, és orosz területen találkoztak a kommunista – elsősorban bolsevik – ideológiával. Többen közülük a Vörös Hadseregben is szolgáltak, és egy részük részt vett a Magyarországi Tanácsköztársaságban is. Általában az 1920-as évek elején tértek vissza Kárpátaljára. Jellemzően rossz szociális és gazdasági helyzetű, többnyire vidéki közösségekből származó, föld nélküli parasztok vagy napszámosok voltak, akik Osztrák–Magyar Monarchiával – különösen a Magyar Királysággal – szembeni elégedetlenségüket elsősorban társadalmi okokra vezették vissza.

Új ideológiai meggyőződésükkel felvértezve sokan intenzíven bekapcsolódtak helyi közösségeik politikai életébe. Ezek a személyek „katalizátorként” működtek: a legkisebb falvakban is

a „forradalmi remény” hírnökeiként jelentek meg, abban bízva, hogy a „forradalmi erők” véget vethetnek az elmaradott térségek nyomorának. Ők váltak azokká a helyi szervezőkké, akiknek munkáját még a magyar nacionalista pártok is kénytelenek voltak elismerni; az 1924 tavaszi választásokat követően a következő megállapítás született: „Legszervezettebben a választási harcba a kommunisták mennek, akik 5 év alatt minden jelentősebb községben és minden jelentősebb ipari centrumban kiépítik a maguk helyi szervét.”³²⁶

A leghatékonyabb helyi szervezők közé kétségtelenül Bíró Bertalan tartozott, akinek élettörténete jól példázza a kárpátaljai magyar kommunisták egyik tipikus életpályáját. 1895-ben született Váriban, egy Tisza menti kis településen. 1914-ben besorozták az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregébe, majd 1915-ben orosz hadifogságba esett. A penzai hadifogolytáborban találkozott először a bolsevik mozgalommal, később csatlakozott a Vörös Hadsereghez. Az orosz polgárháború idején Mihail Frunze hadosztályában harcolt, majd 1920 nyarától a volt magyar hadifoglyok politikai nevelésében vett részt Szamarában. 1921-ben tért vissza szülőfalujába, ahol hamar a helyi kommunista mozgalom meghatározó alakjává vált. Váriban betöltött tekintélyét jól jelzi, hogy 1924-ben a helyi választásokon a lakosság a település elöljárójává választotta. Jelentős szerepet vállalt a magyar parasztság – különösen a Beregszász környékiek – körében végzett kommunista szervezésben, és emellett a Magyarországi Kommunista Párt propagandaanyagainak terjesztéséért is felelt.³²⁷

A kárpátaljai kommunista mozgalomban részt vevő magyarok harmadik csoportját azok az egyének alkották, akik már az első világháború előtt is a szociáldemokráciával és a baloldali

³²⁶ Ruzinszskói Magyar Hírlap, 1924. március 13., 3.

³²⁷ Rotman, Kik érted haltak

politikai eszmékkel szimpatizáltak. Szerepük különösen jelentős volt, mivel az ő korai szervezőmunkájuk – amely 1918 őszétől indult, főként újságkiadással, népgyűlések szervezésével és felvilágosító tevékenységgel – megalapozta a későbbi, radikálisabb, de bizonyos szempontból eredményesebb szervezési hullámot, amelyet a Magyarországi Tanácsköztársaság emigránsai indítottak el.

A korszak talán legnagyobb politikai tapasztalattal rendelkező alakja Gáti József volt. 1885-ben született Ungváron, egy kispolgári családban. Középiskolai tanulmányait helyben végezte, majd Budapesten szerzett jogi diplomát. Visszatérve Ungvárra, ügyvédként praktizált, emellett a *Határszéli Újság* (később Munkás Újság) című lap újságírójaként dolgozott. Gáti, aki szociáldemokrata eszmékkel rokonszenvező jogászként volt ismert, politikailag az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásának idején aktivizálódott. 1920-ra már a Nemzetközi Szocialista Párt vezetője volt Ungváron, 1921-ben pedig csatlakozott a Csehszlovák Kommunista Párt kárpátaljai szervezetéhez.

Erős szervezőkészségének és helyi ismertségének köszönhetően 1929-ig a kerületi pártszervezet végrehajtó bizottságának tagja volt, 1924-ben pedig Kárpátalja képviselőjeként bejutott a csehszlovák parlamentbe. A korabeli sajtó sem hagyta figyelmen kívül az olyan magyarok befolyását, mint Gáti: „Ruszinszkóban az összes mozgalmakat három tiszta magyar zsidó vezeti, név szerint dr. Gáti, Füzi, és Simon. Fanatikus magyarok ezek, azonban nem maguk szoktak előtérbe lépni, annak ellenére, hogy az egész kommunistamozgalomnak ők a lelkei.” Külön Gátiról így írtak: „Nem lehet kétség afelől, hogy őszinte magyar, aki mélyen kötődik Magyarországhoz.”³²⁸

Végül a kommunista mozgalomhoz csatlakozott negyedik csoportot azok a fiatalok alkották, akiket elsősorban a korábban bemutatott csoportok szervezőmunkája révén nyertek meg a

³²⁸ Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1920. október 3., 3.

mozgalom számára. Egyesek már 1919-ben csatlakoztak, de számuk jelentősen megnőtt a Kommunista Párt 1921-es legalizálása után. A Csehszlovák Köztársaság két évtizede alatt e csoport tagsága folyamatosan bővült. Közös jellemzőjük volt hátrányos társadalmi helyzetük: többnyire a régió kevés ipari központjának egyikéből származtak. A legismertebb képviselője ennek a csoportnak talán Ilku Pál későbbi magyar művelődésügyi miniszter, sokan közülük 1944 után a szovjet Kárpátalján jelentős tisztségeket töltöttek be.

A kommunista mozgalom abban a tekintetben is újdonságot jelentett a Kárpátok alján, hogy a nők politikai részvételére is lehetőséget adott. Kárpátalján az első nő, akit választáson indítottak, Bacsó Anna, egy lőcsei születésű, Ungváron élő vegytisztítóban dolgozó munkás volt. 1923-ban indult jelöltként az ungvári városi tanácsi választásokon. Bacsó Anna korán árvaságra jutott, és rendkívüli szegénységből származott, olyan nyomorúságos körülmények közül, amelyek jellemzőek voltak a monarchia egyik legszegényebb térségére. Ez tette számára különösen vonzóvá a kommunista eszméket, és 1920-tól aktívan részt vett a mozgalomban.

Részt vett a vegytisztító munkások sztrájkjában, és 1921-ben, 24 éves korában lett a párt tagja. Visszaemlékezései szerint nagy hatással volt rá Illés Béla és Seidler Ernő, a Magyarországi Tanácsköztársaság fentebb már említett kiemelkedő alakjai. A mozgalomban ismerte meg férjét, Figula Józsefet, és a vizsgált időszakban aktívan részt vett sztrájkokban és tüntetéseken. 1924-ben három hónap börtönbüntetésre ítélték, mert egy tüntetés során erőszakosan lépett fel rendőrökkel szemben. Ezt követően a csehszlovák hatóságok, majd később a visszatérő magyar hatóságok is fokozottan megfigyelték.³²⁹

A kárpátaljai magyarok ügye és a kommunista mozgalom együttes emlegetése a csehszlovák hatóságok irataiban igen

³²⁹ Rotman, Kik érted haltak, 11.

gyakori volt a két világháború közötti időszakban. Ennek oka kettős lehetett. Az egyik, hogy a nemzetiségekkel szembeni bizalmatlanság kapcsolódott össze a kommunista mozgalommal szemben megjelenő bizalmatlansággal. Azonban gyakorta találunk olyan korabeli értékeléseket, és a csehszlovákiai kommunista mozgalom kommunikációjából is úgy tűnik: nem tűzték direkten zászlajukra a kisebbségek kérdésesét. A magyar közösség irányába megjelenő kommunikáció fő mondanivalója is elsősorban az volt, mint az egy Eperjesen 1921-ben megtartott kommunista gyűlésen is elhangzott, a nemzeti kérdés csak a proletárforradalom után oldódhat meg.³³⁰

A csehszlovákiai kommunista párt magyarokat célzó szövegeinek fő érve így elsősorban a csehszlovák állam kapitalista volta volt, és az annak tulajdonított számos gazdasági és szociális nehézség. Tehát, mint az a kommunista gyűléseket szorgosan dokumentáló rendőrök jelentéseiből kiderül, a kisebbségi közösség irányába sem elsősorban nemzetiségi kérdéseket tematizáló, hanem osztályalapú politikával fordultak.³³¹ Azt hiszem, a magyar szál felé fordított kiemelt figyelem nem elsősorban annak tudható be, hogy a hatóságok tartottak volna attól, hogy a kommunista párt tevékenysége a nemzeti irányú törésvonalat mélyíti, sokkal inkább azért érdemelt nagyobb figyelmet, mert a csehszlovákiai kommunista mozgalom, és különösen a kárpátaljai szervezésében kiemelt szerepet játszottak a Magyar Tanácsköztársaság emigránsai, és a fokozatosan hazatérő magyar hadifoglyok.

Ezzel együtt annak is vannak dokumentálás nyomai, hogy a kommunista párt agitációs tevékenysége kiemelten célzott meg olyan társadalmi csoportokat, amelyekben magasan voltak reprezentálva a magyar nemzetiségűek. Például, a belügymi-

³³⁰ NACR MV PMV 1918–1940 1075/1 Karton 50.

³³¹ Uo.

nisztérium egyik titkosrendőri jelentése 1921-ben arról tájékoztatott, hogy a kommunisták főleg Kassa, Ungvár és Munkács városaiban veszélyesek, a postai és a vasúti dolgozók körében igyekeznek meggyökereztetni a mozgalmat és sztrájkot szervezni.³³² Az ismert, hogy bár a csehszlovák hatalomátvétel a közigazgatásban dolgozó hivatalnokok lecserélésével is együtt járt, tudjuk, hogy ez hosszabb folyamat volt, és a megszállt területek működőképességének fenntartása elkerülhetetlenné tette, hogy az új hatalom fenntartsa bizonyos közigazgatási folytonosságot. Ennek a következménye, hogy ekkor még a postai dolgozók jelentős része volt magyar, a vasúti alkalmazottak körében pedig a csehszlovák korszak végéig jelentős volt a magyar jelenlét.³³³

A belügyi jelentésekből az is érezhető, hogy ezzel együtt nem létezett nyoma annak, hogy a megfigyelő hatóságokhoz hasonlóan a kommunista mozgalom belső működése abba az irányba mutatott volna, hogy a magyarokat mintegy külön kezeljék. Épp ellenkezőleg, arról számolnak be a források, hogy központi pártszervezet a kárpátaljai ruszin és magyar nyelvű munkások közös szervezetének erősítését szorgalmazták.³³⁴ Vezető szerepet azonban ekkortájt kétségtelenül a mozgalom magyar vezetőinek tulajdonítottak. A csehszlovák hatóságok jelentései mellett azonban a választási eredmények szolgáltatják a legtöbb információt a kommunista toborzás sikerességéről a magyarok körében.

Az 1920-as csehszlovák parlamenti választásokat Kárpátalján nem lehetett megtartani a fennálló rendkívüli állapot miatt, amelyet hivatalosan a román csapatok jelenlétével indokoltak, jóllehet a statárium egészen 1922-ig érvényben maradt. Ezt követően a politikai élet Kárpátalján jelentősen megélénkült, ami a térség politikai pártjai közötti intenzív versenyhez vezetett.

³³² NACR MV PMV 1918–1940 1075/1 Karton 50.

³³³ Lásd a „Hajótöröttek” című fejezetet.

³³⁴ NACR MV PMV 1918–1940 1075/1 Karton 50.

A belga politikafilozófus, Chantal Mouffe szerint a politika lényege egy politikai közösség megteremtése.³³⁵ Úgy vélem, ez az állítás különösen releváns a kisebbségi politika vizsgálata szempontjából. Ebből a nézőpontból a kisebbségi politika is felfogható egyfajta közösségépítési kísérletként, és végső soron a kisebbségi politikai elitek törekvései az identitáspolitika elemeiként értelmezhetők. Ebben az összefüggésben a Csehszlovákiában 1924-ben tartott parlamenti választások különös értelmezési potenciállal bírnak – legalábbis a kárpátaljai magyarok szempontjából.

A csehszlovák parlamenti választásokat 1924. március 16-ára írták ki, amelyet két hónap intenzív kampányidőszak előzött meg. Ez alatt az időszak alatt összesen 436 politikai gyűlést tartottak a régióban. A pártok széles körben népszerűsítették programjaikat és jelöltjeiket, miközben a prágai központi kormányzat részéről is jelentős politikai agitáció zajlott. Összesen 13 pártlista indult a választásokon.³³⁶

Annak mértékét, hogy az 1924-es választásokon induló pártok mennyire célozták meg a magyar szavazókat, jól jelzi az, milyen szerepet szántak magyar jelölteknek pártlistáikon. A választásokon induló tizenhárom párt közül hét szerepeltetett magyar jelölteket – pontosabban olyan jelölteket, akiket a korabeli sajtó magyarként azonosított. Azok közül a pártok közül, amelyek végül képviselői vagy szenátusi mandátumot szereztek, négyen rendelkeztek magyar jelöltekkel: a Csehszlovák Kommunista Párt, a Ruszinszkói Őslakosok Autonóm Pártja, az Autonóm Földműves Szövetség, valamint a Podkarpatszka Ruszi Szociáldemokrata Párt. Ez azt mutatja, hogy a választásokon induló pártok többsége számolt a magyarokkal politikai közös-

³³⁵ Chantal Mouffe: *The Return of the Political*. (London – New York: Verso, 2005) 114.

³³⁶ Yuriy Ostapets – Marian Tokar: *Transcarpathia Through the Prism of Political Elections* (Закарпаття через призму політичних виборів) (Uzhhorod: Карпати, 2009) 86.

ségük építésében. Emellett a magyar lakosság körében is voltak olyanok, akik szívesen együttműködtek a nem nemzeti alapon szerveződő politikai formációkkal.

A választások jelentős közérdeklődést váltottak ki: a képviselőházi választásokon a 289 789 szavazásra jogosultból 257 332 fő jelent meg (88,8%), míg a szenátusi választásokon a 243 448 jogosultból 215 207-en (88,4%) adták le szavazatukat. A választások legnagyobb nyertese – akkoriban jelentős meglepetést okozva – a Csehszlovákiai Kommunista Párt helyi szervezete lett, amely 100 242 szavazatot szerzett, ez a leadott voksok 39,4%-át jelentette. Ezzel az eredménnyel a kilenc képviselői mandátumból négyet, a négy szenátusi helyből pedig kettőt szereztek meg.

A kommunisták sikerét elsősorban populista, de hatékony kampányuk biztosította, amely érzékenyen reagált a helyi problémákra. Egyszerű jelszavaik – például „Földet a parasztnak!”, „Békét a népeknek!” – mélyen rezonáltak a választókban. 1924 januárja és március 15. között 160 politikai gyűlést szerveztek önállóan, és a világosan megfogalmazott program révén jelentős előnyre tettek szert a többi politikai erővel szemben.³³⁷

Nem kevésbé meglepő módon a magyar pártszövetség szerezte a második legtöbb szavazatot: az Őslakosok Autonóm Pártja mintegy 28 113 szavazatot kapott, ami az összes leadott voks körülbelül 11%-át jelentette. Kampányuk elsősorban a magyar közösség új helyzetének értelmezésére épült: hangsúlyozták a nemzeti nyelvi és oktatási jogokat, a regionális autonómiát, valamint az „őslakos kárpátaljai identitás” gondolatát. Ez utóbbi célja az volt, hogy a magyarokon túl a zsidókat és a ruszinokat is bevonja a közösségbe – ez az elképzelés azonban csak korlátozott sikerrel járt, ahogyan azt a szavazatok megoszlása is mutatja.

A választási eredmények az identitáspolitika részleges sikerét tükrözik. Mint ismert, az Őslakosok Autonóm Pártja –

³³⁷ Ostapets – Tokar, Transcarpathia, 88.

amely a magyar kisebbség regionális identitásának megteremtésére törekedett – a szavazatok 11%-át szerezte meg, ami elmarad az 1921-es népszámlálás szerint Kárpátalján élő magyarok arányától (18%). Különösen figyelemre méltó azonban a kommunista vagy etnikai alapon szerveződő magyar pártokat támogató szavazók földrajzi eloszlása. Beregszászban és környékén – ahol a magyarok aránya a legmagasabb volt – 1924-ben és 1925-ben is a kommunisták kaptak több szavazatot, mint a magyar pártok.

Összefoglalva, az 1924-es választásokon induló pártok és jelöltek, a kampány diskurzusa, valamint a választási eredmények azt mutatják, hogy bár az új határok alapot teremtettek egy regionális identitással rendelkező magyar közösség kialakulásához Kárpátalján, a közösségformálás folyamata még kezdeti szakaszban járt. Eközben a magyarok körében nemcsak azok a törekvések voltak sikeresek, amelyek a politikai közösségépítést regionális identitáserősítéssel kötötték össze.

Megállapítható, hogy a kárpátaljai magyar kisebbség politikai identitásformálása és közösségépítése sokszínű volt, és nem kizárólag a hagyományos nemzeti narratívák mentén bontakozott ki. A kommunista mozgalom támogatottsága – különösen az 1924-es parlamenti választások eredményei alapján – valós kihívót jelentett az etnikai alapon szerveződő magyar politikai pártok számára. Ezt a beregszászi magyar többségű települések választási eredményei különösen alátámasztják: kezdetben az osztályalapú politika hatékonyabban mozgósította a magyar közösséget, mint az etnikai alapú politizálás.

Ennek hátterében elsősorban a rendkívül súlyos szociális és gazdasági viszonyok álltak, amelyeket az államváltás és az összeomlás káosza tovább súlyosbított. A destabilizálódott társadalmi körülmények között a politikai közösségépítés célközönsége fogékonyabbá vált azokra a szerveződésekre, amelyek társadalmi és gazdasági problémákra kínáltak válaszokat, illetve gyakorlati segítséget nyújtottak az átmeneti időszak nehézségeiben.

Ugyanakkor érzékelhető, hogy a kommunista mozgalomhoz csatlakozó magyarok társadalmi háttere és motivációi rendkívül sokfélék voltak, ami tovább árnyalja az adott időszak politikai közösségformálásának képét. Ez egyúttal azt is bizonyítja, hogy a kommunista mozgalom képes volt a kárpátaljai magyar társadalom különböző rétegeit megszólítani és bevonni. A Tanácsköztársasághoz kötődő emigránsok, hadifogságból hazatért katonák, helyi értelmiségiek és fiatal aktivisták alkották azt a sokszínű társadalmi csoportot, amely részt vett a párt szervezésében és működtetésében.

**„... AZ ÖRÖMNEK NEM LESZÜNK,
NEM LEHETÜNK RÉSZESEI”:
A KÁRPÁTALJAI MAGYAR EMLÉKEZETKULTÚRA
FORMÁLÓDÁSÁNAK KEZDETEI
AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁGBAN**

A múltról alkotott tudásunk és képzeink elválaszthatatlanok a szocializációs környezetünktől. Az első történeteket a családban halljuk, és a tágabb közösség múltjáról alkotott képünk is különböző közösségekben formálódik – formális és informális módon egyaránt. A múltról alkotott elképzeléseink, valamint az általunk közösnek hitt történelem befolyásolhatja döntéseinket és értékválasztásainkat. E fejezet egy kutatás első eredményeit tárja fel, amelynek célja annak vizsgálata, hogy a kisebbségi közösségek milyen módon és milyen hatások alatt próbálják megalkotni saját múltképüket, és hogyan örökölték át azt a következő generációknak.

Európa modern történetében a kisebbségek kérdése kiemelt szerepet játszott. A század politikai változásai új kisebbségi csoportokat hoztak létre, vagy erősítették meg a már meglévőket, amelyek sajátos regionális tudattal rendelkeztek. Noha a történetírás gyakran a történelem makrofolyamatainak áldozataként tekint ezekre a közösségekre, kevesebb ismeretünk van arról, hogyan működnek a kisebbségek belső struktúrái, és milyen szerepet játszik múltképük a közösséggé válásuk folyamatában. A fejezet megírásához vezető kutatás célja az volt, hogy feltárjam, miként alakította ki egy erős regionális kötődéssel rendelkező kisebbségi identitás saját múltját, valamint hogyan reagált az adott állam nemzeti emlékezetpolitikájára.

A kisebbségek múltjának történeti kutatása az elmúlt évtizedekben új elméleti kereteket hozott létre, amelyek segítségével jobban megérthetjük a közösségként való működés jellegzetességeit, a közösségépítés folyamatait, és ezeknek a nem-

zetállami projektekben betöltött szerepét. Véleményem szerint ezek az eredmények kiegészíthetők annak vizsgálatával, hogy a közös múltból való tudás és annak bemutatása milyen szerepet játszik a közösségépítési folyamatban. Az 1980-as évektől kezdve az emlékezetkutatás egyre fontosabb szerepet tölt be a történetírásban. Meggyőződésem, hogy azok az elméleti keretek és módszertani megközelítések, amelyeket a francia, német és brit történetírói iskolák dolgoztak ki, különösen hasznosak lehetnek a kisebbségi közösségek működésének vizsgálatában.³³⁸

A kárpátaljai magyarok emlékezetkultúrájának kérdésköre három tudományterület metszéspontjában helyezkedik el: emlékezetkutatás, etnikai és nacionalizmuskutatás, valamint regionális vagy helytörténeti kutatás. Ez a tény határozza meg leginkább a kutatás céljait és módszereit. A nemzeti kisebbségek vizsgálata során konstruktivista megközelítést alkalmazok, amelyben kiemelt szerepet tulajdonítok az elitnek, mint a kisebbségi közösségek társadalmi keretének kialakítójának. Az emlékezetkultúrát ennek a „projektnek” az egyik legfontosabb mechanizmusaként értelmezem, amint azt Amanda Kearny is hangsúlyozta:

„Az etnicitás a végső emlékezetprojekt: az emlékezet és a kollektív tudat összeolvad az önazonossággal, hogy formálja a közösséghez tartozás érzését és az affiliatív tagságot egy valós vagy elképzelt közösségben.”³³⁹

³³⁸ Elsősorban: Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz, 1999. 313 p., Eric Hobsbawm – Terence Ranger (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge / New York: Cambridge University Press, 1983, Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Szerk./válog.: K. Horváth Zsolt. Budapest: Napvilág, 2009.

³³⁹ Amanda Kearny: *Ethnicity and Memory*. In *Research Methods for Memory Studies*. Ed.: Emily Keightley and Michael Pickering. Edinburgh University Press 2013. 351.

Az első világháború utáni Európa kialakulását követően a kárpátaljai magyarok egy „kényszerközösség” részévé váltak. Az a tény, hogy Magyarországot 1920. június 4-én rákényszerítették a trianoni békeszerződés aláírására, mentális választóvonalként jelent meg a kárpátaljai magyar közösség számára. Az új hatalom nemcsak azt közvetítette felénk, hogy idegen állam fennhatósága alatt kell élniük, hanem ezt a helyzetet az anyaország is elismerte. Ez fokozatosan a kárpátaljai magyar elit szerveződésének kezdetét jelentette: a kisebbségi magyar politikai diskurzusban az egykori magyar vármegyék lakosai közösségként jelentek meg, és megmutatkoztak az első csoportképződési folyamatok.³⁴⁰

Ahhoz azonban, hogy az elit elképzelései érvényesülhessenek, megfelelő struktúrákra volt szükség, amelyek segítettek az elit által megfogalmazott közösségi gondolat átadásában. Peter Haslinger például Burgenland példáján keresztül mutatta be, hogy az oktatási intézmények kulcsszerepet játszanak ebben a folyamatban.³⁴¹ Más kutatók úgy vélik, hogy a sajtó, a tudomány, a politikai pártok, a művészetek és az oktatás a legalkalmasabb csatornák az identitás terjesztésére, melyben az emlékezetkultúra és a szimbolikus gyakorlatok vitathatatlanul fontos szerepet töltenek be.³⁴²

Érdemes megjegyezni, hogy az etnikai közösségek ezen attribútumai teljes funkcionalitásukat az újonnan létrejött nemzetállamok eszméire adott válaszként nyerték el. Az új európai nemzetállamok gyakran bizalmatlanok voltak kisebbségeikkel szemben, és kihívásként tekintettek rájuk. Ez a bizalmatlanság az egyik leggyakoribb motivációja volt annak, hogy a nemzetállamok beavatkoztak perifériáikon és kisebbségeik életébe. Ezzel

³⁴⁰ Rogers Brubaker: Ethnicity without groups. *European Journal of Sociology* Volume 43. Issue 2. 2002. 170–171.

³⁴¹ Haslinger, Peter: A regionális identitásépítés Burgenlandon. *Regio*, 2000/4, 76–77.

³⁴² Aleida Assmann: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában*. Beavatkozás. Múlt és Jövő Kiadó, 2016. 50.

párhuzamosan az anyaországok stratégiai lehetőséget láthattak ezen kisebbségekben, ami jelentősen befolyásolhatta a kisebbségi identitásformálás folyamatát.

Különösen érdekes kérdés, hogy mind a nemzetállam, mind az anyaország saját szimbolikus politikával rendelkezett, amely magában foglalta a történelem specifikus emlékezetpolitikai felhasználását. Feltételezem, hogy a kárpátaljai magyarokhoz hasonló kisebbségi közösségek saját emlékezetpolitikát alakítottak ki, amely ellenemlékezetként működött a bizalmatlan nemzetállamok hivatalos politikájával szemben, miközben az anyaország emlékezetpolitikája is hatással volt rájuk. Mindez hozzájárult a közösség szerveződéséhez az állandóan változó politikai térben.

Annak érdekében, hogy számomra átfogható kereteken belül maradhassak, néhány határt kellett szabnom a kutatás fókuszának. Egyrészt meg kellett határoznom, az emlékezetkultúra mely elemét vizsgálom. Aleida Assmann megfogalmazása szerint az emlékezetkultúra egyik lehetséges definíciója szerint az a mód, ahogyan egy közösség a múltját elsajátítja.³⁴³ A kollektív emlékezetnek és a közös múlt ismeretének fontos csoportkohéziós szerepe van. A nemzetállami projektek sajátja az emlékezetkultúra befolyásolásra, konstruálására törekvő emlékezet- és történelempolitikák kialakítása; vagyis egy emlékezetkultúra elkülöníthetetlen determinánsa az azt formáló politikai szándék. Maga a jelenség azonban ennél sokkal komplexebb: része egy mozgósító narratíva, az emlékezést konstruáló különböző szereplők, szóbeli és vizuális jelek, kommemorációs rítusok, emlékhelyek, terek és más társadalmi praktikák rendszere.

Én a múlt nyilvános, elsősorban sajtóanyagokban megjelenő diskurzusát vizsgáltam, és gyűjtöttem ki azokat a forrásokat, amelyek meglátásom szerint legjobban jellemezték a kárpátal-

³⁴³ Aleida Assmann: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában*. Beavatkozás. Múlt és Jövő Kiadó, 2016. 50.

jai magyarok két világháború közötti emlékezetkultúráját, valamint azokat az emlékezetpolitikai irányzatokat, amelyek annak konstruálására törekedtek.

A mindenkori politikai hatalom a múltra, mint használatba veendő, kihasználható tényezőre tekint.³⁴⁴ Kárpátalja esetében ez a jelenség jól megfigyelhető. A 20. század folyamán bekövetkezett több hatalomváltás során újra és újra megjelentek azok a múltat uralni törekvő politikai törekvések, amelyek a gyakorlati, katonai térfoglalás után szimbolikus térfoglalásokban is megnyilvánultak. Ezek a szimbolikus térfoglalások – például emlékműállítások, emlékműrombolások vagy emlékmű-transzformálások – az éppen aktuális államhatalom legitimációját és a régió új államkeretbe való konszolidálását voltak hivatottak szolgálni.

Az állampolitikai szándékok mellett időről időre megjelentek a helyi közösségek igényei az emlékezhelyek kialakítására, általában valamilyen traumatikus történet kollektív feldolgozásaként (például az első világháborús emlékhelyek vagy az 1944-es elhurcolások emlékhelyei). Megjegyzendő, hogy ezek a törekvések a legritkább esetben tekinthetők az aktuális politikai folyamatoktól elkülöníthetőnek.

Napjainkra Kárpátalján így a különböző, egy évszázadon át gyakran változó államszintű és lokális emlékezettörekvések egymásra torlódásának és ütközésének lehetünk tanúi, ami alkalmassá teszi bizonyos emlékezhelyeket arra, hogy „emlékezháborús övezetekké”³⁴⁵ váljanak.

³⁴⁴ Állapítja meg Aleida Assmann Edward Said nyomán – Aleida Assmann: Az emlékezet átalakító ereje. In *Studia Literaria*, 2012/1-2. 14-15. http://studia.lib.unideb.hu/file/6/227/szerkeszto/szerkeszto_16_11_02_Aleida_Assmann.pdf és Edward W. Said: *Invention, Memory, and Place* In: *Critical Inquiry*, Vol. 26, No. 2 (Winter, 2000), 179. https://sites.duke.edu/his180/files/2014/08/Said_Invention-memory-and-place.pdf

³⁴⁵ Pim den Boer: *Emlékezhelyek összehasonlító szempontú vizsgálata* In: *Studia Literaria*, 2012/1-2. 26. http://studia.lib.unideb.hu/file/6/228/szerkeszto/szerkeszto_16_11_03_Pim_Den_Boer.pdf

Az első Csehszlovák Köztársaság „csehszlovák” voltának gyakorlati megvalósítása időigényes feladat volt. Az új állam létrehozása a régi rend építőköveinek segítségével történt. Nem véletlen, hogy a közigazgatás alsóbb szintjén, például Kárpátalján, még évekig magyar hivatalnokok teljesítettek szolgálatot, holott az adminisztráció felsőbb szintjeit cseh tisztviselők töltötték be. A katonai térfoglalás időszakától kezdve gyorsabban ment a szimbolikus gesztusok gyakorlása. Kárpátalja esetében ennek több tekintetben is jelentősége volt. Egyrészt ilyen eszközökkel is megpróbálták igazolni Északkelet-Magyarország ruszinjainak az új köztársasághoz csatolását mind a nemzetközi közvélemény, mind a cseh és szlovák területek lakossága előtt. Másrészt a köztársaság legkeletibb csücskén élők számára elfogadhatóan kellett pozícionálni az új területet és az új államot. Harmadrészt az új államhatalom igényeire ellenfényt vető magyar múlt maradványait felül kellett írni.³⁴⁶

A csehszlovák hatalom megjelenésének jogosságát már a katonai megszállás során is jelezték a hivatalos kommunikációjukban. A terület katonai parancsnoksága ezzel együtt kommunikációjában biztosította a lakosságot a megszállás jogos voltáról, arról, hogy a terület lakosságát az új köztársasághoz a „szláv vér kötelékei”³⁴⁷ fűzik. Ezzel együtt megfigyelhető, hogy mintegy elenpontként állították be a világháború elmúlt éveinek minden szörnyűségét, és az új állam létrejöttéről mint a „rettenetes nyomor öt esztendejének” végéről beszéltek. A *Národni Listy* 1919 májusi számában szintén a szláv közösséget hangsúlyozva, a

³⁴⁶ Kárpátalja szimbolikus inkorporációjáról az első Csehszlovák Köztársaságban lásd: Stanislav Holubec: „We bring order, discipline, Western European democracy, and culture to this land of former oriental chaos and disorder.” Czech Perceptions of Sub-Carpathian Rus and its Modernisation in the 1920s. In: Joachim von Puttkamer, Włodzimerz Borodziej, Stanislav Holubec (eds.). *Mastery and Lost Illusions. Space and Time in the Modernization of Eastern and Central Europe*. München: Oldenbourg, 2014. S. 223-250.

³⁴⁷ KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 1.

Podkarpatszka Rusz Csehszlovákiához csatolásáról a következőket írta: „Nem imperialista cselekménnyel történt, mint bármilyen más rezsimmal történt volna, hanem a szláv szeretet jegyében.”³⁴⁸

Ezek a szimbolikus gesztusok, már előrevetítették azt az elterjedt gyakorlatot, amely értelmében a csehszlovák hatalom a két Kárpátalját, illetve annak múltját alapvetően szláv területként mutatta be. A ruszinok – amelyekre a csehszlovák állam-eszme bizonyos értelemben számot tartott – jelenléte határozta meg a terület megjelenését a hivatalos diskurzusban, a terület további, jelentős létszámban jelenlévő lakói, mint a magyarok, zsidók németek, ebbe a narratívába általában nem fértek bele.

Az államfordulat jellemző velejárója volt a nyelvi tájkép, a tér szimbolikus átalakítása is. Ahogyan az a köztársaság egyéb területén is jellemző volt, az új állam félelemmel tekintett mindenre, ami a lakosságot az Osztrák–Magyar Monarchiára emlékeztette.³⁴⁹ Ennek keretében az új köztársaság nem csupán hivatalos nyelvpolitikájának, hanem emlékezetpolitikájának is érvényt kívánt szerezni. A térben számos módon jelenik meg az éppen aktuális államhatalom által kívánt emlékezet: hasonló jelenségekkel találkozhatunk már az Osztrák–Magyar Monarchia idején is, a csehszlovák fennhatóság pedig ebben a tekintetben is felül kívánta írni az előzményeket. Jan Brejcha, Podkarpatszka Rusz polgári közigazgatás vezetője 1919. október 23-án adta ki azt a rendeletét, amelyben az alábbiakra kötelezte a kárpátaljaiakat: „Elrendelem, miszerint az összes nyilvános, közjelleggel bíró helyek, mint iskolák, kávéházak, szállodák, fürdők stb.,

³⁴⁸ Csernicskó István – Fedinec Csilla: Podkarpatszka Rusz eszméje az Csehszlovák Köztársaságban és a nyelvi viszonyok. In: „Ruszin voltam, vagyok, leszek...” Népszerű olvasókönyv. Szerkesztette: Fedinec Csilla – Csernicskó István. Charta XXI Egyesület. Gondolat Kiadó. 2019. 125.

³⁴⁹ Simon Attila: Az átmenet bizonytalansága. Az 1918/1919-es impériumváltás Pozsonytól Kassáig. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bölcsészettudományi Központ, Somorja–Budapest, 2021.

továbbá vendéglők, éttermek, kereskedések, ipari műhelyek, gyárak, bankok s egyéb vállalatok, amennyiben külső megjelölésük van, felírás, cégjelzés stb. formájában magyar nyelven, a felírást, cégjelzést stb. egyáltalában a külső megjelölést tartoznak orosz³⁵⁰, cseh vagy szlovák nyelven is eszközölni. Előbb következik a szláv nyelvű megjelölés s azután a magyar, de a szláv nyelvű megjelölés nem eszközölhető kisebb betűkkel, mint a magyar.”³⁵¹ A hivatali nyelvhasználatot hasonló módon szabályozták 1919 decemberében, a zsupáni hivatalok elrendelték a következőt: „Miheztartás és tudomásvétel végett értesítem, hogy hivatalos érintkezésben a nyelv csak a ruszin illetve a cseh használható, továbbá, hogy a ruszin nyelv használata esetén úgy a cirill, mint a latin betűk alkalmazhatók”.³⁵²

A köztéri emlékjelekkel kapcsolatban maga a terület katonai parancsnoka, Edmund Hennoque francia tábornok adott ki rendeletet 1919. december 1-jén, a következőkkel: „Elrendelem, hogy az összes alárendelt hivatalnoknak adja tudomására, hogy ha idáig még meg nem történt volna a volt magyar címerek és jelek, melyek a régi uradalmi családokra emlékeztetnek, 14 napon belül a nyílt épületekről azonnal eltávolíttassanak, ha pedig azt eltávolítani nem lehet, el kell takartatni.”³⁵³ Az ilyesfajta rendeletek végrehajtását a városi hatóságok igyekeztek akadályozni. Az egyik legtipikusabb példája ennek a törvényszék homlokzatát díszítő magyar címer ügye volt. Az 1919-es rendelet kiadását követően évekig, egészen 1922-ig³⁵⁴ marad a helyén a címer, a városi vezetés rendszeresen arra hivatkozva halogatta a munkálatokat,

³⁵⁰ Az „orosz” alatt ebben az esteben a ruszin nyelvet értették.

³⁵¹ KTÁL, Fond 14. Op. 2. Od.zb. 60.

³⁵² Szakál Imre: „...egymásra zuhanó sűrű történések...” A csehszlovák hatalomátvétel Beregszászban az első világháborút követően. In Prvá svetová vojna v Karpatoch. Első világháború a Kárpátokban. Перша світова війна в Карпатах. Ed. Peter Kónya. Prešov 2016. 303.

³⁵³ KTÁL, Fond 14. Op. 2. Od.zb. 60.

³⁵⁴ Fedinec: A kárpátaljai magyarság, 106.

hogy nincsen anyagi lehetőségük a jelkép levésését segítő alkalmas állványzat építésére. 1922-ben azonban már arról értesülünk a helyi sajtóból, hogy számos magyar vonatkozású emlékhelyet eltávolítottak Kárpátalja köztereiről. Nagyszőlősen Perényi Zsigmond báró szobrát, Ungváron Dayka Gábor szobrát és Bercsényi Miklós gróf emléktábláját, Dolhán a Rákóczi-emlékművet.³⁵⁵

A korabeli sajtóban a legnagyobb visszhangot kétségtelenül a munkácsi várban emelt turulmadaras milleniumi emlékmű elbontása keltette.³⁵⁶ A nyilvánosságban látható magyar szimbólumok elleni fellépés akkor sem maradt el, ha az történetesen a ruházatban nyilvánul meg: 1920. augusztus 20-án a magyar viseletben ünneplő beregszásziakat bekísérték a csendőrök, majd Sepsi Márton római katolikus segédlelkész, aki az ünnepi misét celebrálta, kiutasították a köztársaságból.³⁵⁷

Ez a fajta szimbolikus politika természetesen az utcanevekre is kihatott, hiszen ezek a kollektív emlékezet formálásának egyik fontos eszközei voltak. Az alábbi táblázatban Beregszász utcanevein keresztül kívánom illusztrálni az átalakulást, valamint a csehszlovák kormányzat emlékezetpolitikai szándékait.

**Beregszász utcanévváltozásai
az első világháborút követő államfordulat során³⁵⁸**

Nº	Az utcanév az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában	Utcanév az első Csehszlovák Köztársaság időszakában
1.	Tompa Mihály utca	Liszt Ferenc utca
2.	Rákóczi tér	Köztársaság tér

³⁵⁵ Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1922. március 4. 2-3.

³⁵⁶ Turulmadár, Határszéli újság, 1925. február 1., Elszállt a Turul, Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1925. április 19., 2.

³⁵⁷ Uo.

³⁵⁸ Csatáry György: Beregszász utcaneveinek történetéből. Kárpátalja. 1992. február 11.

Nº	Az utcanév az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában	Utcanev az első Csehszlovák Köztársaság időszakában
3.	Attila utca	Ruszka utca
4.	Teleki utca	Bacsinszky utca
5.	Esze Tamás utca	Hegyalja utca
6.	Kölcsey Ferenc utca	Kertalja utca
7.	Perényi utca	Muzsalyi utca
8.	Deák Ferenc utca	Posta utca
9.	Bethlen utca	Templom utca
10.	Bercsényi utca	Szlovák utca
11.	Lehel utca	Fircák utca
12.	Arany János utca	Újváros utca
13.	Petőfi utca	Petőfi utca
14.	Árpád utca	Munkácsi utca
15.	Lónyai utca	Korjatovics utca
16.	Wesselényi utca	Dobránszky utca
17.	Kossuth tér	Masaryk tér
18.	Werbőczy tér	Rašín tér
19.	Kálvin tér	Kálvin tér
20.	Széchenyi tér	Morva tér
21.	Andrássy utca	Fő (Main) utca
22.	Bocskay utca	Asztélyi utca
23.	Szondy utca	Samolovsky utca
24.	Jókai utca	Jókai utca
25.	Batthyány utca	Magyar utca
26.	Eötvös utca	Drugeth utca
27.	Kinizsi utca	Bazilovics utca
28.	Zrínyi utca	Duchnovics utca

A táblázatból egyértelműen látszik, hogy – akárcsak a köztársaság más területein – a magyar múltra és a magyar történelem jelentős személyiségeire utaló utcaneveket Beregszászban is lecserélték. Helyükre az új államhoz és a csehszlovakizmus ideológiájához kapcsolódó nevek kerültek, például „Szlovák”, „Masaryk”, „Morva” vagy „Rašin”.³⁵⁹ Sajátos azonban az, hogy a kárpátaljai új utcanevek között, így Beregszászban is megjelentek a ruszin történelem részének tekintett személyek nevei, mint a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye jelentős személyiségei: Bazilovics János, a csernekhegyi kolostor főapátja, Bacsinszky András és Fircák Gyula püspökök, Adolf Dobrjánszky és Olexandr Duchnovics, a 19. századi ruszin nemzeti ébredés alakjai, vagy a legendás Korjatovics Tódor podóliai fejedelem. Akárcsak a katonai megszállás idején alkalmazott kommunikációval, úgy szemmel láthatóan közterületek elnevezésével a szláv jelenlétet kívánták megjeleníteni, illetve az ahhoz kapcsolódó múltbeli tájékozódási pontokat lecövekelni.

A térben ábrázolt múlt, illetve jelen ellentétnek sajátos esete volt a köztársaság függetlensége kikiáltásának első évfordulója Kárpátalján. Beregszászból maradt ránk az a rendelkezés, amellyel az egyéves fennállás méltatását kívánta elérni az új csehszlovák hatalom egy rendelet kiadásával, amely egyúttal felszólította a város magyar lakosságát a magyar múlttal való, szoros értelemben vett szakítással. A rendelet a következőképpen szólt: „Az összes házak legyenek a Cseh Köztársaság nemzeti színű zászlóival díszítve. Minthogy háztulajdonosok bizonyosan rendelkeznek magyar nemzeti színű piros-fehér-zöld zászlókkal, a szövethiány miatt a zászlókérdés úgy volna megoldható, hogy a fenti számú átirat értelmében s alapján, hívja föl a város lakossá-

³⁵⁹ Claire Moleron i. m. 2019., lásd még: Peter Bugge: The Making of a Slovak City: The Czechoslovakia Renaming of Pressburg/Pozsony/Pressporok. Austrian History Yearbook (January 1, 2004)

gát a szokásos módon, hogy a magyar nemzeti színű zászlókból elvéve a zöld színt, az már a Cseh Köztársaság nemzeti színű lobogója lesz, amikkel kell tehát a házakat díszíteni.”³⁶⁰

A nyelvi tájkép átalakítása és az emlékjelek eltávolítása mellett a korszakban a kárpátaljai lakosok számára talán kevésbé volt látványos a terület múltjának a történeti és tudományos ismeretterjesztő munkákban megjelenő interpretációja. Véleményem szerint e források tanulmányozása fontosabb is lehet, hiszen jobb betekintést nyújtanak a köztársaság emlékezetpolitikai szándékaiba.

Az első világháború után létrejövő új közép-európai államalakulat, Podkarpatszka Rusz, sajátos egységet képviselt: a központtól földrajzilag és gazdasági fejlettség szempontjából is messze elhelyezkedő terület ismeretlen terep volt Prága számára. Ferdinand Peroutka, a két világháború közötti Csehszlovákia egyik legismertebb publicistája, már-már történészi alapossággal megírt többkötetes művében, a *Budovani Statu (Állam Építése)* című munkájában szikár egyszerűséggel így jellemezte Kárpátalját: „Podkarpatszka Rusz a csehek számára természetesen ismeretlen volt, mondhatni teljesen ismeretlen.”

A csehszlovák időszak egyik első politikai pamfletjében a mélyszegény Kárpátalját „problémás ügyként” említették, úgy fogalmazva, hogy a terület „hátrány inkább, mintsem előny” a köztársaság számára.³⁶¹ Ez az „ismeretlen”, „távoli” „problémás ügy” a két világháború között a csehszlovák tudományos körökben élénk érdeklődést váltott ki. Csak a köztársaság első évtizedében több mint 180 tudományos és ismeretterjesztő munka jelent meg Kárpátaljáról, ezeknek jelentős része történeti, vagy történeti részt is tartalmaz. A szemléltetett érdeklődés a harmin-

³⁶⁰ KTÁL, Fond 108. op. 7. od. zb. 20.

³⁶¹ Magocsi, Paul Robert: *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus' 1848-1948*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1978, p. 199.

cas években sem lankadt. A kutatás során ebből a két világháború között íródott cseh és szlovák nyelvű történeti munkákból tekintettem át tizenhetet.³⁶² A munkák között vannak kifejezetten propagandisztikus jellegű kiadványok, tudományos-ismeretterjesztő művek, illetve szaktudományosnak nevezhető munkák is.

Ezeknek az írásoknak a részletes bemutatására és elemzésére jelen munka keretében nem vállalkozom, csupán arra törekszem, hogy egyrészt körvonalazzam a Kárpátalja történetével kapcsolatos történetírói attitűdök főbb jellegzetességeit, másrészt bemutassam, mely történelmi témák voltak a leg-

³⁶² Alois Hora: Organisaace státní správy Podkarpatské Rusi : studie. Kniha byla vydána v roce 1919 Československým cizineckým úřadem v Praze, Lubor Niederle : Počátky karpatské Rusi, Studie byla publikována v časopise Národopisný věstník československý, r. 15, 1922., Jevgenij Julianovič Perfeckij: Dvě stati k dějinám Podkarpatské Rusi Studie byla publikována v roce 1922 ve Sborníku Filozofické fakulty University Komenského, Lubor Niederle: Ještě k sporu o ruskoslovenskou hranici v Uhrách, Karel Kadlec: Podkarpatská Rus „Přednáška konaná ve státovědecké společnosti dne 21. května 1920”, Text přednášky byl publikován v časopise „Národ” v roce 1920, František Tichý: Náboženský a církevní problém Podkarpatské Rusi, Studie byla publikována v časopise „Kalich” v roce 1922, Florián Zapletal : Rusíni a naši buditelé, Kniha byla vydána v roce 1921 v Praze: Josef Chmelář - Stanislav Klíma - Jaroslav Nečas : Podkarpatská Rus: Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových, Kniha byla vydána v roce 1923 v Praze (Orbis), Julian A. Javorskij: Z dějin vědeckého bádání Zakarpatské Ukrajiny, Kniha byla vydána v Praze roku 1928, Jevgenij Julianovič Perfeckij: Sociálně-hospodářské poměry Podkarpatské Rusi ve století XIII.-XV. (s mapou Podkarpatska) Kniha byla vydána v Bratislavě roku 1924, Amalie Kožmínová: Podkarpatská Rus: práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné, Vasyl' Pačovs'kij: Історія Подкарпатське Русі, Kniha byla vydána v Užhorodě roku 1920, Kamil Krofta: Подкарпатская Русь и Чехословакия, Kniha byla vydána v Praze roku 1935, J. A. Javorskij: Историческая, личные, вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI-XIX веков, Kniha byla vydána roku 1931 v Užhorodu, Julian A. Javorskij: Новые рукописные находки в области старинной карпаторусской письменности XVI-XVIII веков, Кондратович Іриней: Історія Подкарпатської Русі для народу, 1924г. Ужгород, Kochannyj-Goralčuk, K. Podkarpatská Rus v minulosti a přítomnosti. Praha, 1931

jellemzőbbek a vizsgált munkákban. Arra is vállalkozom, hogy ezeknek a jellemzőknek röviden bemutassam a korszak társadalmi-politikai kontextusát.

Mielőtt azonban részletesebben tárgyalnám ezeket, szükségesnek tartom röviden jellemezni a két világháború közötti csehszlovák történetírást. Természetesen felmerülhet a kérdés: van-e egyáltalán „csehszlovák” történetírás? A válaszhoz érdemes figyelembe venni, hogy a csehszlovakizmus ideológiája, bár megelőzte az első köztársaság létrejöttét, legfontosabb funkcióját a két világháború között töltötte be. A csehszlovakizmus paradoxonát az igyekezett áthidalni, hogy az első Csehszlovák Köztársaság, noha „nemzetállamnak” deklarálták, valójában multietnikus állam volt. Az elképzelt cseh és szlovák egység egyes értelmezések szerint a ruszinokra is kiterjedt, miközben a két államalkotó nemzetnél sem működött minden a várakozások szerint.

A csehszlovakizmusban rejlő feszültségek természetesen a történetírásban is megjelentek, és hasonlóan az állam irányításához, itt is a cseh elem dominált. A 19. század második felében a cseh történetírás professzionalizálódott, és – akárcsak más országokban a rankei mintát követő történetírás – a múlt vizsgálatát nemzeti keretben végezte, persze a Habsburg-hatalom iránti tisztelettel és óvatossággal. Az idők változását érzékelve, a cseh történetírás akkori legfontosabb fóruma, a Český časopis historický 1918. évi üdvözetében így fogalmazott: „A cseh szabadság új történelmet is ad nekünk.”³⁶³ Ezzel tulajdonképpen megfogalmazták azt az attitűdöt, ami a két világháború közötti csehszlovákiai történetírást nagyban jellemezte.

Az új államban a történetíróknak számolniuk kellett a csehszlovakizmus ideológiájával, így a szabadság és az „új” történelmi múlt nemcsak a cseheké volt. Ezzel a vezető cseh tör-

³⁶³ Niederhauser Emil: A történetírás története Kelet-Európában. História Alapítvány-MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1995.

ténetírók túlnyomó többsége tudott is azonosulni. A szlovák történetírás állapota azonban – csonka társadalom lévén – a 19. században nem közelíthette meg a cseh eredményeket. 1918 után az új államban létrejövő tudományos intézményrendszer lehetőséget biztosított a szlovák történészek képzésére és működésére, bár a helyzetet jól jellemzi, hogy a hazai történészképzést biztosító pozsonyi Komensky Egyetem történelem karán szinte kizárólag cseh történészek oktattak.

A két világháború között tehát új kihívásokkal kellett szembenéznie a cseh történetírásnak. A csehszlovák identitás kialakítása és erősítése megkívánta a csehek és szlovákok múltbeli formációinak feltárását. A területi átrendeződések következtében kialakult országterület azonban nemcsak a csehek és szlovákok lakta terület volt, így a régi-új történeti mesternarratívát – erről később még szó lesz – valahogy az új állapotokhoz kellett igazítani. A Kárpátaljával kapcsolatos két világháború közötti történetírás is ezeket a törekvéseket tükrözi.

Az első jellemző, ami szembetűnik a Kárpátalja történetével foglalkozó vizsgált munkákban, a Podkarpatszka Rusz mint közigazgatási egység megjelenítése az 1919 előtti történelmi korszakokban. Ez az anakronizmus – az éppen jelenlévő határok visszavetítése olyan történelmi korokra, amikor azok még nem léteztek – a nemzetállami legitimációt szolgáló történetírások bevett eszköze, hiszen az épp aktuális államalakulat területi egységének történelmileg igazolt, múltban gyökerező jogos voltát igyekszik alátámasztani.

Különösen érdekes Kárpátalja esetében, hogy történeti értelemben vett Podkarpatszka Rusz és a csehszlovák közigazgatási egység között eltérés figyelhető meg, ugyanis a vizsgált történeti munkákban kivétel nélkül a Kárpát-medence északi részén élő ruszinok lakóterületét értik alatta. Tehát amikor a csehszlovák történeti munkák a Podkarpatszka Russzal foglalkoznak, a narratíva csúcspontjai kizárólag a ruszinok történetének jelentősebb eseményei. Ennek következménye, hogy

a közigazgatási egységben élő egyéb etnikumok története vagy teljesen hiányzik az elbeszélésből, vagy – a magyarok esetében – egy meghatározott történeti szerepbe sorolódik.

Ezzel el is érkeztünk a második, általam tárgyalt jellemzőhöz: a magyarok megjelenítéséhez a Kárpátaljával foglalkozó történeti munkákban. A magyarok esetében jól érzékelhető a nagy cseh nemzeti romantikustól, František Palackytól származtatható mesternarratíva alkalmazása. Palacky történetírásában – erős leegyszerűsítéssel – a csehek voltak a történelem „jó” szereplői, a németek pedig a „rosszak”. Ezt a negatív történeti képet kiterjesztette a magyarokra is, megalkotva a szláv történetírás legismertebb, a magyarsággal kapcsolatos vándortémáját, amely szerint a magyar honfoglalás szétzúzta a Kárpát-medencében a szlávok együttélését.³⁶⁴

A magyarnak és németnek mint ellenségnek, elnyomónak a beállítása mind a cseh–szlovák, mind a cseh–ruszin relációban egy olyan közös pont volt, aminek a történeti munkákban való megjelenítése a közöttük hangsúlyozott szláv testvériség eszméjének erősítését célozta. A magyarokról mint hódítókról, elnyomókról alkotott negatív kép nemcsak a tudományos munkákban jelent meg, de csehszlovákiai tankönyvekben is felfedezhető.³⁶⁵ A két világháború közötti munkák pedig átvették, tovább hordozták ezt a toposzt. A két világháború között született munkák bizonyos esetekben nemcsak gazdasági, de szellemi elnyomás-ként is értelmezték a magyar hatalmat.³⁶⁶

³⁶⁴ Niederhauser Emil i. m. 1995.

³⁶⁵ Elisabeth Bakke: The Making of Czechoslovakism in the First Czechoslovak Republic. In *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten*. Ed. Martin Schulze Wessel. München. 2004.

³⁶⁶ Kochannyj-Goralčuk, K. *Podkarpatská Rus v minulosti a přítomnosti*. Praha, 1931

A harmadik olyan közös pont, ami több elemzett munkában is megjelent, a Nagymorva Birodalom és Podkarpatszka Rusz kapcsolata. Ismert az, hogy a nagymorva állam történeti képe a csehszlovakizmus ideológiájának egyik legfontosabb támasztéka. Míg a cseh területeknek a középkori Cseh Királyság létezik állam-történeti előképként, addig ez a szlovákok esetében hiányzott. A nagymorva állam így a csehszlovák állam előképeként szolgálhat, ahol csehek és szlovákok éltek. Egyes történészek viszont a ruszinokat sem szerették volna kihagyni ebből középkori csehszlovák egységből, így születtek olyan írások, melyek Podkarpatszka Ruszt mint a Nagymorva Birodalom részét írták le.

Ezt egyébként a korszak egyik legismertebb történésze, nem mellékesen az első köztársaság második külügyminisztere, Kamil Krofta cáfolta *Podkarpatska Rus A Československa* című munkájában,³⁶⁷ abban egyébként, amiben 1934-ben azt az elhamarkodott kijelentést tette, hogy Csehszlovákia és Podkarpatszka Rusz elválaszthatatlanok. Krofta egy másik megközelítést alkalmaz, szintén a csehszlovakizmus hevétől fűtve. Az ő interpretációjában Podkarpatszka Rusz ugyan nem volt a Nagymorva Birodalom, hanem a Nagy-Bolgár Cárság része volt, és így ez a két nagy államalakulat képezte szláv egységet zúzzák szét a honfoglaló magyarok. Itt tesz egy érdekes kijelentést a politikus-történész. Megjegyzi, hogy a magyaroknak hála, így legalább a szlovákok és a ruszinok egy államkeretbe kerültek, s itt kezdődött a kapcsolat a „csehszlovákok” és Podkarpatszka Rusz népe között.³⁶⁸

A ruszinok és a nagymorva állam kapcsolatát persze a mérvadó cseh történészek a valóságtól túlságosan elrugaszkodottnak vélték. A csehszlovák köztársaság szláv etnikumai egységének múltbeli megnyilvánulásai szempontjából sokkal

³⁶⁷ Kamil Krofta: Подкарпатская Русь и Чехословакия, Kniha byla vydána v Praze roku 1935

³⁶⁸ Uo.

fontosabb hangsúlyt fektettek két középkori történeti szereplőre: Cirillre és Metódra. Cirill és Metód kultusza a 18. század végétől folyamatosan erősödő volt. A 19. században pedig a szláv apostolokat övező hagyományt, Miroslav Michela idézve: „a Magyarországon élő szlávok fejlettségük és civilizációs érettségük bizonyítására használták”.³⁶⁹ A közép-európai szláv nemzeti mozgalmak képviselői Cirill és Metód hagyatékának folytatói-ként tekintettek magukra.

Az első Csehszlovák Köztársaságban részben a szlovák nemzeti igények kielégítésére szolgált, az 1925-ben a nemzeti emléknapokat meghatározó törvény június 5-ét Husz János emléknappá nyilvánította, melyet szinte kizárólag a csehek ünnepeltek, június 6-át pedig a Cirill és Metód ünnepévé, amelyet leginkább a katolikus szlovákok és morvák tartottak. Emellett, ahogyan azt Csernicskó István és Fedinec Csilla is megállapította, a csehszlovakizmus kulturális nacionalizmusának fontos eleme volt a kultusz.³⁷⁰ Ezt a kulturális örökséget igyekeznek a ruszinokra is kiterjeszteni, és a vallástörténeti munkák közül több is állítja, hogy a ruszinok már a szaloniki testvérek térítése idején, tehát a csehekkel, szlovákokkal együtt felvették a keleti kereszténységet.³⁷¹

A fentiekén túl még számos, hasonlóan interpretált témát ki lehet emelni a vizsgált könyvekből és tanulmányokból. Ilyen például Korjatovics Tódor szerepének gyakori emlegetése, az ungvá-

³⁶⁹ Miroslav Michela: Cirill és Metód kultusza a csehszlovák nemzetállam kiépítésében, 1918–1938. In Párhuzamos nemzetépítés és konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938). Szerkesztette: Szarka László. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2017. 305–325.

³⁷⁰ Csernicskó István – Fedinec Csilla: i. m. 2019. 120. A ruszinok közül elsőként ezt a koncepciót osztotta Basilovits János (1742–1821), a munkács-csernekhegyi bazilita kolostor apátja. A „ruszin Hérodotoszként” emlegetett egyházi vezető úgy vélte, hogy az őslakos ruszinokat Szent Cirill (827–869) és Metód (815–885) térítette keresztény hitre. Lásd: Molnár Ferenc: A Munkácsi Egyházmegye i.m. 2023. 23.

³⁷¹ lásd: František Tichý: Náboženský a církevní problém Podkarpatské Rusi, „Kalich” v roce 1922

ri unió káros hatásainak hangsúlyozása, a 19. századi ruszin, cseh és szlovák nemzeti mozgalmak együttműködésének bemutatása, és hasonlók. Ezeknek a tendenciózus tárgyalása a két világháború között azt a célt szolgálta, hogy erősítse a Csehszlovák Köztársaság összetartozásának gondolatát és ideológiai alapját, valamint igazolja és megerősítse Kárpátalja helyét az államkonstrukcióban.

Az elkülönülő kárpátaljai magyar identitás építésének sikerei a két világháború közötti időszakban azonban nem voltak egyértelműek. Érdemes például kiemelni, hogy Szvatkó Pál, a kor ismert publicistája, amikor a felvidéki lelkialkatról elmélkedett, nem azonosította a kárpátaljai magyart; így a 1938-ban a „kárpátaljai magyart” így írta le:

„A legkeletebbre eső terület: Kassa, Munkács, Beregszász, a legkurucabb tömeget jelentette, szilaj, magyar vidéki élettel, intranzigens hazaszeretettel, negyvennyolcas református alapokkal, de a nyugatinál kisebb szervező erővel. Az új államban hamarosan kifejlődött a nyugatszlovenszkói és a keletszlovenszkói magyar típusa, s ha lényeges különbséget a kettő között nehéz is találni, kétségtelen, hogy mindegyik külön központ köré csoportosult: a nyugati Pozsony, a keleti Kassa köré.”³⁷²

Meglátásom szerint az 1919-ben meghúzott új határvonal csak az egyik tényező volt, ami a kárpátaljai magyar önmeghatározást befolyásolta. A kárpátaljai magyar politikai elit létrejöttének lehetőségei, szándékaik, elképzeléseik érvényesítését szolgáló társadalmi intézmények állapota mind meghatározta azt, hogy ez az identitásképzés milyen eredményekkel járt. Ennek

³⁷² Szvatkó Pál: A visszatért magyarok. A felvidéki magyarság húsz éve. Révai nyomda. Budapest. 1938 22-23.

keretét pedig az új államkeret jellege, és az első világháborút követő Kelet-Közép-Európa arculata egyaránt meghatározta.

Ebben a tekintetben három nagyobb irányt tudunk elkülöníteni a kárpátaljai magyar emlékezetkultúrában. Ezeket el lehet különíteni az emlékezetkultúra tartalmi jegyei, valamint az azokat konstruáló emlékezetpolitika aktorai szerint is.

Az első a magyar nemzeti irányzat. Ennek aktorai elsősorban azok a kárpátaljai magyar ellenzéki pártok, társadalmi és kulturális szervezetek, valamint a csehszlovákiai ellenzéki magyar pártok kárpátaljai szekciói voltak, amelyek a csehszlovák uralmat egyfajta ideiglenes interregnumként értelmezték, és a csehszlovák emlékezetpolitikai törekvésekkel szemben defenzív alapállást vettek fel. A kutatás jelen állása szerint ez az emlékezetpolitikai irányzat képezte a leggazdagabb forrásbázist, így ez ismerhető meg a legteljesebben.

A második, szintén politikai megfontolások mentén kialakult emlékezetpolitikai irányzat a kárpátaljai magyar aktivistákhoz kapcsolódott. A korszakos kontextusban a politikai aktivizmus gyakran azt jelölte, hogy egyes szereplők hajlandóságot mutattak a csehszlovák kormányzat álláspontját képviselő pártokkal való együttműködésre. Olyan fórumokban, mint a Munkácson megjelenő *Keleti Újság*, elköteleződtek a csehszlovák történelemszemlélet mellett, és az állam által konstruált emlékezetpolitikát igyekeztek a magyar közösség szélesebb rétegei számára is átadni. Tartalmát tekintve bár rendszeresen hivatkoztak magyar irodalmi és történelmi alakokra, kommunikációjukban a magyar uralom évszázadait negatív színben tüntették fel, míg a Csehszlovák Köztársaságot egyértelműen történelmi léptékű, minőségi előrelépésként értelmezték.³⁷³

A harmadik emlékezetpolitikai irányzat a kárpátaljai kommunista mozgalom magyar résztvevőinek a múlttal kapcsolatos

³⁷³ Lásd például a munkácsi *Keleti Újság* lapszámait.

diskurzus volt. Fontos kiemelni, hogy itt gyökeresen más múltértelmezéssel állunk szemben. Míg az előző két emlékezetpolitikai irányzat a nemzetállami projektek szemszögéből közelítette meg Kárpátalját, és azon belül a magyar közösség múltjának instrumentalizálási lehetőségeit vizsgálta, addig a kommunisták elsősorban az osztályharc történelmi előképeire helyezték a hangsúlyt. Közösségépítésük tehát főként osztályalapú volt. A múlttal, különösen az első irányzathoz képest, lényegesen kevesebbet foglalkoztak; ha mégis szó esett róla, akkor főként a magyar fennhatóság elnyomó jellegének bemutatására korlátozódott.³⁷⁴

A vizsgált anyagok leggazdagabb része a magyar nemzeti emlékezetpolitikai törekvések révén maradt fent, így elsősorban ennek az emlékezetkultúrának az elemei azok, amelyeket jobban ki tudunk bontani, és ahol el lehet különíteni bizonyos emlékezhelyeket.

A csehszlovákiai magyarság rendszeresen ünnepelte az 1848-as forradalom és szabadságharc évfordulóját, amely 1919 márciusában volt először hivatalos nemzeti ünnep, bár bizonyos esetekben az új hatalom megtiltotta a nyilvános emlékezést.³⁷⁵ A megemlékezéseket – mint gyakorlatilag minden nyilvános rendezvényt – áthatották a kisebbségi léttel kapcsolatos diskurzív elemek, az eseményeken legalább akkora hangsúlyt kapott a magyar identitás és nemzeti öntudat megerősítésének ügye, mint a konkrét történelmi események felidézése.

A rendezvényeken túlnyomó többségében magyar értelmiségiek, a magyar pártok kisebbségi szervezetek tisztségviselői és tagjai vettek részt. Az ünnepségek gyakran istentiszteletekkel egybekötve történtek, és kulturális műsorokkal gazdagítva zajlottak. A nyilvános diskurzsuban az emlékezhellyel kap-

³⁷⁴ Lásd például a Munkás Újság lapszámain.

³⁷⁵ Simon Attila: Az átmenet bizonytalansága. Az 1918/1919-es impériumváltás Pozsonytól Kassáig. Hun-Ren Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 2021.

csolatban gyakran jelent meg a „szabadság, egyenlőség, testvériség” hármas jelszava, amelyet mint forradalmi alapértékeket a kisebbségi magyar közösség aktuális helyzetére is alkalmaztak mint elérendő célokat.³⁷⁶ A sajtóban leközölt emlékcikkek, a megemlékezéseken elhangzott beszédek átirataiban, a tudósításokban gyakran kiemelték, hogy a magyar kisebbségnek is ugyanazokért a jogokért kell küzdenie, amelyekért 1848–49-ben is, és a nemzeti identitás, a nyelvhez, kultúrához való ragaszkodást 1848–49 „örökségeként” helyezték az olvasó vállára.

Figyelemreméltó, hogy a csehszlovák állam kisebbségi politikája is gyakran jelent meg a március 15-i megemlékezések kapcsán. A megszólaló aktorok utaltak a két világháború közötti időszak kisebbségi sérelmeire, a csehszlovák állam elnyomó voltát hangsúlyozva, sőt, néha meg párhuzamba állítva a csehszlovák fennhatóságot a Habsburggal:

„A magyar nemzet ma is csak az egyenlőséget hirdetheti és ma is csak az egyenlőség csorbíthatatlanságáért kell harcolnia, hogy fölemelkedhessék harmadosztályú állampolgári helyzetéből. Ma is csak az egyenlőség elve mellett kell kitartania, hogy ne tekintsék kisebbnek a többi nemzetek.”³⁷⁷

Szent István ünnepe, augusztus 20-a a kárpátaljai magyar emlékezetkultúrában több szempontból is kiemelkedő jelentőséggel bírt, különösen azért, mert az egyik olyan nemzeti ünnep volt, ahol összeütközésbe kerültek az állami emlékezetpolitikai törekvések és a helyi közösség emlékezési szándékai. Az ünnepségeket időnként korlátozták, volt, hogy nem is engedélyezték, letartóztatták a megemlékezéseken magyar himnuszt éneklőket, vagy azokat akik nemzeti viseletben jelentek meg. A korabeli publicisztikák

³⁷⁶ 1848. március 15. Kárpáti Magyar Hírlap, 1935. március 15.

³⁷⁷ Uo.

kiemelték Szent István európai mércével mérve is jelentős államalkotó alakját, ezzel összefüggésben pedig szót ejtettek a magyarságnak Európáért hozott áldozatairól, amelyben a magyarság Európában elfoglalt helyét egyfajta hivatásként emelték ki.³⁷⁸

Az írásokban gyakran hangsúlyozták, hogy a keresztény hit és a magyar nemzet fennmaradása szorosan összekapcsolódik, Szent Istvánt pedig e kettő szimbólumaként ábrázolták. Többször nehezményezték, hogy a csehszlovák állam a magyar kisebbségi jogokat sértve próbálta korlátozni az augusztus 20-i ünneplést. A hatósági fellépések következtében az ünnep a helyi magyar közösség számára az ellenállás terepévé válhatott. Augusztus 20-a környékén a sajtó már nemcsak Szent István kultuszát tematizálta, hanem az ünnephez kötődő sérelmeket is kiemelte. A korabeli cikkek figyelmeztettek arra, hogy a magyar nemzeti identitás fenntartása egyre nehezebb, és hogy a politikai környezet gyakran ellenséges a magyar közösséggel szemben. Az ünnephez kapcsolódó szövegekben gyakran felbukkantak a világháború utáni határrendezések és a magyar nemzet szétszakítottságának témái is. Így Szent István ünnepe a tradicionális egyházi keretek mellett egyre inkább a nemzeti öntudat és a kulturális ellenállás szimbólumává vált, és a kisebbségi helyzetből adódó kihívások következtében az ünnep a magyar identitás formálásának fontos eszközévé lett.

II. Rákóczi Ferenc és a Rákóczi-szabadságharc a kárpátaljai magyar emlékezetkultúrában kulcsszerepet játszott mint a magyar szabadság és ellenállás szimbóluma, amelyet az a tény is erősített, hogy a vidék érintett volt Rákóczi mozgalmában, számos emlékezhely kapcsolódott magához II. Rákóczi Ferenchez, és a köré kialakult kultusz egyéb szereplőjéhez.³⁷⁹ Az ünnepségekről

³⁷⁸ 1848. március 15. Kárpáti Magyar Hírlap, 1935. március 15.

³⁷⁹ Csátary György: The Rákóczi princes and their memory in Transcarpathia. Ungvár-Beregszász: TOV „RIK-U”, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2023.

szóló tudósítások, a sajtóban megjelenő emlékező írások, ismeretterjesztő írásoknak tagadhatatlan volt a közösségformáló szándéka, és mondanivalójuk gyakran reflektált aktuálpolitikai témákra.

A Rákóczi-kultuszhoz kapcsolódó események a korszakban végig jelen voltak, azonban a fejedelem halálának 1935-ben esedékes kétszázadik évfordulójához közeledve kulmináltak. Itt már azt figyelhetjük meg, hogy a csehszlovák hatóságok sem tiltották a megemlékezéseket, sőt 1934-ben Ungváron, Podkarpatszka Rusz fővárosában (újra) utcát nevezhettek el Rákóczi-uttra, ezzel is őrizve emlékét, valamint nagyszabású hangversennyel tisztelegtek előtte. A legfigyelemreméltóbb esemény az emlékévkben 1935. április 7-én zajlott le, amikor tízezres tömeg zarándokolt el a tiszaujlaki Rákóczi-emlékműhöz. Az esemény a kárpátaljai magyar közösség egyik legnagyobb szabásúbb ünnepe volt a két évtized alatt, és a sajtótudósítások alapján a korszak legnagyobb létszámú magyar tömegrendezvénye.³⁸⁰

A forrásainkból jól körvonalazódik az a kép, amelyet a fejedelemmel kapcsolatban a közösség számára az emlékezetpolitika aktorai megpróbáltak felrajzolni. II. Rákóczi Ferencet, a dúsgazdag földbirtokost a népért mindent feláldozni kész szabadsághősként mutatták be.³⁸¹ Az írások hősként ábrázolták, aki a kényelmes élet helyett a harcot és az emigrációt választotta. Mint korábban³⁸², úgy a vizsgált időszakban is II. Rákóczi Ferenc mozgalma mint emlékezhely alkalmas volt arra, hogy felmutassák a ruszin-magyar együttműködés példáját. A publicisztikák hangsúlyozták, hogy Rákóczi első katonái ruszinok voltak, és hogy a szabadság-

³⁸⁰ Tízezerre menő magyar tömegek zarándokoltak el Tiszaújlakra, hogy hódoljanak II. Rákóczi Ferenc nagyfejedelemünk emlékének. Kárpáti Magyar Hírlap, 1935. április 10. 1.

³⁸¹ II. Rákóczi Ferenc, Ruzsinszkoji Magyar Hírlap, 1929. április 10. 1. és Rákóczi éve Kárpáti Magyar Hírlap, 1935. január 18.

³⁸² Csátáry György: The Rákóczi princes and their memory in Transcarpathia. Ungvár-Beregszász: TOV „RIK-U”, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2023.

harc nemcsak a magyarok ügye volt, hanem Kárpátalja különböző népei is csatlakoztak hozzá, és ennek emléke sem halványult „a mai Ruszinszkóban, ruszinok és magyarok lelkében még mindig mint a szabadság legendás harcosa és vértanúja él”.³⁸³ A cikkek gyakran utaltak a fejedelem alakján keresztül a magyar nemzet és Kárpátalja korszakos helyzetére, és Rákóczi harcát példaként állították a kisebbségi jogokért folytatott harchoz.³⁸⁴

Szent István vagy II. Rákóczi Ferenc tiszteletére rendezett megemlékezések a korszakban gyakran nagy feltűnést keltettek, és ezzel párhuzamosan a magyar írók és költők emlékezete is megjelent a kárpátaljai magyar sajtóban. Az évfordulókhoz kapcsolódó ünnepségek és sajtóközlemények nem csupán az irodalmi hagyományokat ápolták, hanem a nemzeti öntudat fenntartását és a kisebbségi közösség megerősítését célzó törekvések fontos eszközei is voltak. A magyar írók és költők munkásságát úgy mutatták be, mint a magyar öntudat és kulturális örökség fenntartásának egyik legfontosabb alapját, kiemelve, hogy műveik olvasása erősíti a magyarság történelmi küldetésének tudatát.³⁸⁵

Jókai, Petőfi és Arany esetében hangsúlyozták, hogy műveik nemcsak irodalmi, hanem történelmi értékkel is bírnak, hiszen a magyar nemzeti küzdelmek és eszmék megőrzői.³⁸⁶ Ezekben az esetekben sem maradt el az adott emlékezhely és a kisebbségi helyzet összekapcsolása, az publikációkban gyakran megjelent az a gondolat, hogy a magyar irodalom nemcsak a múltbeli dicsőség hordozója, hanem a jelen kihívásaira alkalmas válaszokat is hordozza.

³⁸³ II. Rákóczi Ferenc, Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1929. április 10. 1.

³⁸⁴ Rákóczi éve Kárpáti Magyar Hírlap, 1935. január 18.

³⁸⁵ Munkács magyarsága a Csokonai-estén. Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1924. január 3. 3.

³⁸⁶ Arany János emlékének impozáns megünneplése, Kárpáti Magyar Hírlap, 1932. december 11–14. 3.

Az írók és költők példáját olyan erőforrásként pozicionálták az emlékezetpolitika aktorai, amely segíthet megőrizni a magyar nyelvet és kultúrát a kisebbségi létben. Emellett egy-egy emlékcikk arra is lehetőséget adott, hogy megjelenjen a magyar irodalom és kultúra háttérbe szorításának ügye a csehszlovákiai oktatásban és a közéletben, így a Jókai vagy Petőfi emlékévkapcsán szintén találkozhatunk a kulturális ellenállás megnyilvánulásaival.

A két világháború közötti kárpátaljai magyar emlékezet-kultúrának gyakorlatilag az egyetlen kizárólag helyi kötődésű elmékezhelye Pósz Alajos személye, pontosabban tragikus halála volt. Az ungvári újságíró egy indulatos szóváltást követően csehszlovák katonák verték halálra 1919. március 7-én Ungváron.³⁸⁷ Ennek az eseménynek az emlékezete a két világháború közötti (napjainkra szinte teljesen kiveszett belőle) kárpátaljai magyar emlékezetkultúrában különleges helyet foglalt el, hiszen alakja nemcsak egy tragikus halált halt újságíróként, hanem a kisebbségi magyarság szenvedésének és ellenállásának szimbólumaként is megjelent az írásokban. Pósz Alajos halálának évfordulója rendszeres megemlékezések tárgya volt. Az ungvári magyar közösség és az újságíró társadalom évről évre megemlékezett róla. Az ünnepségeken részt vettek újságírók, magyar értelmiségiek és helyi politikai vezetők, akik Pósz Alajos emlékét mint a szabad sajtó és a magyar nemzeti öntudat megőrzésének jelképét tematizálták. A cikkekben felidéztek halálának körülményeit, példaként emlegették újságírói hitvallását, személyét a szólásszabadságért és a kisebbségben élő magyar ügyért folytatott harc szimbólumaként emelték fel.³⁸⁸

Rendszeres volt az ellentmondásokat nem nélkülöző párhuzam, miszerint élete és halála a kárpátaljai magyarság sorsát

³⁸⁷ Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság... i. m. 51.

³⁸⁸ Az „utolsó bohém” halálának évfordulóján, Ruszinszkoí Magyar Hírlap, 1925. március 8.

is jelképezi.³⁸⁹ Halálának évfordulóján előszeretettel emlegették föl a sajtócenzúrával kapcsolatos panaszait is az újságok hasábjain. A Pós Alajosról szóló írások és megemlékezések egyben politikai állásfoglalásként is szolgáltak, összességében emlékezete nem csupán egy tragikusan elhunyt újságíróra való emlékezés volt, hanem a kisebbségi magyar közösség ellenállásának és identitásának egyik fontos kifejeződése. Különleges színezetet adott a meggyilkolt újságíró emlékezetének, hogy halála március 7-én, Masaryk alapító elnök születésnapján történt, így a kárpátaljai kötődésű, a csehszlovák szimbolikus politikával szembefeszülő ellentörténet egyik fontos elemévé vált. Ehhez kapcsolódóan érdemes kitérnünk talán arra is, hogyan kezelte a magyar emlékezetpolitika a hivatalos állami ünnepeket, amelyek közül pont az alapító elnök születésnapja volt az egyik legfontosabb.

A rendelkezésünkre álló források alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a csehszlovák állam nemzeti ünnepeit a kárpátaljai magyar sajtó és közösség ambivalensen kezelte. Az ünnepségekről szóló beszámolók többnyire visszafogott tisztelettel, de távolságtartással és kritikával tekintettek az állami megemlékezésekre. Tomáš Garrigue Masaryk születésnapját hivatalos állami ünnepként kezelték, és az egész országban nagyszabású rendezvényeket tartottak. A magyar sajtó megosztottan állt hozzá az ünnephez: míg egyes írások Masarykot igazságos és demokratikus államférfiként méltatták, mások a kisebbségi politika visszáságaira mutattak rá. A cikkek kiemelték Masaryk demokratikus eszméit és kisebbségvédő kijelentéseit, de megjegyezték, hogy az állami gyakorlat nem mindig felelt meg ezeknek az elveknek. Egyes ünnepi beszédek Masarykot az igazság és a humanizmus bajnokaként ábrázolták, aki minden nemzetet egyenlően akart kezelni, de a magyar szerzők arra figyelmeztettek, hogy a gyakorlatban a magyar kisebbség mégis hátrányos helyzetbe került.

³⁸⁹ Szomorú évforduló Kárpáti Magyar Hírlap, 1932. március 6. 3.

A csehszlovák állam vezetése azt szerette volna, ha október 28. „minden polgárának egységes örömnépe lenne”.³⁹⁰ A magyar sajtó azonban rendszerint azt hangsúlyozta, hogy „a nem cseh nemzetiségű lakosság nem tud osztozni ebben az örömben”.³⁹¹ Az egyik újság szerint „tiszteljük az ünnepet, de nem lehetünk részesei az örömnak, mert nem kaptuk meg azokat a jogokat, amelyek biztosítanák a megelégedettségünket”.³⁹² A magyar és ruszin közösség távolságtartó szemlélként tekintett az ünnepre. A lapok kiemelték, hogy a kisebbségi lakosság számára ez a nap nem a szabadság és boldogság, hanem a jogfosztottság és bizonytalanság időszakát jelentette. A kritikák egy része arra utalt, hogy ha a kormány valóban egységes nemzetállamot akar építeni, előbb biztosítania kellene a kisebbségi jogokat és a társadalmi igazságosságot, mert anélkül az ünnep nem lesz közös.

A csehszlovák nemzeti ünnepeket a kárpátaljai magyar közösség hivatalosan lojálisnak mutatkozva, valójában azonban kritikus és távolságtartó módon ítélte meg. Október 28-át idegen ünnepként kezelték: a csehszlovákok számára valóban jelentőséggel bírt, a kisebbségek számára viszont a bizonytalanságot és jogfosztottságot szimbolizálta.

Az első világháború és az azt követő összeomlás, forradalmi időszak mély nyomot hagyott a kárpátaljai magyar emlékezet-kultúrában, amelyet a veszteség, a kiszolgáltatottság és a nemzeti tragédia érzése határozott meg. A dokumentumok alapján a következő főbb elemek rajzolódnak ki: Ungváron és más településeken emlékművek állítását kezdeményezték a háborúban elesettek tiszteletére. Egyes esetekben azonban felmerült a magyar közösség sérelme, miszerint az emlékműállítási bizottság nem vonta be kellőképpen a magyarokat, ami azt a félelmet kel-

³⁹⁰ Ünnep előtt Az Őslakó, 1928. április 29. 1. oldal

³⁹¹ Uo.

³⁹² Uo.

tette, hogy a magyar katonák emléke háttérbe szorul.³⁹³ Az emlékművek felállítását társadalmi összefogás kísérte, és fontosnak tartották, hogy a háború borzalmai ne merüljenek feledésbe.

A világháborút a magyar sajtó nemzetközi igazságtalanságként értékelte. Az egyik cikk szerint a magyarok becsületből, nem hódítási szándékkal vettek részt a háborúban, míg a „kapzsi, területéhes” nemzetek kerültek ki győztesként. A háborút a kisebbségi lét kezdőpontjaként értelmezték: a magyar nemzet a legnagyobb vesztese volt a világégésnek, amely után „csak a temetők jutottak osztályrészül”.³⁹⁴

A kárpátaljai magyar sajtó az 1918-as őszi forradalom és az 1919-es Tanácsköztársaság történetének eseményeit alapvetően negatív színben tüntette fel. Egy 1922-ben megjelent cikk azzal vádolta a forradalmi időszak szereplőit, hogy „ünneplik és büszkén kérkednek”³⁹⁵ azzal, amit a nagyhatalmak „dobtak nekik” jutalomként. A forradalmakat a nemzeti katasztrófa részeként ábrázolták, amelyek elősegítették a magyar államiság szétesését és a kisebbségi lét kialakulását.

A magyar közösség részéről megfogalmazódott az igény, hogy az elesett magyar katonák emlékét külön kell ápolni, mivel a csehszlovák emlékezetpolitika nem biztosított számukra megfelelő helyet. Az első világháborús áldozatokra való emlékezés egyben a kisebbségi lét kihívásaival is összekapcsolódott: az emlékezés kifejezte az elvesztett területek és jogok iránti nosztalgiát. Az 1914–1918-as háború és az azt követő forradalmi időszak a kárpátaljai magyar emlékezetkultúrában elsősorban a veszteség és a jogfosztottság szimbólumává vált, a forradalmakat és az összeomlást a magyar nemzet tragédiájaként értelmezték, amelyek hozzájárultak a kisebbségi sors kialakulásához.

³⁹³ A háborúban elesett katonák emlékművét az ungvári Marx-téren állítják fel. Kárpáti Magyar Hírlap, 1934. március 11. 2.

³⁹⁴ Forradalmak emlékezete. Határszéli Újság, 1922. november 5. 1. oldal

³⁹⁵ Uo.

A korabeli kárpátaljai magyar sajtó anyagai lehetőséget nyújtanak arra, hogy megfogalmazzunk néhány következtetést a két világháború közötti magyar emlékezetkultúrával kapcsolatban. Egyik legfontosabb megállapítás, hogy a történelmi és emlékezési gyakorlatokra vonatkozó szövegek alapján a kárpátaljai magyar kommunikációban a szűkebb régió múltjára való hivatkozás nem játszott elsődleges szerepet. Az emlékezhelyek létrehozása, a kommemorációs rítusok szervezése, valamint az évfordulók és emléknapok kontextualizálása mind olyan struktúrákhoz kapcsolódott, amelyek túlmutattak a lokális identitás-közösségen. Pós Alajos tragikus halálának emléknapiját, illetve az 1918–1919-es összeomlás történetének interpretációit leszámítva, az 1919 előtt kialakult emlékezetpolitikai gyakorlatok továbbélését figyelhetjük meg.

Ugyanakkor a már bevett emlékezhelyek körüli diskurzus új tartalmakkal bővült, amelyek a kisebbségi lét helyzetéhez kapcsolódtak, azonban nem vált dominánssá Kárpátalja mint különálló történelmi régió bemutatása. A vizsgált emlékezhelyek alapján úgy tűnik, hogy a nemzeti alapállású emlékezetpolitikai aktorok olyan ellentörténetet kívántak kialakítani, amely a csehszlovák szimbolikus törekvésekkel szemben nem elsősorban a kárpátaljai magyarság lokális egyediségét hangsúlyozta, hanem a csehszlovákiai magyarság és az összmagyarság összetartozását kívánta demonstrálni.

MENEKÜLÉS ÉS ILLÚZIÓK: UNG VÁRMEGYE MENEKÜLT TÖRVÉNYHATÓSÁGA 1919 ÉS 1923 KÖZÖTT

Az eddigi fejezetekben az olvasó már nagyrészt láthatta, melyek voltak azok a témák, amelyeket sikerült feldolgoznom az első világháborút követő hatalomváltáskor Kárpátalja területét illetően. Kutatásaim során több közgyűjteményben is kutattam, és így figyeltem fel a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában őrzött levéltári töredékekre, amelyek a Bereg, Ugocsa és Ung vármegyei menekült tisztségviselők történetét dokumentálják. Közülük különösen az Ung vármegye menekült törvényhatósági bizottságának iratait tartalmazó fond bizonyult számomra a legértékesebbnek.

Jelen fejezet keretében a feltárt dokumentumok segítségével betekintést kívánok nyújtani abba, hogyan működött a menekült közösség, milyen elvárásokat fogalmaztak meg a magyar államhatalommal szemben, és hogyan értékelték saját helyzetüket az 1918–1919-es turbulens hónapok után. Különös figyelmet fordítok arra is, milyen illúziók és váramozásaik voltak, amikor előbb Budapestre menekültek, majd székhelyüket Záhonyba áthelyezték 1919 és 1923 között. Bár a történet vélhetően nem tér el jelentősen a menekültek társadalmáról eddig született kutatásoktól, reményeim szerint hozzájárulhat a téma korábbi ismereteinek kiegészítéséhez.

Az Országos Menekültügyi Hivatal kimutatásai szerint az elszakított területek csehszlovák megszállás alatt lévő részeiről 1918 és 1924 között 106 841 fő menekült az anyaországba.³⁹⁶ Et-

³⁹⁶ Koloh Gábor: A trianoni menekültek száma. In Úton. Menekülés, mobilitás, integráció Közép-Európában és Magyarországon az első világháború után. Szerkesztette: Ablonczy Balázs. Bölcsész tudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2020. 12.

től eltérő számok is megjelennek a szakirodalomban. Kovács Éva 105 ezer felvidéket elhagyóról beszél, Popély Árpád 120 ezer-ről 1918 és 1930 között. Főleg azok menekültek, akik munkájukat, kenyérkeresetük lehetőségét „magukkal tudták vinni”. A kereskedők, iparosok, praxissal rendelkező orvosok, ügyvédek nehezebben mozdultak. A közigazgatási dolgozók, tanárok, akik közül többes kötődésűek voltak, esetleg nem is a szolgálati helyükön születtek, könnyebben keltek útra.³⁹⁷

Ismert, hogy Ung vármegyének csupán egy (bár a nagyobbik) része került Podkarpatszka Rusz közigazgatási fennhatósága alá, ezzel együtt a kárpátaljai (elsősorban magyar) történelmi emlékezet Ungot, „kárpátaljai vármegyeként” tartja számon, így a meglátásom szerint az ungi menekült tisztviselők története nem irreleváns annak „kárpátaljai magyar” etnoregionális öntudatnak a szempontjából, amely eléggé megszilárdult képekkel rendelkezik az első világháborút követő államfordulat históriájáról.

A legutóbbi, kárpátaljai magyar iskolások körében végzett, a történelmi ismereteik konstrukcióit vizsgáló kutatás arra mutatott rá, hogy a trianoni békeszerződés, illetve az az eseménysor (az első világháborút követő hatalomváltás), amelyet a fogalom magába tömörít, a tanulók számára az egyik legismertebb, és ezzel együtt a legneuralgikusabbnak tartott 20. századi történelmi eseményt. Különösen érdekes – a kutatás erre is rámutatott –, hogy a málenkij robottal együtt, a kárpátaljai magyarok közösségként működésének egyik alappillére, már ami a történelmi emlékezetet illeti. Sőt, a családi körben második világháború eseményei után, amelyet még elő rokonok is felidéz-

³⁹⁷ Szűts István Gergely: Sikerek, kompromisszumok és kudarcok a felvidéki menekültek integrációs folyamataiban. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2010/4, 3–24.

hettek a megkérdozetteknek, erről az egyre távolodó, de még „ki nem hűlt” eseményről beszélnek a legtöbbet.³⁹⁸

Egy másik, a trianoni békeszerződés emlékezetével foglalkozó kutatás pedig arra jutott, hogy a „trianoni békeszerződéshez” mint fogalomhoz a kárpátaljai megkérdozettek elsősorban a kisebbségi létbe kerülést, az új államhatalom megjelenését, a „magyar világ”, a „boldog békeidők” „elvesztését” kötik. Szemléletes, hogy a kárpátaljai térben megjelenő néhány emlékjel, alapvetően az „anyaországtól történő elszakítotttság” témáját igyekszik megragadni. Meggyőződése, és eddigi kutatási tapasztalataim alapján, kollégákkal egyetértve úgy gondolom, hogy az első világháborút követő hatalomváltás az 1919-ben létrejövő Podkarpatszka Rusz, magyarul Kárpátalja területén a közösségi emlékezet leegyszerűsítő diskurzusainál többneműbb valóságot jelentett.

Bár hajlamosak vagyunk 1918-tól kezdve – néha még azt megelőzően is – minden eseményt Kárpátalja keretében szemlélni, a két világháború közötti időszakban a regionális identitás csak formálódó, kezdeti állapotában volt jelen. Egyszerűbben fogalmazva: ahogyan nem szilárdult meg az egységes „kárpátaljai magyar” identitás a két világháború között, úgy az első világháborút követő hatalomváltás története sem csupán azoké, akik az új állam új tartományában maradtak, hanem azoké is, akik elhagyták azt.

A később megszilárduló regionális identitás azonban olyan tömbösített gondolkodást és ebből fakadó mnemotechnikai stratégiákat hozott magával, amelyek gyakran elfedik a korszak problémáit és feszültségeit, vagy egyoldalúan értelmezik azokat. Véleményem szerint ennek az egyik következménye, hogy a kárpátaljai történelmi emlékezetből hosszú időre kizso-

³⁹⁸ Szalai Bernadett: A kárpátaljai ukrán és magyar diákok történelmi tudatának konstrukciója a formális és nem formális szocializáció tükrében. In: Kisebbségi szemle VI. Évfolyam, 2021. 3. szám pp. 31-69., 39 p. (2021)

rult a menekültek története, amely az utóbbi években több, a magyar összeomlást vizsgáló kutató figyelmét is felkeltette. Lásuk, hogyan alakult ez az ungi menekültek esetében.

„Titokzatos ám ez a föld, nem egykönnyen engedi fátyolát arcáról lefejtetni – múltjából édes-keveset árul el” – kezdte 1931-ben Haraszty Károly az Ungi Református Egyházmegye történetének tárgyalását, utalva a perifériára jellemző töredékes iratképződésre, és fennmaradásra.³⁹⁹ A „titokzatos vármegyét” Lendvay Ferenc a Csíkvári Antal szerkesztette *Ungvár és Ung vármegye* című kötetben⁴⁰⁰ nem kis túlzással a történelmi Magyarország egyik legjelentősebb vármegyéjének nevezi, jelentőségét elsősorban földrajzi fekvésében lelve meg, utalva arra, hogy Ung megye területe az egyik legfontosabb közúti és az egyetlen vasúti összeköttetést képezte Galíciával. A Tisza, az Ung, a Laborc és a Latorca folyók zárták körül a vármegyét, amely földrajzilag két jól elkülöníthető részre oszlott, az alföldi részét Ungvár, Szobránc és Szerednye határolta, a jelentősebb részt kitevő hegyvidéken a Keleti-Beszkidék képezte a vármegye északkeleti természetes határát, az alföld felé közeledve az alacsonyabb, de szintén festői Vihorlát–Gutini-vonulat tarkította a megye képét, amit az Ung sebes folyása szel ketté.

A Zemplén és Bereg megye közé ékelődött Ung a kisebb megyék közé tartozott. A legrégebbi történelméről keveset tudunk, Ungvár várát várispánok igazgatták a hozzá tartozó vidékekkel együtt, és a legrégebbi vármegyék között tarthatjuk számon. A 14. századtól kezdve a Drugethek voltak sokáig a megye urai. Periféria jellegéből adódóan, a mindenkori központi államhatároltomtól való földrajzi távolsága révén a Bocskay, Bethlen, Rákó-

³⁹⁹ Az Ungi Református Egyházmegye. Adalékok az Ungi Református Egyházmegye történetéhez. Szerkesztette: Haraszty Károly. Nagykapos 1931. 11.

⁴⁰⁰ Lendvay Ferenc: A vármegye általános leírása. In Csíkvári Antal szerk.: Ungvár és Ung vármegye. Budapest, Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatal, 1940. 75.

czy György és Thököly mozgalmának is színtere volt. A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban – lévén a megye főispánja Bercsényi Miklós volt – szintén fontos helyszín volt. Nem véletlen – mint látjuk majd lentebb –, ezek a történelmi események a 20. század eleji ungiak számára is jelentőséggel bírtak.

Akárcsak a többi északkeleti magyar vármegye, Ung is többnemzetiségű volt, és a magyarok számbeli kisebbségben éltek. Az 1910-es népszámlálás szerint a vármegyében 162 089 fő élt, amelyből 53 824 volt magyar anyanyelvű, 8328 német, 36 364 szlovák, 61 711 ruszin és 1807 egyéb anyanyelvű.⁴⁰¹

A megye lakosságának tehát mindössze 33%-át tették ki a magyarok. A 22%-nyi szlováksággal együtt a 38%-nyi ruszinok „kisebbségi többséget” alkottak. Az 1910-es népszámlálás anyanyelvi adatokra alapuló képét mindenképp árnyalni szükséges azzal, hogy a megyének ekkor 16 776 izraelita vallású lakója volt, és a vármegye képét kétségtelenül meghatározta a városokban és a hegyvidékben élő zsidóság jelenléte is.⁴⁰² Az etnikumok egyáltalán nem egyenletesen lakták a megyét. A négy járás közül a két északi, a Szobránci és a Nagybereznai csak 7,6, illetve 2%-ban volt magyar, a Nagykaposi járásban ezzel szemben a magyarság részaránya elérte a háromnegyedet. Az ungvári járásban minden ötödik lakos volt magyar, a megyeközpontot azonban 72%-ban magyarok lakták.⁴⁰³ A megye központja, ezzel együtt az északkeleti régió Kassa után második legnagyobb városa a 16 919 lakost számláló Ungvár volt. A város számára vármegyei központi státusza mellett elsősorban az adta jelentőségét, hogy itt volt a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye és – ezzel szoros összefüggésben – a ruszin kulturális szervezetek

⁴⁰¹ 1910. Évi népszámlálás 1. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912) 35*

⁴⁰² Uo. 43*

⁴⁰³ Cieger András: Ung megye vezető rétege a dualizmus időszakában. In Kárpátjai Minerva. 2000/1

központja is volt, melyek közül a görögkatolikus papi szeminárium emelkedett ki leginkább.

A vármegye közéletét közvetlenül a világháború előtt alapvetően a földbirtokos arisztokrácia, a körjük kialakult családi kapcsolatrendszer határozta meg, Ung vármegyében pedig a Török és a Sztáray családok tagjait tekinthetjük a legbefolyásosabbnak.⁴⁰⁴ A politikai élet informális helyszínei a kaszinók és szabadkőműves páholyok voltak. Különösen utóbbiak széleskörűen fogták össze a vidéki polgárság, a hivatalnokok és tisztségviselők széles körét. Beszédes, hogy ezek az informális körök leginkább a helyi magyar elit tagjait tömörítették. Az ungvári Egyenlőség páholyról például tudjuk, hogy kötelékében a dualizmus elején „csakis egy orosz és egy vagy két német származású egyén található”.⁴⁰⁵ A későbbi Kárpátalja területének kétségtávolan Ungvár volt a kulturális központja. Már a 1870-es években tizenegy egyesület működött 1878 bejelentett taggal, melyek közül a legnépesebb a ruszin kultúra felemelését célzó Szent Bazil Társulat volt.⁴⁰⁶

Ung – a későbbi Kárpátalját alkotó másik három vármegyével együtt – a Magyar Királyság legszegényebb területe volt. A gazdasági modernizáció alig éreztette hatását a területen, ezzel együtt a legmagasabb népszaporulattal rendelkezők egyike volt. A rohamosan növekedő lakosságot a legnagyobb részben a mezőgazdaság tartotta el. A vidék lakosságának több mint 60%-a dolgozott a primer szektorban, közülük is a legtöbben törpe vagy kiscgazdaságokon. Magas volt a zsellérek száma, és számottevő az 5 hold alatti törpebirtokosoké, akik nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem tudták ellátni családjaik szükségleteit a rendelkezésükre álló termőföld segítségével.⁴⁰⁷ A termőföld fele földbirtokos

⁴⁰⁴ Cieger András: Ung megye vezető rétege a dualizmus időszakában. In Kárpátaljai Minerva. 2000/1.

⁴⁰⁵ Uo.

⁴⁰⁶ Uo.

⁴⁰⁷ Uo.

családok kezében volt, a legnagyobb birtokokkal a Schönbornok, a Virányiak, a Schönbergék és az Odescalchiak bírtak.⁴⁰⁸

A mezőgazdaság mellett a legtöbb lehetőséget a faipar jelentette. A faexport növekedése, a vasút terjeszkedése növelte az igényt az faipar egyre kiterjedtebb működésére. A Magyar Királyság északkeleti csücskének gazdasági termeléséből, így Ung vármegyéjéből is, szerény mértékben részesedett csupán az ipar. Bár a dualizmus folyamán létesültek gyárak, azok üzemmérete csekély volt, a jelentősebbek, néhány kivételtől eltekintve mind a faiparra összefüggésben létesültek.

A jelentősebb ipari üzemek között az Ung megye északi részén működő perecsenyi Bantlin favegyüzemet, illetve meg kell említeni a bécsi porcelángyárakat ellátó bercsényifalvai agyagbányát, Egry Ferenc kisgejőci harangöntődjét, vagy az antalóci vasércüzemet.⁴⁰⁹

A vidék jelentős turisztikai erőforrásokkal is rendelkezett, kiaknázására több kísérlet is volt, amelyeket változó siker övezett. A hegyvidéki területek nehezen megközelíthetőek voltak, rossz infrastruktúrával és még rosszabb közbiztonsággal. Az alföldi területek, különösen Szerednye és környéke bortermelésükről, voltak híresek, a vidék száraz fehér borai a külföldi piacok vásárlói körében is népszerűek voltak.⁴¹⁰

A forradalom híre bár már 1918. november 1-jén elérte Ungvárt, annak fogadtatása nem volt egyértelmű. A megyeközpont Nemzeti Tanácsát Berzeviczy István polgármester még 1918. november 1-jén létrehozta, amely szervezésében létrejött a nemzetőrség is. Utóbbi megszervezésében bár Csuha István főispán is

⁴⁰⁸ Szakál Imre: Telepesek és telepes falvak a csehszlovák Kárpátalján Budapest, Magyarország: Kalligram, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet 2017

⁴⁰⁹ Braun László: A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai. I. m. 356.

⁴¹⁰ Kovács Elemér: Szőlészet, borászat Beregvidéken. Intermix Kiadó. 2009.

részt vett, a vármegye hivatalosan csak november 4-én nyilvánította ki szándékát a Nemzeti Tanács létrehozására, amelyet úgy oldottak meg, hogy csatlakoztak Ungvár már működő ilyen szervezéséhez. A Nemzeti Tanácsban különben a megye tisztikarának képviselői jelentékeny részt vállaltak, a vármegye két főjegyzője és a vármegyei főügyész is részt vettek a működtetésében.⁴¹¹

November első hetében a főispántól kezdve az alispánon keresztül a vármegyei és városi tisztviselőig mindenki fel is esküdött a Nemzeti Tanácsra. 1918. november 10-én a Bánóczy Béla megyei főjegyző főszerkesztésével megjelenő *Ung* című hetilapban meglegedettséggel tudósítottak arról, hogy a Nemzeti Tanács harmonikusan működik.⁴¹² A megye közbiztonsága kevésbé adott okot örömteli hírekre. A hazatérő katonák visszaélései, a sorozatos lopások és erőszakcselekmények miatt Ungváron és az egész vármegye területén statáriumot kellett hirdetni. S míg a sajtóban arról tájékoztattak, hogy a nemzetőrség segítségével a nép uralmát biztosítani fogják, addig vásárnapokon sorompókkal tartották távol a várostól a „csavargó falusi elemet”.⁴¹³

A bomló közrend roppant áldatlan állapotokat szült, 1919-ben a következőképp fogalmazott az *Ungvári Munkás*: „Állattá válik az ember, ha kincsek közé jut. Rettenetes képe volt Ungvárnak az utolsó napokban. Aki tudott, lopott. Nem volt különbség, tanulatlan és tanult ember közt.”⁴¹⁴ Az átmenet hangulatára jellemző, hogy a vármegyei vezetés alatt álló Ung hasábjain lelkesen üdvözlötték a szocialista, köztük a Nemzetközi Szociáldemokrata Párt megalakulását, mint fogalmaztak: „A forradalom és köztársaság leghívebb harcosai, a szocialisták.”⁴¹⁵ A megye hivatalos hangjának szocialistákkal kapcsolatos megnyilvánulását

⁴¹¹ Ung, 1918. november 10. 1–2.

⁴¹² Ung, 1918. november 10. 2.

⁴¹³ Uo.

⁴¹⁴ Ungvári Munkás, 1919. január 12. 1.

⁴¹⁵ Ung, 1918. november 16. 3.

már csak azért is érdemes rögzíteni, mert mint majd láthatjuk, a menekülésben a forradalom időszakának eseményeire esetenként egészen máshogyan emlékezett a megye tisztikara.

Az átalakulás viharai egyébként a főispánt is magukkal sodorták, december 1-jén már arról adott hírt az Ung folyóirat, hogy Csuha István lemondott.⁴¹⁶ Decembertől a vármegye politikai életét a rendteremtési kísérletek mellett leginkább a ruszin és szlovák nemzeti mozgalmak körüli ügyek határozták meg. A vármegye új vezetőjének személyét is ezeknek a terveknek a figyelembevételével jelölték ki. Előbb Szabó Zoltánt, az ungvári járás főszolgabíráját nevezte ki a kormány kormánybiztos-főispánnak, azonban ezt a tisztséget nem vállalta, talán nem függetlenül attól, hogy az imént említett ruszin nemzeti tanács tiltakozását fejezte ki Szabó személye ellen. Alapvető panaszuk az volt, hogy ígéretet kaptak arra, miszerint Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros élére ruszin származású főispánt állítanak Károlyiék.

Így lett végül 1918. december 8-tól Legeza Pál turjavágási születésű jogász, miniszteri segédfogalmazó a megye új főispánja. A megye területének jelentős része, az 1918. december 24-én kiadott X. Néptörvény értelmében Ruszka Krajna autonóm terület főhatósága alá tartozott volna, bár utóbbinak székhelyül már Munkácsot nevezték, és a terület pontos kiterjedését nem tartalmazta a törvény szövege. Így például csak tervezet készült arról, hogy Ungvár mint „a ruszin kultúrintézmények központja” is az önrendelkezés fennhatósága alá kerüljön.⁴¹⁷ Az 1918. december végi demarkációs vonal, és az ahhoz igazodó csehszlovák térfoglalás a vitát okafogyottá tette.

A vármegye nyugati felét 1919 januárjának közepére szállta meg a csehszlovák hadsereg. 1919. január 12-én, vasárnap délután dr. Szőke Andor Ungvár főorvosa egy autóban bó-

⁴¹⁶ Ung, 1918. december 1. 1.

⁴¹⁷ Szakál: „Rend, fegyelem, összetartás...” i. m. 38.

biskolt, amely Szobráncról Ungvárra vitte. Szőke doktor előkelő társaságban utazott: Berzeviczy István Ungvár polgármestere és Bánóczy Béla Ung vármegye főjegyzője, aki Legezától az év elejétől átvette a főispáni teendőket is, voltak az utastársai. Az ungvári főorvosra ezúttal nem gyógyítóként volt szükség, hanem olasz tudását vették igénybe. Tolmács minőségében látogatott Szobráncra, ahol Ungvár város küldöttégének tagjaként Amadeo Ciaffi olasz ezredessel találkoztak, aki egy nagyjából 1200 főből álló csehszlovák légió élén érkezett az Ung megyei városba. A megbeszélés tárgya Ungvár csehszlovák megszállása volt.

Az ungvári küldöttség egyenesen a vármegyeházához hajtott, ahová nemsokára egy bérkocsin az olasz ezredes is megérkezett. A korabeli sajtóhírek szerint a nézelődőkre igen jó benyomást tett az olasz katona megjelenése és modora, a hamarosan megérkező olasz egyenruhás csehszlovák legionáriusok is inkább az ungváriak számára érthetetlen nyelven énekelt indulók és a tollas kalapjaik miatt voltak érdekeseek. Bár a megszálló csapatok alapvetően jelenlétük ideiglenességét kommunikálták, a polgári közigazgatás kiépítése és megszilárdítása gyakorlatilag azonnal megkezdődött.

Ladislav Moys ungi zsupán 1919. február 19-én foglalta el helyét, és vette át a vármegyeháza irányítását Bánóczy Bélától. A katonai megszállás farvizén kialakuló új közigazgatás nem zárkózott el a régi rend köztisztviselőivel való együttműködéstől, több eset is ismert, amikor a községi hivatalnokok együttműködtek az új hatalom kiépítésében. Erre egyrészt a Károlyi-kormányzattól felhatalmazást kaptak, másrészt, mivel ideiglenesnek fogták fel a helyzetet, többen úgy látták, jobb, ha helyükön maradvá igyekeznek biztosítani a magyar folytonosságot.

Sajátos volt azoknak a megyei köztisztviselőknek a helyzete, amely közigazgatási egységek egy része továbbra is magyar fennhatóság alatt maradt. Így, akárcsak Bereg, vagy Ugocsa vármegye esetében, az ungi tisztviselői kar is megtagadta a csehszlovák hatóságok előtti első eskütételt. Március 27-én Csapra

tették át a székhelyüket, ahol már közigazgatási tevékenységük a tanácsköztársaság létrejötte miatt nem működhetett, majd 1919 áprilisában meginduló csehszlovák térfoglalás következtében zsugorodó vármegyéből fokozatosan kiszorultak, a csehszlovák megszállás a vármegyének csupán két települését nem érintette, Záhonyt és Győröcskét, ezeket 1919-ben azonban a román csapatok foglalták el, a vármegyei tisztikar és a törvényhatósági bizottság több tagja így Budapestre menekült.

Az 1919. tavaszi menekülést követően az ungi tisztikar egy része előbb a fővárosban, majd a román visszavonulást követően Záhonyban folytatta működését. A Budapesten eltöltött hónapok eseményeiről azt követően rendelkezünk információkkal, hogy az 1920 januárjában, vélhetően, más menekült törvényhatósághoz hasonlóan, a Területvédelmi Liga felhívására⁴¹⁸ létrejött Ung vármegye menekült törvényhatósági bizottsága. Az aktust az ungi hivatalnokok tulajdonképpen nem is megalakulásnak, hanem működésük folytatásának deklarálták. Innentől kezdve rendszeresen üléseztek, és a fennmaradt jegyzőkönyvekből körvonalazódik, hogy milyen tevékenységet fejtettek ki, ezt milyen körülmények között tették, és hogyan igyekeztek politikailag magukat és ügyüket pozícionálni, egyáltalán hogyan értékelték kényszerű helyzetüket.

Magyarországon a menekültekkel az Országos Menekültügyi Hivatal mellett egyéb szervezetek is foglalkoztak, mint például a Felvidéki Liga, a Területvédő Liga. Ezek mind hatással voltak a menekültek megszervezésére, és a konszolidációt követő elhelyezkedésük segítésére, ezzel együtt az elcsatolt terüle-

⁴¹⁸ Ablonczy Balázs: Sérelem, jogfolytonosság, frusztráció. Alsó-Fehér vármegye menekült törvényhatósága Budapesten 1919–1921. In Uő. Nyombiztosítás. letűnt magyarok. Kisebbség- és művelődéstörténeti tanulmányok. Pozsony, Kalligram, 2011, 165.

tetekkel kapcsolatos célok érdekében igyekeztek a menekültek hálózataát fel is használni.⁴¹⁹

Az ungi menekült törvényhatóság 1919 és 1923 közötti működésében leginkább három személy, a vármegyei közigazgatást a megszállás kezdetétől vivő Bánóczy Béla és két főjegyző, Tahy Endre és Szabó Zoltán vitték. Bánóczy Béla előbb belügyminiszteri fogalmazó volt, majd titkár, és onnan édesapja, Bánóczy Ferenc után vette át az Ung vármegyei főjegyzőséget. Az *Ung* hetilap rendszeres szerzője volt, a Gyöngyösi Irodalmi társaság tevékeny tagja, 1903-ban ő alapította Ungvár első sportegyesületét, a Korcsolyázó Egyletet. 1906-ban főispáni tisztséget is ajánlottak neki, de azt visszautasította. Tahy Endre a Budapesti Tudományegyetemen végzett, majd visszatért Ung vármegyébe, ott 1915-től árvaszéki elnök volt, 1914 és 1919 között az ungvári Határszéli Újság szerkesztője, a Tisza-párt jelöltje a szobranci kerületben.

Szabó Zoltán szintén Ungban, Záhonyban született, a budapesti tudományegyetemen volt joghallgató, 1898-tól volt közigazgatási gyakornok, majd Nagybereznán főszolgabíró, 1916-tól az Ungvári járás főszolgabírája lett, a Wekerle-kormány Ung és Ugocsa vármegyék területére önálló hatáskörrel bíró kormánybiztos-helyettesnek nevezte ki. Mint már fentebb volt róla szó, a Károlyi-kormány kormánybiztos-főispáni kinevezését visszautasította. Mindhárman tehát közigazgatási kapcsolatokkal, de ami talán még fontosabb, kiterjedt, országos kapcsolatrendszerrel rendelkeztek, szakmai tevékenységük azonban mindvégig Ung megyéhez kötődött.

A budapesti tartózkodások alatt, mint az a rendelkezésünkre álló forrásokból kiderül, a törvényhatóság ügyvivői a propagandaminisztérium Esterházy utca 30. szám alatt található hét termé-

⁴¹⁹ Ezzel kapcsolatban lásd: Ablonczy Balázs: „Lesz még kikelet a Szepeesség felett” Kormányzati befolyás és a menekült hálózatok társadalma a két világháború közötti Magyarországon. In Uő. Nyombiztosítás. letűnt magyarok. Kisebbség- és művelődéstörténeti tanulmányok. Pozsony, Kalligram, 2011, 122–158.

ben, nyolc asztalnál dolgoztak. Üléseiket a Rákóczi úton, az Astoria szomszédságában álló Pannonia Szállóban és a Magyar Nemzeti Szövetség helyiségeiben szervezték. Ezenkívül a törvényhatóság fontosabb működtetői szombaton délutánonként a Belvárosi Kávéházban találkoztak. Kapcsolatot tartottak a Területvédő Ligával, a Felvidéki Ligával, a Magyar Irredenta Szövetséggel.⁴²⁰

A ránk maradt szervezeti és működési szabályzat szerint a menekült törvényhatóságot megbízott választott főtisztviselő vezette (ez Tahy Endre lett), aki vitte az ügyeket, hivatalnokokat vehetett maga mellé, akik szükség esetén fizetésben részesültek. Valamennyi menekült törvényhatóságnak, így az Ung megyeinek is, kartotékrendszer szerint nyilván kellett tartania a Budapesten vagy vidéken tartózkodó polgárait. A tisztviselőket szintén kartotékrendszer szerint kellett nyilvántartani. Köteles volt a menekültek segélyezésében részt venni, együttműködve a Területvédelmi Ligával és egyéb ligákkal. Továbbá nyilván kellett, hogy tartsa a vármegyéből érkező és oda tartó forgalmat, hogy azt „minél jobban kihasználhassa”.⁴²¹

Ezt vélhetően különböző hírszerzési és propaganda célokra kívánták felhasználni, az említett dokumentum szerint a menekült törvényhatóság adminisztratív szervezetének kellett gondoskodnia azoknak a propagandaanyagoknak a terjesztéséről, amelyeket a törvényhatóság vezetője jónak talált. Mindemelett, feladatuk volt, hogy az összeülő törvényhozásban képviselőket biztosítsanak.⁴²² A törvényhatósági bizottság ezentúl segélyezési akciókat irányított, gyűjtést szervezett, ezek működtetése céljából kisebb létszámú állandó bizottságokat hoztak létre.

A törvényhatósági bizottság rendelkezett arról, hogy Sátoraljaújhely és Sárospatak központokkal megszerveznek egy-egy kapcsolattartót, akik a megye demarkációs vonalán (államha-

⁴²⁰ Jegyzőkönyv Ung vármegyei törvényhatóság igazoló bizottságának 1920. január 24-én tartott üléséről. MNL SZSZBML Fond IV. 1201

⁴²¹ Uo.

⁴²² Uo.

táron) túl eső részén maradt ungiakkal kapcsolatot tartanak.⁴²³ Kérték továbbá, hogy a magyar nemzetgyűlésbe követeket delegálhassanak, hisz a képviselőket a megszállás miatt a megszokott rend szerint megválasztani nem tudták. Kérésüket azzal indokolták, hogy „a megszállott törvényhatóságok lakosságának képviselete nélkül az összeülő nemzetgyűlés csonka lenne, s az erőszak tényében való megnyugvás veszedelmes látszatát keltené”.⁴²⁴ A menekült törvényhatóság Gálócsy Árpád főmérnököt és Tahy Endrét jelölte a tisztségre egészen addig az időpontig, amíg a megye az anyaországgal újra nem egyesül. A nemzetgyűlési képviselő később Szabó Zoltán lett, de bekerült a nemzetgyűlésbe a néhány hétig ungi főispán Legeza Pál is, igaz nem a menekült törvényhatóság megbízásából, hanem a nagykárolyi kerületből.

1920 januárjában a Budapesti Pannonia szállóban tartotta a menekült törvényhatóság az első ülését, amelyen az eredeti 270 fős létszámból 45 fő vett részt, majd a következő ülésen további 16 főt igazoltak. A törvényhatóság munkájában részt vevő személyek között főként vármegyei hivatalnokokat, iskolaigazgatókat, tanárokat, rendőröket, postásokat és vasúti alkalmazottakat látunk, de akadt köztük hajóskapitány is. Továbbá, ekkor még olyan személyeket is látunk a Budapesten tartózkodó ungiak között, mint Árký Ákos nyugalmazott katonatiszt vagy Egry Ferenc kisgejőci földbirtokos és harangöntő, akiket már ebben az évben újra Ungváron láthatunk az ottani magyar politikai szervezetek színeiben.

Az első gyűlésen elhangzó beszédek – különösen Tahy Endre, a bizottság vezetőjének beszéde – segíthetnek látni azt, hogy sajátos helyzetüket miként próbálták értelmezni a törvényhatóság tagjai. Menekülésük okaként nemcsak a megszállást, de az 1918-as magyarországi változásokat is megnevezték. Sőt, a mene-

⁴²³ Jegyzőkönyv Ung vármegyei törvényhatóságának 1920. február 10-én tartott üléséről. MNL SZSZBML Fond IV. 1201

⁴²⁴ Uo.

kült törvényhatóság Budapesten azt mondta ki, hogy a törvényhatósági bizottság jogfolytonosságát az utolsó ungvári, 1918. szeptember 20-án tartott ülésüktől eredeztetik, s munkájukat onnan veszik föl, ezzel, az azt követő eseményektől, holott az azokat alakító szervezetekben is többen részt vállaltak, tartózkodnak.⁴²⁵

Tahy megfogalmazásában menekülésük „az átkos Károlyi-forradalom” és a megszállás miatt lehetetlenült el.⁴²⁶ A Népköztársaság időszakától elhatárolódva, az 1918-as őszi átalakulásban részt vevő szervezeteket, az Ungvári Magyar Nemzeti Tanács működtetőit (holott többen közülük is azok voltak) „destruktív internacionalistáknak”, „defetistáknak” a kormány működését ostoba pacifizmusnak nevezték, amelyet az ungvári szabadkőműves páholyok irányítottak.⁴²⁷ Az 1918-as őszi engedékeny hangnem elült, és Budapestről már úgy emlékeztek a nemzeti tanács működésére, mint ami rengeteg feszültségtől volt terhelt, és egyes üléseit még „verekedés is fűszerezte”.⁴²⁸

Szemléletes, hogy a törvényhatóság vezetője úgy érezte, a menekülés tényét a jelenlévők számára igazolnia kell, tette mindent úgy, hogy történelmi távlatba helyezte döntésüket ekként szólva: „Tettük ezt [a menekülést] abban a tudatban, hogy ebben az eljárásunkban nemcsak a törvényhatósági bizottságnak, hanem otthon sínylődő polgártársaink egyetemének is hivatott képviselői vagyunk, hogy az ő akaratukat hajtjuk végre akkor, amidőn az ellenséges szuronyok nyers hatalmától mentes, szabad magyar földön folytatjuk azt a működést, amellyel ezeréves alkotmányunk a törvényhatóságokat felruházta. De tettük ezt egyúttal alkotmányjogunk történetének elévülhetetlen praecedenséből merített erővel is, mert hiszen a török hódoltság idején is őseink bölcsessége és hazafisága ugyanehhez az eszközhöz nyúlt: a török

⁴²⁵ Tahy Endre beszéde 1920. január 29-én. MNL SZSZBML Fond IV. 1201

⁴²⁶ Uo.

⁴²⁷ Uo.

⁴²⁸ Uo.

hódoltság magyar vármegyéje szintén ott folytatja működését, ahová a hódító oszmán hatalom ereje el nem ért.”⁴²⁹

Ezzel együtt abbéli igényüket is kifejezték, hogy a magyar állam a megszállás állapotát ne hagyja annyiban: „Ünnepiesen kijelentjük, hogy minden olyan békekötést, amely törvényhatóságunk területét és népét annak megkérdézése nélkül Magyarország ezeréves testétől elszakítaná, mindenkoron semmisnek a nemzetközi erőszak brutális tényének, az európai kultúra és civilizáció örök szégyenfoltjának lennének kénytelenek tekinteni. Biztosítjuk a mélyen tisztelt Nemzetgyűlést arról, hogy magunkat ebben az esetben továbbra is a magyar szent korona integráns részének valljuk s az erőszak eme jogtalan ténye ellen minden rendelkezésre álló módon és eszközzel küzdeni fogunk. Bízva bízunk abban, hogy a történeti jog és igazság ereje győzni fog és annak győzelmét a mélyen tisztelt Nemzetgyűlés bölcs és hazafias tevékenysége is siettetni fogja.”⁴³⁰

Tahy beszéde igen érzelemdús, és szimbólumokban igen gazdag volt. Apellált a Vihorlát és a Beszkidek lombos dombjaira, zúgó patakjaira, amely után olyan vágyódással epekednek, amelyet „Bercsényi lelke lehelt” beléjük. Az otthon maradtakat pedig fogságban sínylődőként mutatják be mint „vérig korbácsolt”, „üldözött” „sínylődő”, „szenvedő”, „reménykedő” magyarokat.⁴³¹ Az áldozat képét látjuk, amelyet az elvesztett hont visszafoglalni kész (vagy legalábbis, az elfoglalást ösztönző) aktív cselekvő fest. Míg ők a „számkivetettek” tesznek, végeznek, aktívak, addig az otthol maradtak áldozatok, passzívak. A magyar múltat idealizálja a beállt megszállással szemben: „Szenvedés, kín, gyötrelem jut osztályrészül mindenkinek, aki csak holt sóhaj-tással is visszaírja, visszaálmodja az elűzött, szép, napsugaras

⁴²⁹ Tahy Endre beszéde 1920. január 29-én. MNL SZSZBML Fond IV. 1201

⁴³⁰ Uo.

⁴³¹ Uo.

magyar múltat.” Valamint a kor közbeszédében gyakran megjelenő „árulást” emleget: „Amiről a leggonoszabb álmunkban sem mertünk álmodni, bekövetkezett. Bekövetkezett az a legmegalázóbb esemény, hogy Ungvármegye területét, – nem fegyverrel, férfias küzdelemben, – de jóformán hermonikaszóval elfoglalta, megszállotta az a náció, amely esküszegésével, árulásával iskolapéldáját nyújtotta a világtörténelemben a hitványságnak, alatomosságnak és hűtlenségnek.”⁴³²

A nemzetiségekkel kapcsolatban az államfordulat jól ismert retorikája jelenik meg: külső erők bujtották fel a szelíd nemzetiségeket az elszakadásra, hisz: „A cseh uralom hazátlanná, otthontalanná tette ősi, magyar Ung vármegyénket, melynek lakossága – tót, rutén és magyar – soha nem ápolt szívében, agyában olyan gondolatot, hogy Szent István koronájától elszakadjon vagy elszakíttassék.”⁴³³ Állapotuk értelmezésében Károlyi mellett a győztes nagyhatalmakat, valamint a velük szövetségre lépő kisebb államokat jelöli meg felelősként; őket úgy mutatja be, mint akik közvetlenül hozzájárultak az ország széteséséhez: „S a gőgös győztesek s ezeknek hullára leső hiénái halálra ítélték ezeréves határunkat.”⁴³⁴

Saját magukat Tahy beszédében egy virtuális Ung megyévé nemesíti, ami „kiszakíttatott” az országtestből, de „amíg egy Ung megyei magyar lélek lélegzik valahol a föld kerekiségén, addig nem halt meg Ungmegye, addig tényleg él [...] a magyar Ungmegye”. Ezzel legitimációjukat igyekezett hangsúlyozni.⁴³⁵

A törvényhatósági bizottság ülésein elhangzó felszólalásokban egyértelművé tették, hogy az új államkeretben nem kívánnak élni, nem fognak együttműködni a „cseh martalócokkal”, de számítanak a történelmi képekkel a magyar szabadságért harcoló kép-

⁴³² Tahy Endre beszéde 1920. január 29-én. MNL SZSZBML Fond IV. 1201

⁴³³ Uo.

⁴³⁴ Uo.

⁴³⁵ Uo.

zelt közösségébe illesztett nemzetiségekre: „Mi nem akarunk élni a csehekkel, hanem igen is együtt akarunk élni Rákóczi vitéz tótjaival, Bercsényi hű ruténjaival és Kossuth daliás magyar katonáival.”⁴³⁶

A törvényhatóság budapesti működésének konkrét eredményeire nem sikerült rábukkannunk, és azt sem tudjuk pontosan megállapítani, hogy a testület tagjai között milyen volt a viszony, illetve 1919 után valójában hány ungi tisztviselő érkezett magyar területre. Annyi azonban bizonyos, hogy 1919–1920 folyamán rendszeres volt a megszállt területek felé irányuló és az onnan érkező mozgás. Ennek következtében a Magyarországon tartózkodó ungi menekültek száma folyamatosan változott. Ráadásul 1920-ban – amikor a megszállt területeken maradt hivatalnokoktól ismét esküt követeltek, amely immár a csehszlovák közigazgatásba történő integráció feltételét jelentette – többen is úgy döntöttek, hogy elhagyják állomáshelyüket. Valószínűsíthető, hogy a csehszlovák hatóságok által kezdeményezett kiutasítási eljárások is növelték mind a menekültek, mind az ungi menekültek számát.

Záhony és Győröcske 1920. március 6-ig román megszállás alatt állt, míg Ung megye 206 községe és Ungvár csehszlovák fennhatóság alatt maradt. A román csapatok kivonulása elhúzódtott, ezért a Budapesten tartózkodó ungi közszolgák nem tudták azonnal visszahelyezni székhelyüket a megmaradt vármegyei területre. A vármegye központi adminisztrációja Tahy vezetésével 1920. május 15-én kezdte meg újra működését Nyíregyházán, majd még ugyanebben az évben Záhonyba települt át. Az újból „letelepedett” közigazgatás élére főispán is került: előbb nagybányai Horthy Gyula, Bereg vármegye kormánybiztos-főispánja, később Gulácsy István, Bereg alispánja, végül pedig Kállay Miklós, Szabolcs vármegye főispánja töltötte be a tisztséget.⁴³⁷

⁴³⁶ Tahy Endre beszéde 1920. január 29-én. MNL SZSZBML Fond IV. 1201

⁴³⁷ Fábíán Lajos: A közigazgatás működése Szabolcs, Szatmár, Bereg és Ung vármegyékben. In Helytörténeti tanulmányok – Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltári évkönyv 9. (Nyíregyháza, 1993) 208–210.

Záhonyban Odescalchi Zoárdné Lónyay Pálma a kastélyát ajánlotta fel a menekült tisztviselőknek munkájuk végzésére. A tevékenységüket, innentől kezdve főként a két község (Záhony és Győröcske) ügyeinek intézése határozta meg. Az Odescalchi-kastélyban berendezkedett vármegyei igazgatás vélhetően több szempontból is megviselő volt a tisztviselők számára.

A két falu meglehetősen eseménytelen élete, a státuszukkal kapcsolatos bizonytalanságok rossz hangulatot teremthettek. Az államfordulat egyben sorsfordító eseményeihez képest egészen jelentéktelennek ható ügymenetekről tanúskodó, nyugdíjügyekről, élelmiszer-kiutalásokról, a Bereg vármegyei vezetéssel való kicsinyes súrlódásokról és egyéb mindennapi teendőkről fennmaradt dokumentumokat olvasva olyasféle kép alakul ki a szemlélődőben, mint amit Kozma György az időlegetsen Tarpán berendezkedett Bereg megyei menekült hivatalnokokkal kapcsolatban megörökített.

Kozma, aki Bereg megyei aljegyző volt, 1920 májusában csatlakozott először menekült tisztikari társaihoz. A róluk festett képe egészen lehangoló volt: „A menekült tisztviselők Tarpán csaknem azon az alapon voltak elszállásolva, hogy nyáron minden bokr szállást ad. Az állami iskola egyetlen termében dolgozott az egész alispáni hivatal, az Állam Építészeti Hivatal, a Tanfelügyelőség, sőt ott volt a gimnázium tanári szobája is, mert Beregszászról a gimnázium is Tarpára menekült. [...] A menekült tisztviselők közül senki sem hitte, hogy ez az állapot sokáig így tartson. Mikor először léptem be a tisztviselői étkezdébe, nekem estek kollégáim, mi hír Pesten, mikor megyünk Beregszászba?”⁴³⁸

A gyakorlati ügyeket az év végéig Tahy vitte, majd 1920. december 21-én Bánóczy Bélát választották alispánná. Utóbbi beköszönő beszédében a következőket mondta: „agyam-

⁴³⁸ Kozma György: Csonka-Bereg vármegye. In Szatmár, Ugocsa és Bereg K.E.E. vármegyék 1924–1938. Szerkesztette: Fábíán Sándor; Budapest, 1939. 66–67.

nak minden gondolata ellenállhatatlanul repül vissza rajongásig szeretett hegyeink közzé, otthonunkba, amely oly közel és mégis oly véghetetlenül messze van”.⁴³⁹

Feladataik fokozatosan egészültek ki az új helyzettel kapcsolatos tevékenységekkel. 1921-ben a belügyminiszter utasította bizalmas levélben az alispánt, hogy a határ két oldalán élő, de folyamatosan érintkező lakosság kapcsolattartását ki kell használni, és a megszállás alatt lévő magyarok hazafias érzelmeire hatni kell. „A kitűzött cél az, hogy a békeszerződés szerinti határmentén a jelenlegi uralommal megelégedett, a magyar hazához ragaszkodó lakosságot találjon az esetleg kiszálló bizottság, amely a nép hangulatát bizonyára ki akarja kémlelni. Erre különösen azért van szükség, mert köztudomású, hogy a megszállott terület lakossága a határzár ellenére is állandó érintkezésben van a magyar közigazgatás alatt álló terület lakosságával, s az idegen uralom alatt álló magyarok hangulatára, magatartására ezen összeköttetés révén igen nagy befolyással van a magyar uralom alatt maradt nép hangulata és magatartása. Az említett cél elérésének érdekében legtöbbet várhatunk a közigazgatási hatóságoktól és tisztviselőktől. Mert a közigazgatásnak pártatlan, igazságos, kezelése, megértés a lakosság szociális, gazdasági, kulturális szükségleteivel szemben, az e téren esetleg mutatkozó bajok, vagy hiányok gyors orvoslása és általában a népről való fokozott gondoskodás útján a hatóságok és a tisztviselők nyerhetik meg elsősorban a nép bizalmát, ami nekik a közönségre üdvös befolyást biztosít.”⁴⁴⁰

Gulácsy István mint kinevezett főispán 1921. december 21-én vett részt először a törvényhatósági bizottság közgyűlésén. Horthy Gyula, majd Gulácsy kinevezése főispánná egyértelművé tette, hogy a „közigazgatási töredékeket” a központi

⁴³⁹ Bánóczy Béla beszéde, 1920. december 21-én. MNL SZSZBML Fond IV. 1201

⁴⁴⁰ Uo.

kormányzat igyekszik egybefogni, vélhetően kézenfekvőnek tűnt, a Csonka-Beregi ügyeket vivő tisztviselő alá rendelni a két településre szorult ungi közszolgákat. A fennmaradt iratok szerint a főispán a kevés ungi ügybe különösebben nem avatkozott bele, inkább jelentek meg súrlódások az alispán és közte, mint például abban az esetben, amikor Bánóczy egy Csonka-Bereg megyei településen zajló ételosztásban el kívánt járni.⁴⁴¹

Az ilyen esetek meglátásom szerint jól tükrözik a valami-
kor egész vármegyét irányító személyek egyensúlyvesztését,
frusztrációját. Gulácsyt a tisztségében 1922 novemberétől Kál-
lay Miklós, későbbi miniszterelnök váltotta, aki innentől kezd-
ve mind Csonka-Bereg, mind Csonka-Ung legfőbb közigazgatási
tisztségét bírta, és 1922 és 1929 között Szabolcs vármegye főis-
pánja volt. Ez a döntés tulajdonképpen a keleti csonka vármeg-
yék egységes irányítás alá vonását jelentette. Mindenesetre a
beiktatási ülésen elhangzó üdvözlő beszédekben a többi meg-
csonkított vármegyével való egyesülésüket egész sajátosan
idealizálták, kijelentve: „mikor Szabolcs és Zemplén ősi vármeg-
yék- Bercsényi vármegyéjével kezdet fognak, mikor e testvér
vármegyéknek szívei összedobbannak, itt ezen a kis helyen élő
tiltakozás ez a ma ellen, – biztató, mindannyiunk lelkének erőt
adó remény a jövőre és komoly ünnepélyes tanúságtétel amel-
lett a meggyőződés mellett, a melyben igaz magyar ember egy
pillanatig sem ingadozhat, hogy ez így nem tarthat soká!”⁴⁴²

Az ungi felszólalók új főispán beiktatása során is folyama-
tosan a vármegyéhez való ragaszkodásról beszéltek, a le nem
mondás szükségességéről: „De nem hisszük, lehetetlennek tart-
juk, hogy e vármegyét kitörülne az élő vármegyék sorából. Mert
ha e vármegyének címerét egyszer be felé fordítják az egyenlő

⁴⁴¹ MNL SZSZBML Fond IV. 1201

⁴⁴² Jegyzőkönyv Ung vármegye törvényhatóságának 1921. december 21-ig ülé-
séről. MNL SZSZBML Fond IV. 1201

lesz a lemondással, a változhatatlanba való megnyugvással – ez pedig annyit tesz, hogy rázárják a sírbolt ajtaját sok ezer hűség magyar testvérünkre, – élve temetik el őket, mert elveszik tőlük a reményt, hogy: megvirrad még valaha!”⁴⁴³ Értelmszerű volt, hogy nem működhetett önállóan a két településnyi vármegye, így a Szabolcs vármegyével való egyesülés több szervezeti kérdés miatt, például a közoktatás működtetése érdekében elengedhetetlen volt.⁴⁴⁴

Végül az 1923-as évi XXXV. tc.-ben megszüntették a csonka vármegyéket, köztük Ung vármegyét is. 1923. december 31-én történt az utolsó gyűlése a törvényhatóságnak. Ahol Bánóczy Béla megnyitóbeszédében az elkeseredés hangja szólalt meg: „már csak a fényes, szép és boldog múlt marad és mi, kiket a vármegyénk iránti szeretetünk, ragaszkodásunk, s a készséggel teljesített közös munka összetartott, mint az oldott kéve hullunk szerteszét, szívünkben mérhetetlen keserűséggel, de soha el nem múló hűséggel bérces otthonunk iránt, soha el nem múló ragaszkodással azok iránt a Testvéreink iránt, akik a túloldalon kénytelenek élni, s akiktől ez önkéntes lemondás, s a változhatatlanba való megnyugvás látszatával bíró törvényes intézkedések elvettek talán az utolsó reményt is, hogy „megvirrad még valaha”.⁴⁴⁵

Fontos rögzíteni, hogy a két településnyi csonka vármegye működésében nem vett részt mindenki, akit Budapesten még ott találunk a tisztikar soraiból. Bánóczy Béla vármegyei főjegyző, Blazsovszky Miklós és Szilágyi Sándor főszolgabírók, Szabó Zoltán főszolgabíró, Tahy Endre főjegyző, Nagy József főjegyző, Sziklay Béla aljegyző, Gálócsy Zoltán levéltáros, Sutka Pál árvaszéki ülnök, Páhy Ignác szolgabíró, Pásztor János szol-

⁴⁴³ Jegyzőkönyv Ung vármegye törvényhatóságának 1921. december 21-i üléséről. MNL SZSZBML Fond IV. 1201

⁴⁴⁴ Uo.

⁴⁴⁵ Jegyzőkönyv Ung vármegye törvényhatóságának 1923. december 31-i üléséről. MNL SZSZBML Fond IV. 1201

gabíró, Stéger László szolgabíró, Ubrizsy Pál irodatiszt, Újhelyi Béla irodatiszt, Orlóvszky Árpád, Szvoboda József rapidíjasok, Nemes József fatenyésztési biztos, Juhász Imre útmester, Hajdu János útkaparó, és Vadai István csapi körjegyző azok közzé a menekültek közzé tartoztak, akik Záhonyban és Győröcskében folytatták (megpróbálták folytatni) korábbi vármegyei tevékenységüket. Legalábbis megkezdték, mert a két településnyi területre zsugorodott vármegye közigazgatását folyamatosan hagyták el a közszolgák.

A fent nevezettek közül egy idő után Pásztor János és Hock József szolgabírák időközben a Pénzügyminisztériumnál kaptak állást, Vadai István körjegyző pedig Szabolcs vármegyében vállalt új hivatalt. Blazsovszky Miklós nagybereznai főszolgabíró a Belügyminisztériumban kapott állást. Tahy Endre, a menekült törvényhatóságot eleinte vezető főjegyző a közlekedési minisztériumba lett beosztva. Gálócsy Zoltán, a vármegyei levéltáros Hajdu vármegyei levéltári hivatalánál kezdett új munkát, Sziklay Béla aljegyző a Kölni magyar konzulátus alkonzula lett. Nagy József főjegyzőből pedig rendőrkapitánnyá lett. Bánóczy Béla még alispánsága idején az ország Duna-Tisza közti területének – Budapest székhellyel – közrendészeti kormánybiztosa lett. Öten, Szentimrey Sándor és Fekesházy Zoltán szolgabírák, továbbá Nemes József fatenyésztési biztos és Juhász Imre útmester, bár jelentkeztek a záhonyi szolgálatra, majd szabadságot kértek az csehszlovák területről történő elköltözésükre, azonban onnan már nem tértek vissza. Ennek pontos okát nem tudjuk, a záhonyi hivatal azt jegyezte fel, hogy „a visszatérésben ismert okokból akadályoztatva vannak”.⁴⁴⁶

Közülük Fekesházyról tuduk a legtöbbet. A Beregszászi Vadásztársulat elnöke volt a két világháború között, a *Kárpáti Vadász* című magazin szerint Podkarpatszka Rusz legnépsze-

⁴⁴⁶ MNL SZSZBML Fond IV. 1201

rűbb vadászaként. Mindeközben igyekezett részt venni a magyar politikában, a beregszászi járási képviselőtestület tagja volt, a Magyar Nemzeti Párt és az Országos Keresztényszocialista Párt képviselője, majd 1938 után Bereg és Ugocsa vármegyék alispánja lett.

A hatalomváltás valósága fokozatosan kúszott be főszereplőink életébe. A háborús válságkezelést az összeomlásból fakadó válságkezelés váltotta fel, és az idegen térfoglalás következtében kialakuló helyzet már nemcsak igazgatási kihívásokkal, hanem a személyes életekben jelentkező egzisztenciális megrendüléssel is sújtotta a vármegye tisztikarát. A menekülés különböző szakaszaiban egyre világosabban tudatosult az érintettekben, hogy konfliktusoktól nem mentes, ám kétségtelenül kényelmes vármegyei tisztviselői életük és hivatali pozíciójuk végérvényesen elveszett.

A fennmaradt források tanúsága szerint frusztrációjuk nemcsak a kialakult történelmi helyzetre, a megszálló csapatokra vagy a „hűtlen nemzetiségekre” irányult, hanem a kényszerpályán mozgó magyar államhatalom lépéseit sem mindig tartották elegendőnek. A kormányzat ennek ellenére pragmatikusan kezelte ügyüket: a veszített területekkel való kapcsolattartásban, az ott kibontakozó szervezkedésekben való együttműködésben, valamint a menekültek társadalmának megszervezésében jelölte ki a törvényhatóság szerepét. Amikor azonban a fragmentált közigazgatás fenntarthatatlanná vált, a magyar állam – nyilvánvalóan a személyes kapcsolatok minőségétől sem függetlenül – felkarolta a Magyarországra került ungi közszolgákat, és integrálta őket az államszervezés különböző szintjeibe.

Figyelemre méltó az is, hogy azok közül, akik 1919-ben elhagyták a megszállt területeket, nem mindenki maradt Magyarországon: többen visszatértek, és ott kifejezetten produktív munkát fejtettek ki – elég Egry Ferencre, Árky Ákosra vagy Fékesházy Zoltánra gondolnunk. A visszatérésük mögött húzó-dó megfontolásokról keveset tudunk, döntésük ténye azonban

arra utal, hogy a menekültek számára nem csupán egyirányú kényszerpályák léteztek.

A Magyarországon maradt menekült ungi tisztviselők közül az első bécsi döntést követően csak Bánóczyról és Tahyról tudjuk, hogy biztosan visszatértek Ungba.

Bánóczy Béla szerepe csupán szimbolikus volt. A menekülés után a közélelmezési hivatal nyíregyházi kirendeltségét vezette, majd a Közélelmezési Minisztériumban töltött be különböző funkciókat. 76 éves volt, amikor visszatért Ungvárra,⁴⁴⁷ és a két világháború között nem sok életjelet mutató⁴⁴⁸, menekült Ungiakat tömörítő Bercsényi Egyesületet vezette 1938–1939-ben, majd 1940-ben Budapesten hunyt el.

Tahy Endre viszont még aktív közszolga volt 1938-ban. Az első bécsi döntés után, a VI. hadtest katonai közigazgatás mellett működő polgári közigazgatási osztályt vezeti 1938-ban, majd 1939 és 1940 között a Felvidéki Minisztérium Szociális Osztályának volt a vezetője. Még korábban, a Közélelmezési Minisztériumban végzett munkájáért kapta a kormányfőtanácsosi címet, a Felvidéki Minisztériumban teljesített szolgálataiért Signum Laudással tüntették ki. Az Ungvári Aranyérmes Dalárda díszelnöke lett, az Ungvári Atlétikai Club alapítója volt.⁴⁴⁹ Szívbetegségét 1942-ben Balatonfüreden kezeltette, ahol váratlanul érte a halál 63 évesen. Végakarátában az szerepelt, hogy Ung vármegyében helyezték végső nyugalomra, ezt a kívánságát számunkra ismeretlen okból nem teljesítették, a Szabolcs vármegyei Kórtajon temették el 1942. május 31-én.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Kárpáti Magyar Hírlap 1940

⁴⁴⁸ Ablonczy Balázs: „Lesz még kikelet a Szepesség felett.” Kormányzati befolyás és a menekült hálózatok társadalma a két világháború közötti Magyarországon. In Uő. Nyombiztosítás, letűnt magyarok. Kisebbség- és művelődéstörténeti tanulmányok. Pozsony, Kalligram, 2011, 122–158.

⁴⁴⁹ T. Boros László (Szerk.): Magyar politikai lexikon – magyar politikusok 1914–1929 (Budapest 1930)

⁴⁵⁰ Tahy Endre fejfájára. Kárpáti Híradó, 1942. június 4. 4–5.

ELÉGTELEN MODERNIZÁCIÓ, ERŐSZAK ÉS PÁRHUZAMOS TÁRSADALMAK. ÖSSZEFOGLALÁS HELYETT

A kötetben tárgyal időszak, az első világháborút követő államfordulat rendkívüli volt minden szempontból. Az első világháború befejeztével Közép-Kelet Európában folytatódó fegyveres konfliktusok, a „törpék háborúja”⁴⁵¹ és annak következményei a történeti Kárpátalját sem hagyták érintetlenül. A történelmi Magyarország északkeleti csücske is annak a folyamatnak lett a terepe, amely bár az első világháborúval kezdődött, de annak lezárultával nem ért véget. Az 1918 utáni közigazgatási zűrzavarnak és véres eseményeknek az egymásba fűződő láncolatát Jochen Böhlér német történész „közép-európai polgárháborúként” definiálta.⁴⁵²

Ennek a folyamatnak Kárpátalján is jól érzékelhető következménye volt, hogy a nagyhatalmi szándékok és a helyi törekvések különös elegye felszámolta a régi kereteket, s így felszínre kerültek olyan feszültségek, amelyek konszolidálására képes új struktúrák kialakítása időt vett igénybe. Ezek a feszültségek pedig olyan elemi erővel borították el a monarchia szó szoros értelemben vett romjait, hogy a jószándékú rendezési kísérletek, mint a ruszin autonómia létrehozásának törekvése, nem tudtak érvényesülni. Ellenben addig szunnyadó nemzeti mozgalmak nyertek támogatást a periféria lakosságának körében, s hamar kiderült, hogy az addig ismeretlen szomszédok, az ukránok, jelentős támaszra leltek a „szegény atyafiként” emlegetett hegyvidéki ruszinság soraiban. A régi rend megszűnése és az új

⁴⁵¹ Robert Gerwarth: *The Vanquished. Why the First World War Failed to End?* New York. 2016. 8.

⁴⁵² Jochen Böhlér: *Civil War of Central Europe, 1918-1921. The Reconstruction of Poland.* Oxford University Press. 2018. 60.

megszilárdulása között eltelt időszak Kárpátalja történetének eseményekben egyik leggazdagabb epizódja.

Az egyik legmeghatározóbb körülmény, amely ezeknek az éveknek a történetét formálta, talán az volt, hogy egy aszimmetrikus, elégtelen modernizáción átesett területet igyekeztek a 20. század kezdetét jelző átalakulás során sok tekintetben újjászervezni. Míg a Magyar Királyság a dualizmus idején a modern állam kiépítésére törekedett, ez csak részlegesen sikerült: megjelent ugyan a vasút, „tapasztalhatóbbá” vált az államhatalom, de elmaradtak a népjóléti, egészségügyi, ipari és más szükséges reformok. Mind a vidék politikai életét, mind a kultúrát és a művelődést továbbra is bizonyos premodern viszonyok jellemezték.

Az ilyen körülmények között szocializálódott magyarok, ruszinok, zsidók, németek és más közösségek őslénye lett a modernizáció legtraumatikusabb megnyilvánulása, az addigiaknál is szörnyűbb első világháború. Fábry Zoltán erről a jelenségről így írt:

„Nekem életemet eldöntően a háború, a front volt a fő élményem, és mindenre, ami ezután jött, és ami még jönni fog [...] ez az én legfőbb, összehasonlítható mértékem.”⁴⁵³

Ez a traumatikus élmény mintegy „megnyúlt” a területen még évekig tartó paramilitáris erőszak megtapasztalásával. Meggyőződésem szerint ezek az élmények határozták meg az újonnan kialakuló csehszlovák államhatalommal szembeni alapállást, illetve az olyan új politika iránti fogékonyságot is, mint a kommunizmus.

Az, hogy Kárpátalja milyen helyet foglalt el a csehszlovák államkeretben, és Prága milyen megfontolások mentén alakította ki a köztársaság földrajzi, gazdasági és kulturális értelemben

⁴⁵³ Fábry Zoltán: Az éhség legendája. 1932.

is legtávolabbi régiójával kapcsolatos politikai szándékait, legalább két körülmény – egy nemzetközi és egy köztársasági szintű – határozta meg. A nemzetközi szintű tényező a terület stratégiai jelentősége, a köztársasági pedig a csehszlovák nemzetállami projekt volt. A békekonferencián Kárpátalja Csehszlovákiához csatolása mellett felsorakoztatott érvek többsége stratégiai jellegű volt, úgymint: a csehszlovák–román vasúti összeköttetés biztosítása, Magyarország és Lengyelország elválasztása, valamint a Kárpát-medencébe irányuló esetleges szovjet–orosz előrenyomulás megakadályozása.⁴⁵⁴

Ezzel összefüggésben nem meglepő, hogy a terület 1919 és 1920 közötti több szakaszban megtörtént megszállásától kezdve egészen 1925-ig a csehszlovák polgári közigazgatással párhuzamosan antant tábornok által vezetett katonai közigazgatás működött. Az Ungvári Katonai Parancsnokság levéltári anyagainak vizsgálatakor az is minden kétséget kizáróan kiderül, hogy a civil és katonai igazgatás együttműködése közel sem volt felhőtlen, és a francia tábornokok egyértelműen a katonai irányítás dominanciáját igyekeztek érvényesíteni. A katonai igazgatás anyagaiból világossá válik, hogy a stratégiai jelentőségű területen a legjelentősebb biztonsági kockázatnak elsősorban a kommunista mozgalmat, másodsorban a Kárpátalján élő magyarokat tartották.⁴⁵⁵

Köztársasági szinten pedig a csehszlovák hatalom a nemzetállami eredményeinek az életben tartása, a köztársaság egységének biztosítása volt a cél. Kárpátalja esetében a terület többségi szláv lakosságára partnerként tekintettek, s bár pont a leglényegesebb politikai gesztus az ígért autonómia biztosítása

⁴⁵⁴ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Volume III <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv03/d60> Utolsó letöltés: 2022. szeptember 9.

⁴⁵⁵ Vojenský ústřední archiv Praha. Zemské Vojenské Velitelství Užhorod 1919-1925 (továbbiakban: VUA, ZVV Užhorod)

nem történt meg, a ruszin politikai, társadalmi és kulturális fejlődésnek új távlatai nyíltak a csehszlovák Kárpátalján. Magyar viszonylatban azonban a bizalmatlanság légköre volt a jellemző. Az új állam kisebbségeire egyfajta kihívásként tekintett, és különösen a régi elitekkel szemben bizalmatlanul viseltetett.⁴⁵⁶ Ez, az állam egységét féltő, a kisebbségek irányába bizalmatlan általános állami szorongás⁴⁵⁷ határozta meg tehát az új rendhez való alkalmazkodással vívódó magyarok helyzetét is, valamint meghatározta mindazoknak az intézkedéseknek az irányát, melyet a magyarok a legjelentősebb sérelmekként könyveltek el a két háború között. A nemzetállami bizalmatlanság határozta meg az ország magyar múltat kizárni igyekvő szimbolikus politikáját, az elbocsátott hivatalnokok, az állampolgárság nélküliek ügyének kezelését, a földreformot és az azzal együtt járó telepítéspolitikát, valamint az oktatásügyet.

A bizalmatlanság egyébként kölcsönös volt. A csehszlovák hatalom megjelenésére a kárpátaljai magyar reakciók fokozatosan forrták ki magukat. A hatalomváltás a terület városaiban ellenállás nélkül zajlott le. Sőt, több helyen a még helyükön lévő vármegyei hivatalnokok örömmel üdvözölték a Tanácsköztársaságot a térségben felszámoló csehszlovák vagy román megszálló csapatokat, a kommunben részt vevők listáit is átadva, ösztönözve azok minél gyorsabb kézrekerítését.⁴⁵⁸ Az 1919-es térfoglalást eleinte múltó állapotként értelmező, elsősorban városi hivatalnokok nagyobb része a csehszlovák hatóságokkal való együttműködést is vállalta. A csehszlovák megszállással kapcsolatos kezdeti

⁴⁵⁶ Pieter M. Judson: *The Habsburg Empire. A New History*. Cambridge, Massachusetts. London, England, 2016. 446.

⁴⁵⁷ Vö: Claire Moleron: *State legitimacy and continuity between the Habsburg Empire and Czechoslovakia: The 1918 Transition in Prague*. In: Paul Miller – Claire Morelon (ed.) *Embers of Empire. Continuity and Rupture in the Habsburg Successor States after 1918*. New York, Berghan Books, 2019. 43-63.

⁴⁵⁸ VUA, ZVV Užhorod, karton 3.

attitűdöket vélhetően az is alakította, hogy mindez egy rendkívül turbulens időszak végére tett pontot. Az első világháború viszonyosságai, a magyar összeomlás perifériákon még erőteljesebben jelentkező káosza, a közellátás akadozása és a közrend felbomlása egyaránt hozzájárulhatott ahhoz, hogy a relatív nyugalmat hozó csehszlovák berendezkedést – ha nem is örömmel, de csendes belenyugvással – fogadja a terület magyar lakossága.⁴⁵⁹

Árky Ákos katonatiszt az újonnan formálódó kárpátaljai magyar elit tagja a csehszlovák hatalomátvétel két szakaszát különböztette meg: a „pacifikáló megszállást” és a „hódítást”. Az átmenet két szakasza közötti határt meglátásom szerint nem elsősorban, vagy nemcsak valamilyen csehszlovák „stílusváltás” eredményezte, hanem az is, hogy a magyarok kezdték megérteni, hogy bekövetkezett az, amit „az abszolút Magyarország kényelmes képzeivel”⁴⁶⁰ eltelve elképzelhetetlennek tartott. A közösség ilyen alapállása akkor kezdett megváltozni, amikor nyilvánvalóvá vált a helyzet állandósulása. Ez a folyamat több szakaszban ment végbe: egyrészt a csehszlovák polgári közigazgatás kiépülésével, s ezzel együtt a nagyszámú cseh hivatalnok megjelenésével a területen; másrészt pedig azzal a kétségtelen választóvonalal, amelyet a trianoni békeszerződés aláírása jelentett. Intenzíven ekkor kezdődött meg a kárpátaljaiak ismert magyarság önszerveződésének, a „közösségként működése” kialakításának folyamata, amely együtt járt egy elitváltással, új civil és egyházi szervezeti struktúra megjelenésével, új tradíciókkal, és egy új, kisebbségi, az épp aktuális honországgal részben vagy egészében szemben-

⁴⁵⁹ Erről bővebben: Szakál Imre: Az első Csehszlovák Köztársaság időszaka (1918–1938) In Brenzovics László – Csátáry György – Braun László – Szakál Imre – Szamborovszkyné Nagy Ibolya – Dobos Sándor – Orbán Melinda (szerk.) Kárpátalja története : Örökség és kihívások. Beregszász, Ukrajna, Ungvár, Ukrajna: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, RIK-U Kiadó, 2021, 399–449.

⁴⁶⁰ Szvatkó Pál: A visszatért magyarok. A felvidéki magyarság húsz éve. Révai nyomda. Budapest. 1938. 19.

álló emlékezetkultúra megjelenésével is. Ennek a folyamatnak igen fontos meghatározója volt a magyarság száma és társadalmi rétegződése. A Kárpátalja történeti demográfiájával foglalkozó munkák egyértelművé teszik, hogy az államfordulat időszakában jelentősen csökkent a Kárpátalján élő magyarok száma. A népességfogyást különösen felgyorsította az államfordulatot követő elvándorlás, az optálás. Jelenlegi ismereteink szerint 1918 és 1924 között csaknem tizennyolcezen hagyták el Kárpátalja területét, zömében olyan magyarok, akik a közösségként való működéshez szükséges elit formálódásához elengedhetetlen tapasztalattal és/vagy társadalmi státusszal rendelkeztek: a vármegyei politikát addig domináló nagybirtokosság, a tanárok, a vármegyei hivatalnokok és más közszolgálatot teljesítők egy része. Ez a fajta elvándorlás nemcsak pozíciógyengüléssel járt együtt, hanem a közösségen belül feszültségeket is szült: az otthonmaradók hűtlenséggel illették a távozókat, míg az otthon maradottak gyakran az új államhatalommal való kooperálás bélyegét viselték magukon.

A csehszlovák fennhatóság egyes gazdasági eredményei és a politikai légkör következtében beszivárgó modernizáció egy élhetőbb világ képét mutatta. Az alkalmazkodás, a mindennapokban megkötött alkuk szükségességének belátása még olyan területeken is hozott eredményeket, mint a magyar közigazgatási részvétel. Bár a csehszlovák hatalom Kárpátalja igazgatását elsősorban cseh hivatalnokokkal igyekezett megoldani, a régi közigazgatási struktúrák lebontása nem ment végbe egyik napról a másikra. Ezt a helyzetet kihasználva a magyarlakta területeken a közigazgatás alsóbb szintjein sikerült valamiféle magyar folytonosságot fenntartani. Beszédes adat, hogy még a harmincas évek végén is a vasúti és postahivatalokban több magyar dolgozott Kárpátalján, mint cseh.⁴⁶¹

⁴⁶¹ Ortutay Tivadar: Cseh világ a Kárpátokban. Ungvár 1941.

A kisebbségi közösség megtalálta a módját egyes veszteségei kompenzálásának is. Jó példa erre Beregszász városa, amely 1923-ban elveszítette városi rangját, s még ennél is súlyosabb következményként legfontosabb fogyasztóbázisát, a nagyszámú vármegyei hivatalnoki kart is nélkülöznie kellett. Ugyanakkor a magyar közösségen belül rendkívüli módon megnőtt szimbolikus jelentősége: „Kárpátalja legmagyarabb városaként” több magyar kultúrszervezet, illetve a magyar kulturális rendezvények központjává vált. Az alkalmazkodásnak kétségtelenül voltak tehát sikerei. Erről a lehetőségekkel teli, ugyanakkor feszültségekkel terhelt világról számolt be bizakodó hangon Móricz Zsigmond is 1926-os, Kárpátalját is érintő körútja során.

„Ruszinszkóban még jobban meglepett, hogy milyen eleven, mindennapos irodalmi munka folyik. Mécs László, a fiatal poéta-pap és Tamás Mihály beregszászi novellista vezetésével, egész sereg fiatal tehetséggel találkoztam. Legjobban örültem annak, hogy minél tovább haladtam kelet felé, annál nagyobb hullámokat vert a felolvasásaim iránti érdeklődés s végül Beregszászban már a kormánybiztos fogadott az állomáson, mint a város vendégét. Ilyen momentumokból azt kellett megéreznem, hogy még a súlyos politikai viszonylatok között is kialakult már valami formája az együttműködésnek és a magyarság megtalálja azokat az életlehetőségeket, amelyek egy kulturális munkához szükségesek. Nagyon jól esik visszaemlékezni ezekre a furcsa, valóban sírva-vigadó kurucos éjszakákra, ahol a régi magyar nóták olyan szívből fakadóan harsogtak, hogy túllobogták a jazz-bandet.”⁴⁶²

⁴⁶² „Az utódállamok magyarságát az irodalom kapcsolja a törzsökös magyar kultúrához” Móricz Zsigmond szlovenszkói felolvasásai után az erdélyi magyarsághoz is ellátogat. Pesti Napló. 1926. november 23.

Az itt élő, kiváló szociográfiát író Mónus Gyula és Szerényi Ferdinánd sem festett egyértelműen borús képet a kárpátaljai alföld egyik legkiesebb fekvésű falujáról, a korban kiváló borairól ismert Benéről, azonban azt negatívumként jegyezték meg, hogy:

„A fokozatos és csendben történő fejlődésnek nagy akadálya az agyonpolitizálás. Egy-egy választás előtti handabandázás felforgatja a falu képét.”⁴⁶³

A fentiek természetesen csak töredékesen ábrázolják a csehszlovák Kárpátalja első világháború utáni világának történetét. Az talán ebből a részleges összefoglalásból is érzékelhető, hogy a Kárpátalján élők tapasztalatai, az első világháború szülte új helyzettel létrejött kihívásokra adott válaszaik heterogének voltak. Bízom abban, hogy Kárpátalja két világháború közötti történetével kapcsolatban egyre bővülő tudásunk képes lehet ezt a sokszínűséget visszatükrözni még akkor is, ha olykor a tudományos eredmények a területen élő közösségek identitásának fontos elemét képező történelemképre visszfényt vetnek, és Kaminszky Józsefnek, a kötet címében idézett, 1918 őszén írt keserű kijelentő mondatát felszólításként kell használnuk.

A történet azonban ezzel nem ér véget. Kárpátalja első világháború utáni útkeresése nem csupán politikai és közigazgatási átrendeződések krónikája, hanem annak a mindennapi embernek a története is, aki a nagyhatalmi döntések sodrában próbált meg rendet teremteni saját világában. A menekültek, az otthonmaradók, az új államhoz alkalmazkodók és az azzal szemben saját történelmi folytonosságukat őrzők sorsa együtt rajzolja ki azt a bonyolult mintázatot, amelyből a térség későbbi identitásai is táplálkoztak. Ha van tanulsága ennek a korszak-

⁴⁶³ Mónus Gyula – Szerényi Ferdinánd: Bene – Bena község jelene és múltja. Szociográfiai tanulmány. Kálvin Nyomda, Beregszász, 1934. 46.

nak, talán az, hogy a múlt nem lezárt örökség, hanem állandóan újraértelmezett tapasztalat – s hogy e tapasztalatok feltárása nem gyengíti, hanem gazdagítja a közösségeket. A történész feladata ma már nem az, hogy a múlt bizonyosságát őrizze, hanem hogy a kérdészés bátorságát örökítse tovább. Ez a kötet is ezzel a szándékkal készült: hogy hozzáadjon valamit ahhoz a kollektív önismerethez, amely nélkül Kárpátalja múltjának megértése – és talán jövőjének alakítása – sem képzelhető el.

FORRÁSOK ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár

Fond 14

Fond 29

Fond 59

Fond 108

Fond 151

Fond 1134

Fond 1557

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára

Fond 1201

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

K64 – KÜM. A Politikai Osztály Reservált Iratai

Národní archiv České republiky

Presidium ministerstvo vnitra 1918–1940 1075/1

Vojenský ústřední archiv

Zemské Vojenské Velitelství Užhorod 1919–1925

Korabeli sajtó

Az Est

Az Óslakó

Bereg

Budapesti Hírlap

Görög Katholikus Szemle

Határszéli Újság

Jövő

Kárpáti Híradó

Központi Értesítő

MTI Házi jelentések és MTI Könyvmatosok

Munkás Újság
Népszava
Prágai Magyar Hírlap
Ruszinszkói (Kárpáti) Magyar Hírlap
Szamos
Tiszavölgy
Új Bereg
Ung
Ungvári Közlöny
Ungvári Munkás
Venkov
Vörös Újság

Publikált források, kordokumentumok, visszaemlékezések

1910. évi népszámlálás 1. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1912.
- Az Ungi Református Egyházmegye. Adalékok az Ungi Református Egyházmegye történetéhez. Szerk.: Haraszy Károly. Nagykapos, 1931.
- Balogh Edgár: Tíz nap Szegényországban. Budapest, Neumann Kht., 2003.
- Boros T. László (szerk.): Magyar politikai lexikon – magyar politikusok 1914–1929. Budapest, 1930.
- Chmelář, Josef – Klíma, Stanislav – Nečas, Jaroslav: Podkarpatská Rus: Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových. Praha, Orbis, 1923.
- Csatáry György: Elesett és sebesült hőseink a Nagy Háborúban. Hadirokkant-gondozó hivatalok iratai a Kárpátaljai Állami Levéltárban (1919–1944). Beregszász–Ungvár, 2019.

- Domokos László: Ruszka-Krajna a népek ítélőszéke előtt. Budapest, 1919.
- Fábry Zoltán: Az éhség legendája. Kárpátalja. 1932.
- Fedinec Csilla – Szakál Imre – Csernicskó István: A magyarországi ruszinok és ukránok. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020.
- Fedinec Csilla: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez. 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. Dunaszerdahely, Fórum Intézet – Lilium Aurum, 2001.
- Hora, Alois: Organisationské Starší správy Podkarpatské Rusi: studie. Praha, 1919; Niederle, Lubor: Počátky karpatské Rusi, Národopisný věstník československý, 15. évf., 1922.
- Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Budapest, A NAP kiadója, 1912.
- Jászi Oszkár: Naplója, 1919–1923. Sajtó alá rendezte: Litván György. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2001.
- Javorskij, J. A.: Исторические, личные, вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI–XIX веков. Užhorod, 1931.
- Javorskij, Julian A.: Z dějin vědeckého bádání Zakarpatské Ukrajiny. Praha, 1928.
- Javorskij, Julian A.: Новые рукописные находки в области старинной карпаторусской письменности XVI–XVIII веков. Kondratovič, Irinej: История Подкарпатской Руси для народа. Užhorod, 1924.
- Kochannyj-Goralčuk, K.: Podkarpatská Rus v minulosti a přítomnosti. Praha, 1931.
- Kozma György: Csonka-Bereg vármegye. In Fábrián, Sándor (szerk.): Szatmár, Ugocsa és Bereg K.E.E. vármegyéek 1924–1938. Budapest, 1939.

- Kozma György: Egy vármegye harca és haldoklása. Szentesi Napló ny., Szentes, 1938.
- Kožmínová, Amalie: Podkarpatská Rus: práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné. Pačovs'kyj, Vasyľ: Історія Подкарпатської Русі. Užhorod, 1920.
- Krofta, Kamil: Подкарпатская Русь и Чехословакия. Praha, 1935.
- Lehoczky Tivadar: Világháborúnk I–II. rész. Szerk.: Csatáry György – Molnár Ferenc – Orbán Melinda. Beregszász–Ungvár, „RIK–U” Kiadó, 2016.
- Niederle, Lubor: Ještě k sporu o ruskoslovenskou hranici v Uhrách; Kadlec, Karel: Podkarpatská Rus. Přednáška konaná ve státovědecké společnosti dne 21. května 1920. Praha, Národ, 1920.
- Perfeckij, Evgenij Julianovič: Dvě stati k dějinám Podkarpatské Rusi. Sborník Filozofické fakulty University Komenského, 1922.
- Perfeckij, Jevgenij Julianovič: Sociálně-hospodářské poměry Podkarpatské Rusi ve století XIII.–XV. (s mapou Podkarpatska). Bratislava, 1924.
- Szakál Imre: „Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között”: Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919). Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2018.
- Tichý, František: Náboženský a církevní problém Podkarpatské Rusi. Kalich, 1922.
- Zapletal, Florián: Rusíni a naši buditelé. Praha (Kolokol), 1921.
- Болдижар, Михайло: Закарпаття між світовими війнами. Факти, події, люди, оцінки. Ужгород, 2011.
- Вернадський, Володимир: Угорська Русь с 1848 г. Автограф, 1885.

Волошин, А. І.: Вибрані твори. Упорядкування, előszó és jegyzetek: О. В. Мишанич. Ужгород, ВАТ «Видавництво „Закарпаття”», 2002.

Драгоманов, Михайло: В справі Угорської Русі. Народ, 1895, № 11, 1 червня, р. 163–166; Франко, Іван: І ми в Європі, Житє і слово, 1896.

Західно-Українська Народна Республіка. 1919–1923. Том 2. Керівник роботи та відповідальний редактор: Олександр Карпенко. Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2001.

Ключурак, Степан: До волі, Карпатський союз, Нью-Йорк, 1978.

Штефан, А.: За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. Торонто, 1973.

Irodalom

A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989. Összeállította: Báthory Katalin, Benda István, Cséke Miklós, Dalmay Árpád, Göndöcs László. Magyarországi Kutató Intézet, Budapest, 1990.

A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története. Ungvár: Kárpáti Könyvkiadó, 1975.

Ablonczy Balázs: „Lesz még kikelet a Szepesség felett”. Kormányzati befolyás és a menekült hálózatok társadalma a két világháború közötti Magyarországon. In Uő. *Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kisebbség- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Pozsony: Kalligram, 2011.

Ablonczy Balázs: Sérelem, jogfolytonosság, frusztráció. Alsó-Fehér vármegye menekült törvényhatósága Budapesten 1919–1921. In Uő. *Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Ki-*

- sebbség- és művelődéstörténeti tanulmányok. Pozsony: Kalligram, 2011.
- Ács József: A kisebbségi oktatás helyzete a két világháború között. In Magyar Pedagógia, 1995/3, 45–67.
- Ács József: A kisebbségi oktatás helyzete a két világháború között. In Magyar Pedagógia, 1995/3, 45–67.
- Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938. Galánta–Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002.
- Assmann Aleida: Az emlékezet átalakító ereje. In *Studia Literaria*, 2012/1–2.
- Assmann Aleida: Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2016.
- Az aradi román tárgyalások. In *Duna-völgyi barátságok és viták. Jászi Oszkár közép-európai dossziéja*. Összeáll.: Litván György, Szarka László. Budapest: Gondolat, 1991.
- Bajcsi Ildikó: Kisebbségi magyar küldetés Csehszlovákiában: A sarlós nemzedék közösségi szerepvállalása Trianon után. Budapest: L'Harmattan, 2021.
- Balogh Béla: A magyar kisebbségi politikai szervezetek története 1918–1945. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.
- Bárdi Nándor: Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2013.
- Beller Béla: Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975.
- Beluszky Pál: A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarországon. In „...Ahol a határ elválaszt”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Balassagyarmat–Várpalota, 2002.

- Benda Károly: Nemzetiségi politika és állami intézmények a Horthy-korszakban. In Tanulmányok a magyar történelemből, 1990/2, 33–58.
- Berend, Iván T.: History Derailed: Central and Eastern Europe in the Long Nineteenth Century. Berkeley–Los Angeles: University of California Press, 2003.
- Bethlen István: Emlékirataim. Szerk. Rainer M. János. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.
- Bihari Péter: A magyar kisebbség politikai szerveződése Csehszlovákiában 1918–1938. In Kisebbségek és politika a 20. században. Szerk. Kovács Mária. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 2001.
- Bíró György: A magyar külpolitika a két világháború között. Budapest: Kossuth, 1980.
- Bíró Imre: Kárpátalja történeti demográfiája a 20. században. Ungvár: Kárpáti Könyvkiadó, 1982.
- Bokor László: A magyar–cseh kapcsolatok 1918–1938. Budapest: Kossuth, 1997.
- Borsányi György: Az első világháború utáni magyar nemzetiségi politika. In Nemzetiségi kérdés és politika Magyarországon 1918–1920. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1995.
- Brubaker, Rogers: Ethnicity without Groups. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004.
- Csepeli György – Simon Dániel: Nemzet, identitás, politika. Budapest: Napvilág, 2002.
- Csikány Tamás: Nemzetiségi kérdés és politikai integráció a Monarchia utódállamaiban. In Kisebbségtudományi Szemle, 2001/1, 12–39.
- Csorba László: A magyar külpolitika és a kisebbségi politika. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.

- Csorba László: A magyar nemzetiségi politika és a trianoni határváltozások. In: Tanulmányok a magyar történelemből. Budapest: Gondolat, 1998.
- Dálnoki Miklós: A magyar ellenforradalmi mozgalmak Kárpátalján. Ungvár: Kárpátontúli Szerkesztői Kiadó, 1978.
- Dán István: Kisebbségvédelem és nemzetiségi politika a két világháború közötti Magyarországon. In Történelmi Szemle, 2005/3, 45–67.
- Deák István: A Habsburg Birodalom és a nemzetiségi kérdés 1848–1918. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988.
- Deák István: A magyar nemzetiségi politika a dualizmus korában. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.
- Demeter Lajos: A kárpátaljai magyarság társadalmi átalakulása a 20. század elején. Ungvár: Kárpáti Könyvkiadó, 1984.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István: A mai Kárpátalja területének történeti-nyelvi viszonyai a 19–20. század fordulóján, tekintettel a mára. In Szakál Imre (szerk.): „Indivisibiliter ac Inseparabiliter”. „Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”. Beregszász–Ungvár, RIK-U, 2018. 141–182.
- Fónagy Éva: Kisebbségek és politika a Habsburg Monarchia idején. Magyar Történelmi Tanulmányok, 1997/2, 23–45.
- Fónagy Éva: Kisebbségi oktatás és identitásépítés a két világháború közötti Magyarországon. Magyar Történelmi Tanulmányok, 1999/3, 45–72.
- Gati, Charles: Failed Illusions: Moscow, Washington, Budapest, and the 1956 Hungarian Revolt. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press, 2006.
- Geifman, Anna: *Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia, 1894–1917*. Princeton, 1993.; *Historically Inevitable? Turning Points of the Russian Revolution*. Ed. Tony Brenton. London, 2016.

- Harsányi Zoltán: Az 1918–1919. évi forradalom hatása a Kárpát-aljai magyarságra. In Kárpátaljai Szemle, 1989/1, 12–34.
- Hatos Pál: Az elétkozott köztársaság. A 1918-as összeomlás és forradalom története. Budapest: Jaffa Kiadó, 2018.
- Hobsbawm, Eric: Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Juhász Péter: Kárpátalja története a 20. században. Budapest: L'Harmattan, 2003.
- Kearny, Amanda: Ethnicity and Memory. In: Keightley, Emily – Pickering, Michael (eds.): *Research Methods for Memory Studies*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013.
- Kende István: A magyar nemzetiségi politika főbb irányai 1918–1945. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977.
- Kovács Mária: Kisebbségek és identitásépítés a trianoni Magyarországon. Nemzetiségi tanulmányok, 2010/1, 5–29.
- Lukács György: A történelem tudománya és a forradalom. Budapest: Szépirodalmi, 1973.
- Makkai László: A kárpátaljai magyarság oktatása 1918–1938. Ungvár: Kárpáti Könyvkiadó, 1976.
- Mádi Gabriella: A kisebbségi lét jellegzetességeinek megjelenése a két világháború közötti Kárpátalján Tamás Mihály és Ivan Olbracht prózájában. Fórum Társadalomtudományi Szemle: A Szlovákiai Magyar Tudományos Műhelyek Folyóirata 23: 2 pp. 89–104., 16 p. (2021)
- Mádi Gabriella: Between Twofold Estrangement: Multilingualism and Minority Identity in Transcarpathia II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem (2026).
- Molnár Ferenc: A munkácsi püspökség kísérletei egy önálló görög katolikus érsekség felállítására a 19. század közepéig. In Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2013. 15/1. 63–74.;

- Molnár Ferenc: A kiegyezés hatása a ruszin mozgalomra. In: Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon. Ország-ház Könyvkiadó, Budapest, 2019. 201.
- Molnár Ferenc: Pankovics István munkácsi püspök és a ruszin mozgalom. In Társadalomtudományi tanulmányok: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának tanulmánykötete. Szerk.: Molnár D. Erzsébet – Molnár Ferenc. II. RF KMF – RIK-U Kft., Beregszász–Ungvár, 2021. 103–105.;
- Molnár Ferenc: A magyarországi ruszinok tervei egy görögkatolikus érsekség felállítására 1848–1868 között. In Historia Ecclesiastica, 2022, 13/1. 76–92.
- Molnár Ferenc: A Munkácsi Egyházmegye az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc forгатagában. II. RF KMF – „RIK-U” Kft., Beregszász–Ungvár, 2023. 184–186.
- Molnár Miklós: A Magyar Köztársaság története 1918–1945. Budapest: Kossuth, 1994.
- Németh Péterné: Adatok az 1918–1919. évi forradalmak beregi történetéhez. In Szabolcs-Szatmár megyei helytörténet-írás, 3–4. Nyíregyháza, 1982.
- Pallay Katalin: Mobilitás, karrierépítés, integráció. A Balassi Intézet kárpátaljai hallgatói. CHERD, Debrecen. 2024. 106–109.; Kiss Anita – Pallay Katalin: Identitás és nyelvhasználat a határ két oldalán. Kárpátaljai és magyarországi hallgatók összehasonlító elemzése. In Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 2025/3: 34–62
- Pál Sándor: A nemzetiségi politika dilemmái a két világháború közötti Magyarországon. Történelmi Szemle, 2001/4, 56–78.

- Pirigyi István: A magyarországi görög katolikusok története. II. kötet. Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1990.
- Romsics Ignác: Magyarország története a 20. században. Budapest: Osiris, 2002.
- Ságvári György: A magyar kisebbségek társadalmi helyzete 1918–1938. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981.
- Szarka László: Nemzetiségek és hatalom a két világháború között. In: Tanulmányok a magyar történelemből, 1999/3, 78–102.
- Szilágyi Péter: Kisebbségi élet és politika Csehszlovákiában 1920–1938. Pozsony: Kalligram, 2005.
- Tóth István: A magyar nemzetiségi kérdés története 1867–1945. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.
- Varga László: Kárpátalja a 20. században. Ungvár: Kárpáti Könyvkiadó, 1990.
- Vizi Gábor: Magyarok és szomszédok. Tanulmányok a kisebbségi politikáról. Budapest: Gondolat, 1997.
- Zsigmond Péter: A trianoni békeszerződés és következményei. In: Történelmi Szemle, 2008/2, 34–56.
- Zsoldos Péter: Magyarország és a nemzetiségi kérdés 1918–1920. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.
- Белоусов, Віктор: На шляху до перемоги. З історії комуністичної організації Закарпатської України 1929 – 1938 рр. Закарпатське обласне видавництво, Ужгород, 1958.
- Вегеш, Микола: Карпатська Україна на шляху державотворення. Ужгород, 2009.
- Віднянський, Степан: Перемога чехословацького вектора державотворення In: Закарпаття 1919–2009 років:

- історія, політика, культура. Під ред. М.Вегеша, Ч.Фединець. Ужгород: Видавництво „Ліра”, 2010.
- Королько, Андрій – Павлючок, Ярослав: Гуцульська Республіка 1918–1919 рр. До питання організації „січневого зриву” і становлення української влади на Закарпатській Гуцульщині. Вісник Прикарпатського університету. Історія 17 (2010)
- Магочій, Павло-Роберт: Підкарпатська Русь. Формування національної самосвідомості (1848-1948) Ужгород, 2021.
- Матяш, Ірина – Мушка, Юрій: Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині (1919–1924). Український історичний журнал (2006)
- Мушинка, Микола: Взаєними Гуцульської Республіки із Західноукраїнською Народною Республікою. Галичина. №32 2019
- Нариси історії української революції 1917–1921 років. Кн. 2. Ред.: Валерій Смолій. Київ, 2012.
- Остапец, Юрій – Токар, Мар’ян: Закарпаття через призму політичних виборів, Ужгород, Карпати 2009.
- Пагіря, Олександр: ЗУНР і національно-визвольний рух на Закарпатті у 1918–1919 рр. <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=859>
- Пушкаш, Андрей: Цивилизация или варварство: Закарпатье (1918–1945 г.г.), Европа, Москва, 2006.

Weboldalak, digitális adatbázisok

- (III) Універсал Української Центральної Ради. <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>

- A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között. 1910. In Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára.
- Michela, Miroslav: Csehszlovákia létrejötte és a szlovák kérdés 1918–1920. <http://www.modern-tortenelem.hu/clanek/csehszlovakia-letrejte-es-a-szlovak-kerdes-1918-1920/>
- Nemzetgyűlési Napló, 1922. I. k. 1922. június 19. – 1922. július 12. http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_01/?pg=33&layout=s
- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919. Vol. III. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv03/d60>
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1919. 229. <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919/037-1919.pdf>
- The Fourteen Points. Woodrow Wilson and the U.S. Rejection of the Treaty of Versailles. <https://www.theworldwar.org/learn/peace/fourteen-points>
- Закони про тимчасовий державний устрій України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18>

УДК 94(477.87)"1918/1928":323.15
С 15

Імре САКАЛ

«Ми всі відчуваємо, що минуле зникло.» Досвід перехідного періоду на Закарпатті після Першої світової війни. Наукове видання (монографія) Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II / Автор: Імре Сакал. Берегове: Університет Ракоці, 2026. 236 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-8143-69-5 (палітурка)

ISBN 978-617-8143-70-1 (PDF)

Книга досліджує закарпатську історію зміни державної належності після 1918 року з перспективи соціальної, політичної, меншинової історії та історії пам'яті. Вихідною тезою праці є усвідомлення того, що Перша світова війна у Центрально-Східній Європі не завершилася 1918 року: розпад імперських структур, тривання насильства, військові окупації, конкуруючі між собою державотворчі проекти та вимушена адаптація місцевих суспільств сформували тривалий і багаторівневий перехідний період. У праці Закарпаття розглядається не як наперед заданий, історично незмінний регіон, а як політична й адміністративна конструкція XX століття, формування якої було тісно пов'язане з розпадом Австро-Угорської монархії, русинськими автономістськими прагненнями, чехословацьким державним будівництвом і багатонаціональною соціальною спадщиною регіону. Однією з головних цілей тому є показати, що зміна державної належності була не лише дипломатичною чи військово-історичною подією, а процесом, який докорінно трансформував повсякденний досвід місцевих суспільств. Автор приділяє особливу увагу закарпатським угорцям, які в нових владних рамках постали як вимушена спільнота, а згодом поступово сформувалися в регіональну ідентичнісну спільноту. Водночас дослідження не замикає тему в етнічних межах: історію угорської спільноти воно інтерпретує у взаємозв'язку з русинами, діями української орієнтації, чехословацькою владою, румунською військовою присутністю, місцевими адміністративними елітами та лівими рухами.

Наукове видання

Імре Сакал

«МИ ВСІ ВІДЧУВАЄМО, ЩО МИНУЛЕ ЗНИКЛО»

**ДОСВІД ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ НА ЗАКАРПАТТІ
ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Монографія

2026 р.

*Рекомендовано до видання в друкованій та електронній формі (PDF) рішенням
Вченої ради Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II
(протокол №1 від «27» січня 2026 року)*

Підготовлено до видання Видавничим відділом
спільно з кафедрою історії та суспільних дисциплін Університету Ракоці

Фахове рецензування рукопису:

*Балаж Аблонці, доктор філософії з галузі історичних наук,
габілітований доктор у галузі історичних наук, старший науковий співробітник
(Дослідницький центр гуманітарних наук Університету імені Лоранда Етвеша,
Інститут історичних наук, м. Будапешт)*

*Чілла Фединець, доктор філософії з галузі гуманітарних наук, старший науковий співробітник
(Дослідницький центр соціальних наук Університету імені Лоранда Етвеша,
Інститут дослідження меншин, м. Будапешт)*

*Федір Молнар, доктор філософії з галузі гуманітарних наук, доцент
(Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II,
Кафедра історії та суспільних дисциплін, м. Берегове)*

Технічне редагування: *Олександр Добош та Вівієн Товт*

Верстка та підготовка до друку: *Вівієн Товт*

Підготовка до видання в електронній формі (PDF): *Вівієн Товт*

Коректура: *Льдіко Гріца-Варцаба*

Дизайн обкладинки: *Імре Сакал та Вівієн Товт*. Фотографія, використана для дизайну
обкладинки: Чорбадомб, Ужанська долина, підірваний залізничний міст, 1915 рік.
Фото: FORTEPAN / надано Іштваном Федаком, номер фото: 164572, CC BY-SA 3.0.

УДК: *Бібліотека ім. Опаці Чері Яноша Університету Ракоці*

Відповідальний за випуск:

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу Університету Ракоці)

Відповідальність за зміст і достовірність монографії покладається на автора.

Оригінальність змісту наукового видання було перевірено
за допомогою антиплагіатної онлайн-системи «StrikePlagiarism.com».

Рукопис монографії підготовлено за підтримки Міжнародного Вишеградського фонду,
стипендії «Domus» Академії наук Угорщини та програми перехідних грантів «DETKA»
Дебреценського університету.

Друк наукового видання здійснено за підтримки Академії наук Угорщини.

Видавництво: Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6,
м. Берегове, 90202. Електронна пошта: egyetem@kme.org.ua; office@kme.org.ua) *Свідцтво про вне-
сення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюд-
жувачів видавничої продукції Серія ДК 8485 від 23 жовтня 2025 року.*

Друк: ТОВ «РІК-У» (адреса: вул. Карпатської України 36, м. Ужгород, 88006. Електронна пошта:
print@rik.com.ua) *Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру ви-
давців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Підписано до друку 12.12.2025. Шрифт «Cambria».

Папір офсетний, щільність 80 г/м². Друк офсетний. Ум. друк. арк. 9,59.

Формат 70х100/32. Замовл. № 4443. Тираж 250.

Az első világháború után Kárpátalja nem egyszerűen egy új államhatárok szegélyezte közigazgatási egységként jött létre, az ott élők egy hosszú, bizonytalan és gyakran erőszakos átmenet részeseivé váltak. Ez a könyv az 1918 utáni államfordulat kárpátaljai tapasztalatait vizsgálja: a Monarchia összeomlását, a Ruszka Krajna autonómiakísérletet, az ukrán alternatíva megjelenését, a csehszlovák hatalomátvételt, a magyar tisztviselők útkeresését, a kommunista mozgalom kezdeteit és a kárpátaljai magyar emlékezetkultúra formálódását.

A kötet nem kész történeti régióként tekint Kárpátaljára, hanem olyan térként, amelynek társadalmi és kulturális formálódását hatalmi döntések, társadalmi törésvonalak, helyi stratégiák és egymással versengő jövőképek alakították. Az első világháborút követő összeomlás e könyvben olyan átmeneti folyamatként jelenik meg, amelyben a háború kiváltotta makrofolyamatok kihívásai és az ezekre adott lokális válaszok összefonódtak: a régi lassan feloldódott, az új pedig még nem volt képes megszilárdulni. A levéltári forrásokra, sajtóanyagokra, és az új szakirodalmi eredményekre is épülő, egymással összefonódó szövegek egyszerre beszélnek államépítésről, kisebbségi alkalmazkodásról, társadalmi válságról és emlékezetről.

